

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH BÖLÜMÜ

**ISTRANCA TARİH ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

2023/1

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ İSTRANCA TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Cilt/Volume: 1 – Sayı/Number:1
2023-Ocak

Sahibi / Owner

Kırkırelı Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi adına
Fakülte Dekanı Prof. Dr. Mesut Ayar

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Dr. Umut Üren (Kırkırelı Üniversitesi)

Baş Editör / Editor-in-Chief

Doç. Dr. Faruk Doğan (Kırkırelı Üniversitesi)

Baş Editör Yardımcısı / Co-Editor-in-Chief

Doç. Dr. Raif İvecan (Kırkırelı Üniversitesi)
Dr. Tarık Özçelik (Kırkırelı Üniversitesi)

Alan Editörleri / Section Editors

Dr. Yavuz Söylemez (Kırkırelı Üniversitesi)
Dr. Olcay Turan (Kırkırelı Üniversitesi)
Dr. Pınar Kaya Tan (Kırkırelı Üniversitesi)
Dr. H: Serdar Tabakoğlu (Kırkırelı Üniversitesi)
Doç. Dr. Raif İvecan (Kırkırelı Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut Akkor (Kırkırelı Üniversitesi)

Bilimsel Sekreteryası / Scientific Secretariat

Dr. Nazlı Soytürk Altunsoy (Kırkırelı Üniversitesi)
Arş. Gör. Refik Kaan Üçler (Kırkırelı Üniversitesi)

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Ali Kurt (Kırkırelı Üniversitesi)
Dr. Ceren Demirdöğdü (Kırkırelı Üniversitesi)

Kitap İnceleme Editörü / Book Review Editor

Dr. Tuğba Gökçe Balcı (Kırkırelı Üniversitesi)

Editöryal Asistan / Editorial Assistant

Arş. Gör. Refik Kaan Üçler (Kırkırelı Üniversitesi)

Teknik Uzman / Technical Specialist

Dr. Nazlı Soytürk Altunsoy (Kırkırelı Üniversitesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mesut Ayar (Kırkırelı Üniversitesi)
Prof. Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Davut Hut (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekai Mete (Bandırma 17 Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Prof. Dr. Rhoads Murphey (Birmingham University)
Doç. Dr. Ulanbek Alimov (Kırgızistan Manas Üniversitesi)
Doç. Dr. Hristiyan Atanasov (University of Library Studies and Information Technologies)
Doç. Dr. Faisal Husain (Penn State University)
Dr. Xiaolin Ma (Nankai University)

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Kırkırelı Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi, Cumhuriyet Mahallesi
Kofcaz Yolu, Kayalı Yerleşkesi, 1 Nolu Merkezi Derslikler, No:39/L
Merkez-Kırkırelı
Telefon: 0 288 246 17 34-40
Faks: 0 288 246 17 33

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca'dır.

The publication languages of the journal are Turkish, English, French and German.

Ocak ve Haziran aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.

This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published biannually in January and June.

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ İSTRANCA TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume: 1 – Sayı/Number:1

Ocak-2023

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Osmanlı Tuz Üretimi, Ticareti ve Mali Önemine Dair Bir İnceleme: İnöz (Enez) ve Kavak Memlaha Mukataası Faruk Doğan	1-18
Kıbrıs Adası'ndaki Türk Esirleri (1916-1923) Mahmut Akkor	19-36
Samsun İstiklal Mahkemesinde Yaşanan Hukuk Dışı Bazı Uygulamalara Karşı Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Tutumu İsmail SEZER- Tarık Özçelik	37-63
Bir Adam Bir Okul: Hoca Olarak Mazhar Osman Hasan Hüseyin Koşar	65-82
Savaşta Propaganda: Harp Mecmuası Örneği Betül Kavalcı	83-99
XIX. Yüzyıl Ortalarında Uzunköprü (Cisr-i Ergene) Kırsalında Sosyal ve Ekonomik Yapı Tuğba Haşılamacı	101-120
Türk Yurdu Dergisinde Dış Türklerle İlgili Yayımlanan Haberler ve Makaleler Bibliyografyası (1911-1931) Osman Durmaz	121-139

KİTAP TANITIM / BOOK REVIEW

C. Maria Cipolla, Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar Levent Gökçeoğlu	141-144
Pınar Ülgen, Orta Çağ Avrupası'nda Ölümle Dans Nilhan Karabacak	145-148

SUNUŞ

Merhaba...

Kırkırelili Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü bünyesinde yayın hayatına başlayan Istanca Tarih Araştırmaları Dergisi Ocak ve Haziran aylarında olmak üzere yılda iki sayı çıkacaktır. Dergimiz, üniversitemizin bulunduğu konum itibarıyla öncelikle Balkan araştırmalarına yoğunlaşmakla birlikte, Türk ve Dünya tarihini ilgilendiren tüm araştırma ve incelemelere açık olacaktır.

Istanca Tarih Araştırmaları Dergisi, bilimsel normlara ve bilim etiğine uygun, nitelikli ve özgün çalışmaları titizlikle değerlendiren ve tarih alanında tercih edilen bir dergi olmayı hedeflemektedir.

Bu ilk sayımızda yedi makale ve iki kitap tanıtımı ile okuyucuya merhaba diyoruz. Bu sayımızda; Faruk Doğan, Osmanlı Tuz Üretimi, Ticareti ve Malî Önemine Dair Bir İnceleme: İnöz (Enez) ve Kavak Memlaha Mukataası başlığı ile Trakya'da önemli bir tuz üretim merkezi ve gelir kalemi olan İnöz ve Kavak tuzlasını inceliyor. Mahmut Akkor, Kıbrıs Adası'nda Türk Esirleri (1916-1923) adlı makalesiyle Kıbrıs'taki Osmanlı esirlerinin durumunu gözler önüne seriyor. İsmail Sezer ve Tarık Özçelik, İstiklal Mahkemelerinin yapısı ve işleyişini Samsun İstiklal Mahkemesi örneği üzerinden Samsun İstiklal Mahkemesinde Yaşanan Hukuk Dışı Bazı Uygulamalara Karşı Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Tutumu adlı çalışmasıyla inceliyor. Hasan Hüseyin Koşar, Tıp tarihimizde önemli bir yeri olan Mazhar Osman'ın eğitimci yönünü Bir Adam Bir Okul: Hoca Olarak Mazhar Osman adlı çalışmasıyla vurguluyor. Betül Kavalcı, savaş dönemlerinde yapılan propaganda faaliyetlerini Harp Mecmuası özelinde Savaşta Propaganda: Harp Mecmuası Örneği adlı çalışmasıyla inceliyor. Tuğba Haşılamacı, XIX. Yüzyıl Ortalarında Uzunköprü (Cisr-i Ergene) Kırsalında Sosyal ve Ekonomik Yapı adlı çalışmasıyla Trakya'nın önemli yerleşim birimlerinden Uzunköprü kırsalının 19. yüzyıldaki sosyal ve iktisadi hayatına ışık tutuyor. Osman Durmaz, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Dış Türklerle ilgili yayımlanan haber ve makaleleri Dış Türklerle İlgili Yayımlanan Haberler ve Makaleler Bibliyografyası (1911-1931) adlı çalışmasıyla bir araya getiriyor. Bu sayımızın kitap tanıtımlarından ilkinin C.Maria Cipolla'nın Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar adlı eserini Levent Gökçeoğlu yapmakta. Diğerleri ise Nihan Karabacak'ın Pınar Ülgen'in Orta Çağ Avrupası'nda Ölümle Dans adlı eserini tanıtan yazısıdır.

İlk sayımızda emeği geçen yazar, hakem ve yayın kuruluna teşekkürlerimizle...

Doç. Dr. Faruk Doğan

Editör

Makale Gönderim Tarihi:14.11.2022

Yayına Kabul Tarihi: 19.12.2022

Araştırma Makalesi

OSMANLI TUZ ÜRETİMİ, TİCARETİ VE MALİ ÖNEMİNE DAİR BİR İNCELEME: İNÖZ (ENEZ) VE KAVAK MEMLAHA MUKATAASI Faruk Doğan*

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde çok çeşitli alanlarda kullanılan tuz stratejik bir madde olarak üretim, dağıtım, depolama ve tüketim aşamalarında daima devletin sıkı kontrolü altında tutulmuştur. Ayrıca yüksek gelir getiren ekonomik bir ünite olarak mukataa şeklinde örgütlenmiş ve iltizama verilmiştir. İmparatorluk genelinde her tuzlanın kendisine ait "örü" denilen bir istihsal ve ticaret alanı oluşturulmuş ve buralara dışarıdan her türlü müdahaleler önlenmeye çalışılmıştır. İnöz ve Kavak Memlaha Mukataası için de Gelibolu, Şehirköy, İncecik, İpsala, Keşan, Malkara, Tekirdağ, Hayrabolu, Ereğli, Silivri, Vize, Tire, Çorlu, Bergos, Pınarhisar, Baba-i Atik, Havass-ı Mahmutpaşa, Cısr-i Ergene, Nefs-i Edirne ve bağlı nahiyeleri, Çirmen, Dimetoka, Ferecik, Kırkkilise, Tatarpazarı, İnöz, Kavak, Saray ve Çırpan kasabalarını içerisine alan geniş bir örü alanı oluşturulmuştur. Ayrıca tuz üretimi ile meşgul olanlara tuzcu reaya adı altında geniş vergi muafiyeti tanınarak özel bir statü tanınmıştır. İnöz ve Kavak mukataası, geliri itibarıyla cesim (büyük) mukataalardan sayıldığından, birçok masraf kaynağının finansmanında kullanılmıştır. Bunlar muhasebe defterlerinde irsaliye, teslimat ve ihracat başlıkları ile kaydedilmiştir. Bunların en önemli kısmını hazineye ödenen irsaliye ödemeleri teşkil etmiştir. İnhisar yani devlet tekeli uygulamasına kadar (1862) mukataa genellikle birden fazla mültezimin uhdesinde olduğu ortaklıklar şeklinde idare edilmiştir. 19. yüzyılın başlarından itibaren mukataa giderek karlılığını kaybetmiş ve kârlı bir işletme olmaktan çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnöz, Kavak, Memlaha, Mukataa, Örü, Tuz, Tuzcu Reaya.

A STUDY ON OTTOMAN SALT PRODUCTION, TRADE AND ITS FINANCIAL IMPORTANCE: İNÖZ (ENEZ)'S AND KAVAK'S MUKATAA

ABSTRACT

Salt, which was used in various fields in the Ottoman Empire, was always kept under strict control of the state during its production, distribution, storage and consumption stages as a strategic material. In addition, it was organized in the form of mukataa as a high-income economic unit and given to iltizam. Throughout the empire, a production and trade area called "örü" was created as a saltpan and all kinds of outside interventions were tried to be prevented. For this a large area of saltpan was created including the towns of İnöz and Kavak Memlaha Mukataa, Gelibolu, Şehirköy, İncecik, İpsala, Keşan, Malkara, Tekirdağ,

* Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırklareli; E-posta: faruk.dogan@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9255-5550.

Hayrabolu, Eregli, Silivri, Vize, Tire, Çorlu, Bergos, Pınarhisar, Baba-i Atik, Havass-ı Mahmutpaşa, Cısr-i Ergene, Nefs-i Edirne and its sub-districts, Çirmen, Dimetoka, Ferecik, Kırkkilise, Tatarpazarı, İnöz, Kavak, Saray and Çırpan. In addition, a special status was given to those who were engaged in salt production by granting extensive tax exemption under the name of salt maker reaya. Since this mukataa is considered as one of the biggest (cesim) mukataas in terms of income, it has been used in the financing of many expenses. These are recorded in the accounting books with the headings of waybill, delivery and export. The most important part of these was the waybill payments paid to the central treasury. Until the implementation of monopoly, that is, the state monopoly (1862), mukataa was generally administered as partnerships under the responsibility of more than one tax collector. From the beginning of the 19th century, mukataa gradually lost its profitability and ceased to be a profitable business.

Keywords: İnöz, Kavak, Memlaha, Mukataa, Örü, Salt, Salt-maker Reaya.

Giriş

Tuz, insanoğlunun tarihi boyunca başta gıda olmak üzere çok çeşitli alanlarda kullandığı önemli bir tüketim maddesidir. Doğrudan doğruya halkın tükettiği bir besin maddesi olmasının yanı sıra, sanayi (debbağlık, bakırcılık), hayvancılık, balıkçılık ve besin maddelerinin korunması gibi çok geniş bir alanda kullanılırdı. Kullanım alanının çeşitliliği, tuza olan talebi doğal olarak artırmaktadır. Bu sebeple tuzun elde edilmesi, depolanması, taşınması ve satışı hem önemli bir ticari faaliyetin konusu hem de devletin üzerinde hassasiyetle durduğu bir tüketim maddesi olmuştur.

Sahip olduğu iklim ve coğrafi şartları nedeniyle Osmanlı her dönemde önemli tuz imalatçısı bir devlet olmuştur. İmparatorluğun çok çeşitli bölgelerinde tuz üretim merkezleri yani memlahalar (tuzla) bulunuyordu. Bunların bir kısmı deniz ve göl kenarlarında bir kısmı da yer altı tuz madeni şeklindeydi.

Osmanlı Devleti'nin hem kıyılarında hem de iç kısımlarında yer alan tuzlaların coğrafi dağılımını kanunnamelere dayanarak inceleyen Ahmet Cihan, yasal düzenlemelerin bulunduğu toplam 56 kanunnamenin yüzde kırk sekizinin Rumeli, yüzde otuz ikisinin Anadolu tuz üretim alanları ile ilgili olduğunu tespit etmiştir. Buna göre Rumeli'de bulunan tuzlaların çoğunluğu verimlilik düzeyi yüksek deniz tuzlaları niteliğindedi (Cihan, 2003, s. 99-105; Erim, 2003, s. 220).

Osmanlı Devleti'nin en önemli tuzlaları Kıbrıs, Becin (Menteşe Livası), Batnos (Aydın Livası), İzmir, Menemen, Rodos, Çandarlı, Midilli, Kızılcatazla, Enez, Gümölcine, Selanik, Ağrıboz, Mora, İnebahtı, Avlonya, Delvine, Ahyolu, Tekfurköy, Koçhisar Gölü, Hacıbektaş, Divriği, İzvornik, Boğdan, Eflak, Transilvanya ve Raguza'da bulunanlardı (Güçer 1963, s. 1).

Tuz üretimi ve ticareti çok geniş bir kitleye istihdam imkânı sağlarken aynı zamanda büyük bir sermaye ve yatırım alanına da temel teşkil ederdi. Bu itibarla devletin malî yapısı içerisinde özellikle klasik dönemde bir gelir kalemi olarak çok önemli bir yere sahipti. Akarsular, madenler, göller, denizler devlet malı sayıldıklarından tuzlaların mülkiyeti de devlete aitti. Dolayısıyla buralarda üretilen tuz devletin malı sayılmakta idi (Demirtaş, 2010, s. 24). Tuzlaların gelirleri daha devletin ilk dönemlerinden itibaren birer mukataa olarak düzenlenmiş ve çoğunlukla ya padişah haslarının ya da yüksek

görevlilerin dirliklerinin gelir kalemleri arasında yer almıştır. Belgelere yansıyan şekliyle tuzla mukataaları “cesim (büyük) mukataalar” arasında kabul edilmiştir.

İyi bilindiği üzere mukataa gelirleri merkezi hazinenin en önemli gelir kaynakları arasında olup süreç içerisinde iltizam, malikâne veya emanet gibi çeşitli yöntemler ile idare edilmiştir (Çakır, 2003). Kısaca vurgulamak gerekirse, emanet yöntemi mukataanın devlet tarafından atanan bir emin tarafından yürürlükteki kanunlara uygun olarak yönetilmesi usulüdür. İltizam ise mukataanın müzayedeye çıkartılarak açık artırma usulüyle taliplerine belirli bir bedel karşılığı işletme ve tahsilat hakkının belirli süreliğine devri olarak ifade edilebilir. Malikâne-iltizam yöntemi de işletme süresinin mültezime yıllık bedele ilave olarak, yıllık belirli ödemeler karşılığında, mültezime kayd-ı hayat şartıyla ömür boyu verilmesi şeklindeydi. Bu son iki usulde mültezim mali bakımdan özerk olup, işletme masraflarını kendisi karşıladı. Devlet bu aşamada mültezimin sorumluluğunu yerine getirmesi için gerekli ortamı sağlamakla birlikte, denetim görevini de kadı, nazır veya tuz eminleri vasıtasıyla sağladı (Kasım, 2016, s. 10).

Devlet, tuzlaların mülkiyetine sahip olmasının yanı sıra üretim için gerekli bütün alet, edevat ve malzemeler ile işletme binaları ve tuz depolanan ambarların da tek sahibiydi. Bunların bakım, onarım ve cari giderleri devlet tarafından karşılanırdı (Kasım, 2016, s. 9).

Klasik dönemde tuz üretim alanları kanunen maden hükmünde olup madenlere yönelik kural ve kaidelere tabiydi (BOA, MAD. nr. 7575, s. 25). Genel itibarıyla ifade edecek olursak her tuzla ekonomik bir ünite (mukataa) kabul edilir ve her mukataanın da bir faaliyet alanı belirlenirdi. Tuz üretim, muhafaza ve ticaretinin yapıldığı bu faaliyet alanına “örü” adı verilmekteydi. Örü olarak belirlenen faaliyet alanında başka tuzlaların tuzunun satışı yasaktı. Ancak herhangi bir tuzlanın mahsulü, kötü hava şartlarının etkisiyle örüsünün ihtiyacını karşılamayacak kadar azalmışsa, hükümetin onayı ile civar örünün tuzlasının mahsulü söz konusu tuzlanın örüsünde satılabilirdi (Demirtaş, 2010, s. 25). Örü olarak belirlenen alan genellikle yakın kaza ve nahiyelerden oluşurdu. Devletin resmi kayıtlarına bakıldığında, tuzlaların işletilmesi sürecinde en önemli konuyu, örü dâhilinde yabancı tuzların satışının yasaklanmasına ait şikâyetler oluşturmaktadır.

Biz bu çalışma ile özelde Trakya, genel olarak ise Balkan ekonomisi tarihine bir katkı sunmayı amaçlarken aynı zamanda Edirne ve İstanbul’un hinterlandı sayılabilecek bir bölgede yer alan İnöz ve Kavak memlahalarının işleyiş nizamı ve ekonomik değeri hakkında çoğunluğu arşiv vesikaları üzerinden ortaya çıkan bilgileri ortaya koymayı hedeflemekteyiz. Ayrıca bu çalışma ile Osmanlı merkezi hazinesinin en önemli gelir kaynağı olan mukataa gelirlerinin yapısı hakkında, söz konusu memlaha özelinden örnekler vererek, Osmanlı malî tarihine de küçük bir katkı sunulması amaçlanmıştır.

1. İnöz ve Kavak Memlaha Mukataasının Mali Durumu

Belgelerde söz konusu mukataa cesime-i miriyyeden yani büyük mukataalardan sayılmış ve “Mukataa-i Memlaha-i İnöz ve Kavak ve Tevabiiha” veya “Mukataa-i Memlaha-i İnöz ve Kavak ve Pençik-i İskele-i Gelibolu ve Anbar-ı Silivri ve Malkara ve

Keşan ve Arabacıyan-ı Göl-ı Eceabad Haymane ve Evlad-ı Haymane ve Beytü'l-Mal ve Tevabiiha" şeklinde ifade edilmiştir (BOA. C.ML. nr. 219/9094; BOA, KK).

Kayıttan da anlaşılacağı üzere mukataanın gelirleri yalnızca memlaha gelirlerinden kaynaklanmıyordu. İyi bilindiği üzere "tevbiiha" ifadesi birden çok mukataanın ana mukataaya tabi olduğunu yani bir mukataalar grubunu ifade etmektedir. Kayıtlarda kısaca İnöz ve Kavak Memlaha Mukataası olarak sık sık kullanılsa da muhasebe defterlerinde genellikle yukarıdaki uzun ismiyle zikredilirdi. Nitekim mukataanın gelirleri, ana gelir kaynağı olan tuz üretiminin yanı sıra, Gelibolu İskeleyi pençik resmi, mirasçısı bulunmayan göçebelerin mallarının satışından elde edilen gelirler ile mukataa dâhilinde bulunan ambarların gelirlerini de kapsıyordu. Fakat arşiv belgelerinde, özellikle mukataa satış kayıtlarında, mukataanın gelirlerinin tuz hasılatından elde edildiğinin vurgulanması, söz konusu gelirlerin ehemmiyetsiz olduğunu düşündürmektedir (BOA. AE.SMST.III. nr. 208/16365).

Daha önce ifade edildiği üzere memlahalar önemli gelir kalemleri arasında sayıldığından ilk dönemlerden itibaren yüksek rütbeli devlet görevlileri ya da hanedan mensuplarının gelirleri arasında sayılmakta ve mukataa şeklinde iltizama verilerek idare edilmekteydi. İnöz ve Kavak Memlaha mukataası ile bağlı mukataaları İnöz kadısı denetler ve bir nazır da ona yardımcı olurdu (BOA. D.BMK. nr. 22448). İnöz ve Kavak memlahasına ait ilk bilgilerimiz 1519 tarihli Gelibolu Mufassal Tahrir Defteri'nde kayıtlıdır. Deftere göre mukataa Padişah hasları içerisinde olup, yıllık 500.000 akçe gelire sahipti (75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (925/1519), 2009, s. 79) 1666 tarihli bir muhasebe defterine göre İnöz ve Kavak memlahası Avlonya Kalemine bağlı bir mukataa durumundaydı (Demiryürek, 2019, s. 198). İltizam usulünün farklı bir biçimi olarak 1695 tarihinden itibaren başlayan malikâne uygulaması ile memlahanın genellikle Edirne'de oturan bir emini bulunur ve mukataanın işlerini denetler, idare ederdi (BOA. İE. ML. nr. 35/3416). Mukataanın emini olanlar örü dâhilinde olmak şartıyla istedikleri yerde oturabilirlerdi (BOA. AE.SAMD.III.nr. 212/20526). Malikâne usulünde mültezimlerin açık artırma için kıstas aldıkları en önemli veri, hazineye ödenecek olan yıllık vergi miktarıydı. İnöz ve Kavak memlaha mukataasının 17. yüzyılın ikinci yarısında hazineye ödenen yıllık vergi rakamı (mal) 1.801.502 akçe, 1679-80 de ise 1.901.502 akçe olarak belirlenmişti (Demiryürek, 2019, s. 198). Malikâne sahibinin yıllık, devlete ödediği bu miktar, malikânececinin mukataadan elde ettiği gelirin yaklaşık %10'u ile %80'ini oluştururdu (Genç, 2000, s. 118). Bu rakamlar göz önüne alındığında söz konusu mukataanın yıllık brüt geliri tahminen 2.500.000 akçe dolaylarında gerçekleşmekteydi. Nitekim 1695-1697 yılları arasında İmparatorluk genelinde yapılan malikâne satışlarını inceleyen bir araştırmaya göre hazineye intikal eden senelik vergi geliri (mal) tuzlalar açısından 6,5 milyon akçe dolayında gerçekleşmiş olduğu göz önüne alınırsa, mukataanın senelik vergi geliri malikâne olarak satışı yapılan tuzlaların yaklaşık 1/3'nü oluşturmaktadır (Özvar, 2003, s. 80).

18. yüzyılın başlarında mukataanın yeterli geliri elde edemediğinden zarar ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle giderek yaygınlaşan kaçakçılık faaliyetleri memlahanın tuz satışlarını olumsuz etkilemişti. Giderek mukataa kârlı bir yatırım olmaktan çıkmış ve talibi çıkmadığından emanet yöntemi ile yönetilmeye başlanmıştı. Hatta o kadar ki söz

konusu eminler bile taahhüt ettikleri meblağları temin edemiyorlardı. Mesela Ekim 1712’de mukataaya Asnaki adlı bir mültezim 1.901.502 akçe yıllık vergi (mal) ve 3320 kuruş muaccele karşılığında talip olmuştu. Fakat yukarıda zikrettiğimiz nedenlerden dolayı Asnaki üç yılsonunda hazineye 3.629.775 akçe borçlanmıştı (BOA. İE. ML. nr. 74/6995). Aynı tarihler malikâne sahiplerinin yeterli faydayı sağlayamadıkları gerekçesiyle imparatorluk genelinde malikâne satışlarının lağvedildiği döneme tekabül etmektedir. Fakat kısa bir süre sonra tekrar malikâne satışlarına başlandı ve eski sahiplerinin muaccele miktarının yarısını hazineye peşin yatırmak şartıyla mukataalarını deruhte etmelerine izin verildi (Genç, 2000, s. 113). Bu şartlar altında mültezim Asnaki hazineye sunduğu teklifte dokuz sene içerisinde borcunu ödeyebileceğini ve 1129/1716-17 senesinden itibaren mukataanın iltizamına talip olduğunu bildirdi. Hazine verdiği cevapta; söz konusu mukataanın “gelirinin yalnızca tuzdan” elde edildiğini, birkaç senedir tuz satışının yapılamamasından dolayı kimsenin talip olmadığını, bu nedenle birkaç yıldır emanet yöntemi ile idare edildiğini belirterek mukataanın hem gelirinin artması hem de tuzcu reayanın refahının sağlanması açısından teklife olumlu karşılık verdi (BOA. D.AVG. nr. 2447).

Mukataanın gelirleri oldukça yüklü bir meblağa ulaştığından genellikle iltizamı birden fazla kişi üzerine almış ve işletmiştir. 1584’te memlaha Mustafa ile Hüseyin Çavuş’un, 1 Ramazan 1009/6 Mart 1601 tarihli bir mahkeme sicil kaydına göre ise Abraham ve Yakup adlı iki kişinin uhdesinde bulunuyordu (Aras, 2019, s. 303) 1766 tarihinde Darphane Nazırı Rafet İsmail Bey ortakları ile birlikte mukataayı malikâne olarak deruhte etmişti (BOA. AE.SMST.III. nr. 208/16365). 1205/1790 senesinde mevlayı izâmdan Seyyid Mehmed’e 2.000.272 akçe mal ve 19.568,5 kuruş (2.348.220 akçe) muaccele ile malikâne satışı yapılmıştı (BOA. MAD.7. nr. 575, s. 10 ve 14). Yine 1808 senesinde mukataa Çukadar Abdülfettah Ağa, Mehmet Arif Bey ve Mabeynci İbrahim Bey tarafından idare edilmekteydi (BOA. MAD. nr. 7575, s. 85).

1797 tarihinden itibaren alınan bir karar ile faiz (kar) miktarı 10 kise akçeden (500.000 akçe) fazla olan sahipsiz mukataaların İrad-ı Cedid Hazinesi tarafından idare olunacağına dair karar verildi. 3 Z 1210/9 Haziran 1796 tarihli bir ahkâm kaydına göre mukataayı uhdesinde bulunduran Seyyid Mehmed Efendi öldüğünden mukataa söz konusu hazine tarafından zabtedilmiş ve verilen karara istinaden “Memlaha-i İnöz ve Kavak ve Pençik-i İskele-i Gelibolu ve Tevabii” mukataasının tamamı ile mukataaya bağlı Sultan Gölü (Hasha-i memlaha-i Gölha) mukataasının yarı hissesi mal ve kalemiyesi hariç bir seneliğine 20.500 kuruş bedel ile iltizama verilmişti (BOA. C.ML. nr. 619/25502; BOA. MAD. nr. 7575, s. 23). Bir süre sonra mukataa tekrar Darphane-i Âmire’ye bağlanmış ve daha sonra buradan da ayrılarak malikâne olarak yine aynı şartlar ile seneliği 24.000 kuruştan yedi seneliğine toplam 168.000 kuruşa müzayedeye çıkarılmıştır (BOA. TS.MA.e. nr. 1265/83; BOA. D.BŞM. nr. 42568).

Tanzimat’ın ilanı ile Sadrazam Fuad Paşa’nın maliye alanında yaptığı düzenlemeler kapsamında 1862 de yayınlanan bir kararname ile diğer bazı maddeler ile tuz gelirleri de inhisar altına alındı. Söz konusu kararname ile iltizam yöntemine son verilerek idaresi Nafia Nezareti’ne bırakıldı. İdarenin şekil ve esasları 9 N 1278/10 Mart 1862’de yayınlanan Tuz Nizamnamesi ile belirlendi. Böylece tuz üretim alanlarının idaresi, tuz üretimi, depolanması ve satışı bir düzene konularak Rusumat İdaresi tarafından

uygulanmasına karar verildi. Yeni düzenleme ile yüzyıllardır süren “örü usulü” de kaldırılmış oldu (Kasım, 2016, s. 9).

Mukataanın nasıl işletildiği konusunda özel bir masraf defterindeki kayıtlar oldukça ayrıntılı bilgiler ihtiva etmektedir. Bu deftere göre 3 Haziran 1795 tarihinde İnöz ve Kavak ve Tevabii Mukataası Edirne’deki Sultan Bayezid Vakfı kâtibi El Hac İsmail Efendi’nin uhdesinde bulunuyordu. İsmail Efendi Edirne’deki görevinden dolayı İnöz Tuzlası mukataa işlerini Abdurrahim Efendi adlı birisi eliyle yürütmekteydi. İsmail Bey mukataanın çeşitli gelir kalemlerini alt mültezimlere iltizama vererek işletiyordu. Mesela Edirne, Dimetoka ve Ortaköy’de bulunan tuz mahzenlerinin işletme hakkını 1206/1791-92 ve 1207/1792-93 seneleri için senelik 2.000 kuruş bedel ile Lazaraki oğlu Dimitrakî’ye iltizama vermişti. Aynı şekilde mukataaya bağlı olan “Pençik-i İskele-i Gelibolu ve Tevabii” mukataasını 250 kuruş ve Gelibolu tuz mahzenlerinden satılan tuzlardan alınan resm-i miri vergisini senelik 750 kuruş bedel ile maktuan Gelibolu Voyvodası Mustafa Ağa’ya iltizama vermişti. İltizam şartnamesine göre Mustafa Ağa beytü’l-mal ve bive gelirlerinin 10.000 kuruşu aşan kısmını İsmail Efendi’ye teslim edecek ve Gelibolu kazası dışına tuz satmayacaktı (BOA, D.M.d. nr. 37046, s. 22, (3 B 1207/14 Şubat 1793). 16. yüzyılın ikinci yarısına ait (1660) bir arşiv kaynağı üzerine yapılan araştırmaya göre gelirleri doğrudan doğruya merkezi hazineye bağlı olan ve mukataa şeklinde işletilen 16 tuzlanın toplam geliri 11.414.055 akçe olarak tespit edilmişti (Demiryürek, 2019, s. 198). Araştırmamızın konusunu teşkil eden İnöz ve Kavak Tuzlasının hazineye teslim edilmesi gereken bedeli (mal) 1672’de 1.801.502 akçe, 1679’da ise 1.901.502 akçeye ulaşmıştı (BOA, D.AVG, 24459, s. 11-12). 1741 tarihli muhasebe icmal defterine göre İnöz ve Kavak Memlaha mukataasının geliri 1.725.323 akçeydi. Bu gelirin 821.200 akçesi ocaklık ve çeşitli vazifelere ayrılmış hazineye gönderilen irsaliye geliri ise 943.620 akçe olmuştu (BOA. MAD. nr. 840, s. 8).

Yıllar	Senelik Gelir	Kaynak
1519	500.000	75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (925/1519), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, C.I, Ankara 2009, s. 79.
H.992/1584-1585	500.000	D.BMK.d. nr. 22448.
H.1075-1078 1665-1668	1.801.548	K.Arslanboğa, M.1665-1668/H.1075-1078 Tarihleri Arasında Bir Malî Yıla Ait Osmanlı Bütçesi, Finans Politik&Ekonomik Yorumlar 2013, C.50, S.586, s. 84; D.AVG. nr. 24459.
H.1091/1679-80	1.901.502	D.AVG. nr. 24459.
H.1140/1728-29	1.702.502	AE.SAMD.III. nr. 212/20526.
1153/1741-42	1.725.323	MAD. nr. 840, s. 8; D.BŞM.d. nr. 1567.
H.1170/1757-58	1.701.502	C.ML. nr. 395/16171; C. DRB. nr. 64/3172.
H.1189/1775-76	1.801.502	BOA. AE. SABH.I. nr. 139/9332.
H.1205/1790-91	2.000.272	AE.SSLM.III. nr. 205/12167.
H.1207/1793-94	2.034.275	MAD. nr. 7575, s.14.
H.1278/1861-62	1.000.000	A.M.26/83.

Tablo 1: İnöz ve Kavak Memlaha Mukataasının Senelik Mal Miktarları (Akçe)

İnöz ve Kavak memlahası gelirlerinden bazı yerlere ödemeler yapılması kanun gereğiydi. Bunların bazıları ocaklık şeklinde ve aynı olarak verilirken bazı masraflara da nakdî ödemelerde bulunulurdu.

Memlaha gelirlerinden İnöz Kalesi'ndeki 50 topçu askerinin senelik 95.580 akçe (BOA. AE. SMHD. I. nr. 178/13814;) ve Bender Kalesi'ndeki 82 askerinin senelik 7.295 kuruş mevacic ödemeleri mukataadan ocaklık olarak ödeniyordu (BOA. D.BŞM. nr. 3972). Kefe Kalesi'ndeki askerlerin mevacic ödemeleri de buradan ödenirdi. Nitekim 1182/1768-69 da 2643 kuruş ödeme yapılmıştı (BOA. AE. SABH.I. nr. 142/9545). İnöz ve Kavak memlahasından her yıl İstabl-ı Âmire'ye ait Edirne ve Hayrabolu otlaklarında bulunan deve ve mandaların her bir katarına birer muzur¹ tuz verilmesi kanun gereğiydi. Bu tuzların bedelleri memlaha eminlerinin borçlarına mahsup edilirdi (BOA. MAD. nr. 7575, s. 5). Ayrıca Edirne'deki Bahçe-i Hassa'da bulunan koyunların ihtiyacı için de her sene 300 muzur tuz verilirdi (BOA. MAD. nr. 7575, s. 25). Emekliliğe ayrılmış bazı askerîlerin ulufe ödemeleri de buradan karşılanırdı (BOA. İE. ML. nr. 65/6097). Memlaha örüsü içerisindeki cami, çeşme vs. altyapı hizmetleri gibi bazı yerlerin tamir ve inşa masrafları da memlaha gelirlerinden sağlanırdı (BOA. İE. MDN. nr. 1/73; BOA.AE.SABH.I. nr. 160/10700; BOA. AE. SABH.I. nr. 160/10700, BOA. AE. SABH.I. nr. 205/13679). Kırım giraylarının salyaneleri de buradan ödenirdi.

Ayrıca Edirne'deki Sultan Bayezid Vakfı için senelik 7500 akçelik 150 kile tuz ocaklık olarak tahsis edilmişti. Bu miktar tuz İnöz ve Yeniköy reyalarının yarı ispençe resimlerinin karşılığı olarak ayrılırdı (BOA. C.BLD.nr. 123/6119). İstanbul'daki Fatih Sultan Mehmed Han Vakfı'nın masrafları da yine mukataa gelirlerinden karşılanırdı (BOA.AE.SMST.IV.nr. 2/165). Edirne'de sultanların av bahçelerinin hizmetinde (hadika-i hassa) bulunan 621 nefere verilen 2000 kile hınta (buğday) ile 250 kile mercimek bedeli olan 1.031 kuruş memlaha ocaklığı olarak her sene Edirne Bostancıbaşı'sına ödenirdi (BOA. AE.SABH.I. nr. 256/17213). Memlaha hizmetinde olan yük hayvanlarının masrafları da memlaha gelirinden karşılanırdı (BOA. C. ML. nr. 146/6198).

Teslimât Ödemeleri (Akçe)	
Gümölcine ve Drama mevacic ödemeleri	126.720
İnöz Kalesi Topçuları mevacic ödemeleri	95.579
Edirne Bostancı Ocağı neferlerine buğday ve mercimek bedeli	123.752
Fazla	11.451
Mahsubât Ödemeleri	
Sultan Han Gazi İmaretî	21.000

¹ Muzur: Bir ağırlık ölçüsü birimi. Tuz için Selanik'te 45 okkaya eşit 57,726 kg, Ahyolu'nda 90 okkaya eşit 115,452 kg idi (Yılmaz, 2010, s. 464).

Doğan, Osmanlı Tuz Üretimi, Ticareti ve Mali Önemine Dair Bir İnceleme: İnöz (Enez) ve Kavak Memlaha Mukataası

Gelibolu İskelesi masrafları	150.000
İnöz Memlahası tuz işçi ücretleri	57.450
Kavak Memlahası tuz işçi ücretleri	57.450
İpsala ile Dukakin arasındaki köprü tamiri	15.750
Kavak Memlahası beygir ve ulaşım ücretleri	2.175
İpsala ile Dukakin arasındaki yolların tamiri	1.125
İnöz Memlahası ocaklarının tamirat masrafları	28.894
Çeşme tamiri	750
İnöz Memlahası genel tamirat giderleri	57.650
Müslim Karyesi masrafları	3.690
İnöz ve Kavak bekçi ve kürekçi ücretleri	7.875
Kavak Memlahası genel tamir giderleri	5.213
Cisr-i Ergene'deki Gazi Murad Han İmareti giderleri	1.125, 30 kile tuz
Edirne Sarayı tuz bedeli	846
Bolayır'daki Şehzade Süleyman Paşa İmareti	27.000, 150 kile tuz bedeli 3.000 akçe
Vezâif Ödemeleri	
Duâguyân, Müttekâidîn vs. ödemeleri	142.677

Tablo 2: Teslimât Ödemeleri (Akçe)

Mahsubât ve vezâif giderleri düşüldükten sonra geriye kalan miktar, nakit olarak merkezi hazineye gönderilirdi. Mukataanın mutad olan mahsubat ödemeleri içerisinde, tuz işçi ücretleri kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla seneler içerisinde değişiklik göstermiyordu. Bu da çalışanların sayılarında önemli bir değişiklik olmadığı anlamına gelmektedir. İnöz ve Kavak memlahalarında işçi ücretlerine ayrılan fon eşitti. Nitekim 1728 yılı muhasebesinde her iki memlahanın işçi ücretleri 57.450 akçe iken 1802 ve 1814 yılı muhasebe kayıtlarında da aynı kalmıştı (BOA. D.BŞM. nr. 1567; BOA. D.BŞM. İCH. Nr. 19330; BOA. D.AVG. nr. 24485). Bununla birlikte her bir tuzcu reayaya 30'ar kile tuz verilmek kanun gereğiydi (BOA.AE.SAMD.III. nr. 139/13504). 1095/1683-84 tarihinde İnöz ve Kavak memlaha mukataasının 1.901.502 akçe malının 1.050.000 akçesi irsaliye olarak hazineye 851.502 akçesi ise çeşitli imaretlerin masraflarına tahsis edilmişti (BOA. AE. SSÜL.II. nr. 30/2976).

Muhasebe defterlerindeki kayıtlar üç başlık altında toplanabilir. Bunlar, hazineye nakit ödemeler (irsaliye) ile çeşitli yerlerdeki askerlerin mevacic ödemelerini ifade eden (teslimât), Tuzlanın işletme masrafları, çeşitli yerlerin tamir ve inşa giderleri, bazı

mahallerin tuz bedelleri için ayrılan (mahsubât) ve bazı askerî mensupların emeklilik vs. aylıklarını ifade eden (vezâif) ödemeleriydi.

1814/15 yılı mukataanın muhasebe icmal defterine göre teslimat ödemeleri 1.497.980 akçe, mahsubat ödemeleri 441.993 akçe ve vezâif(vazife/görev) ödemeleri ise 155.262 akçe olarak gerçekleşmişti. Aşağıdaki tabloda 1230/ 1814-15 yılı muhasebe kaydına göre yapılan ödemeler gösterilmiştir (BOA. C.ML. nr. 219/9094).

Bunların yanı sıra İstanbul'daki Sultan Mehmed Han İmaretî Vakfı'na, Edirne Sultan Bayezid İmaretî'ne, Edirne ve Keşan kışlaklarında yetiştirilen mîrî deve ve koyunlara, tuz ve tuz bedeli ocaklık olarak ödeniyordu. Genel bir fikir vermesi açısından İnöz ve Kavak Memlahası'ndan yapılan ödemeler ve bunların toplam ödemelere oranı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

İhracat Alanı	Kuruş	%
Bazı kişilerin vazifeleri	1.155	6,65
Bazı kişilerin tuz bedelleri	3.918	22,56
Bazı yerlerin ocaklık ödemeleri	1.568,5	9,03
Teslim-i Hazine	10.721,5	61,74
Toplam	17.363	100

Tablo 3: İnöz ve Kavak ve Tevabii Memlaha Mukataasının İhracat Alanları (1802) (BOA. MAD. nr, 7575, s. 58).

Tablodan da açıkça anlaşılacağı üzere mukataa gelirinin en önemli kısmı hazineye ödenen irsaliyeydi. Bu miktar toplam ödemeler içerisinde 2/3'lük bir kısmı oluşturuyordu.

1862 de Tuz Nizamnamesi'nin yayınlanıp, tuzlaların inhisar (devlet tekeli) altına alınması sırasında mukataa beş yıllığına Mustafa Sabri ve Abdülkerim Bey adlı iki mültezimin idaresindeydi. Haziran 1859 ile Mart 1862 tarihleri arasındaki süre olan 2 sene 9 ay için 1.000.000 kuruş bedel verilmişti. Mukataaya İnöz, Kavak ve Müsellim Gölü tuzlaları dâhildi (BOA.A.M.nr.26/83). Bu tarihlerde yaşanan bazı hadiseler de mukataanın inhisar altına alınmasını kolaylaştırmıştı. Nitekim Tanzimat sonrasında çeşitli Avrupa devletleri ile yapılan ticaret anlaşmaları kapsamında, Osmanlı topraklarında serbest ticaret yapılmaya başlanması ve bu itibarla da örü içerisinde yabancı tüccarların serbestçe tuz alıp satması, mültezimleri zarara uğratarak işlerini yürütemez hale getirmeye başlamıştı. Nitekim 1850'den sonra mukataayı idaresine alan mültezimler zarara uğradıklarını öne sürerek, iltizam sözleşmelerini fesih yoluna gitmişlerdi (BOA.A.MKT.UM.nr.108/80; BOA.ŞD.nr.552/8; BOA.A.MKT.UM.nr.190/64).

İNöz ve Kavak Memlahası, devlet tekeline (inhisar) alındığı sırada kârlı olmaktan çıkmış bir durumda idi. Ayrıca ürettiği tuz, örü içerisinde ihtiyacı karşılamadığından, başta Foça olmak üzere yurt içi ve dışından tuz ithal ediliyordu. Bunların bedelinin mültezimler tarafından ödenmesi gerektiğinden, mukataanın masraflarının çok büyük bölümünü söz konusu tuz bedelleri oluşturuyordu. İnhisar öncesi son beş yıllık mukataa muhasebesine bakıldığında, gelir 4.898.647 kuruş, gider ise 3.927.553 kuruş olmuştu

(BOA.ŞD.nr.552/8). Buna göre yıllık ortalama gelir 194.108 kuruş olarak gerçekleşmişti. Aşağıdaki tabloda mukataanın beş yıllık muhasebesi gösterilmiştir.

Gelirler	Kuruş
Evreşe Memlahası gelirleri	264.038
İnöz Memlahası gelirleri	55.529
İnöz mahzeni	187.823
Tekirdağ mahzeni	253.813
Gelibolu mahzeni	12.659
Silivri mahzeni	174.116
Müslim Gölü Memlahası	23.112
Toplam	971.093
Beş senelik gelir toplamı	4.898.647
Giderler	
Tuz bedeli	2.350.145
Dâhili masraf olan tuz bedeli	760.000
Mahalli masraflar	436.139
Memur maaşları	349.526
Beygir masrafları	31.743
Beş senelik masraf toplamı	3.927.553

Tablo 4: 1270/1853-54 ile 1274/1857-58 seneleri muhasebesi

2. Mukataa Çalışanları ve Bazı Meseleler

İnöz ve Kavak Memlahası oldukça geniş bir alanın tuz ihtiyacını karşılamaktaydı (Özey, 2002, s. 32). Memlahanın ticaret alanı (örüsü) şu kaza ve nahiyeleri kapsıyordu: Gelibolu, Şehirköy, İncelik, İpsala, Keşan, Malkara, Tekirdağ, Hayrabolu, Ereğli, Silivri, Vize, Tire, Çorlu, Bergos, Pınarhisar, Baba-i Atik, Havass-ı Mahmutpaşa, Cısr-i Ergene, Nefs-i Edirne ve bağlı nahiyeleri, Çirmen, Dimetoka, Ferecik, Kırkkilise, Tatarpazarı, İnöz, Kavak, Saray ve Çırpan (BOA, C.ML. nr. 89/4056; BOA, C.ML. nr. 395/1617; BOA, MAD. nr. 7575, s.34; BOA, AE.SSLM.III. nr. 205/12167).

İnöz ve Kavak Memlahasının ilk kuruluş tarihinden itibaren 720 ocağı* bulunuyordu. 1766 tarihli deftere göre memlahaya İnöz'den 485 Yenice köyünden ise 6 tuzcu reaya kayıtlıydı (BOA, KK, nr. 2927, s. 22; BOA, TK. GM. nr. 2505). Osmanlı idari ve mali mevzuatında, tuzlalarda deniz suyunu tuz üretim alanlarına salan kanallara bakan, buharlaşma havuzlarında tuz elde eden, bu tuzları ambarlara taşıyan, gerektiği zaman tuzlanın aslî ve tali tesisatını tamir eden kimselere "tuzcu" ya da "tuzcu reaya" denilmekteydi (Güçer, 1963, s. 101). Bu reayanın vazifeleri ise zamanında tuz ocaklarını tamir etmek, kış mevsiminde nöbetleşe bekleyerek yaz günlerinde tuzların suyunu kontrol edip temizlemek, göllerde kanallar açarak tuzlalara su akıtmak ve tuzun

toplanma zamanında toplayıp arabalar ile gerekli yerlere taşımaktı (BOA. MAD. nr. 7575. s. 78).

Tuzcularla ilgili tutulan kayıtlar tetkik edildikten sonra devlet tuzlarında çalışanlar, ödemekle mükellef oldukları avârız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyye adındaki vergilerden muaf tutulmuşlardır. Belgelerde bu husus “mefrûzu’l - kalem ve maktu’u’l - kadem min külli’l - vücuh serbestiyet üzere olmak” şeklinde ifade edilmiştir. Tuzcu reaya savaş hizmeti, oğullarının yeniçeri ocağına alınması, haberci, kale ve köprü yapım ve tamiri, kürekçilik, sürgün, salgun vergisi vs. gibi hizmetlerin dışında bırakılmışlardır. Bekâr erkeklere, dul kadınlara ve alım gücü zayıf reaya uygulama dışı bırakılmıştır (Yıldırım, 2014, s. 1177-1178). Söz konusu vergilerden muafiyet, diğer reaya üzerinde zaman zaman anlaşmazlık konusu oluşturur hatta aynı ya da yakın çevrede vazife sahibi olan devlet görevlilerinin de müdahalesine maruz kalınırdı. Tahrir defterlerine tuzcu olarak kaydedilen reayanın çocukları da aynı statüye (raiyyet oğlu raiyyet) sahipti. Yani tuzculuk babadan oğula geçen kalıcı bir statüydü. Böylece devlet bu iş kolunda kalifiye emek gücünü temin etmiş olurdu.

İnöz, başta Edirne ve İstanbul’un askerî ve iktisadî ihtiyaçlarının temininde önemli bir liman olması yanı sıra, her iki kentin önemli vakıf gelirlerinin de olduğu bir yerleşim birimiydi. Özellikle Edirne’de bulunan Sultan Bayezid Vakfı’na ait İnöz’de birçok arazi bulunmakta ve buralarda vakıf reayası statüsü altında kasaba içerisinde oturan halk hizmet görmekteydi. Tuzcu reaya da tuzla hizmetinde bulunmadığı zamanlarda söz konusu vakıf arazisinde ziraat faaliyeti ile meşgul olurlardı. Elde ettikleri ürünün öşrü ile bağ bostan ve sair resimleri ile ispençe resimlerini vakıf voyvodasına öderlerdi. Olağan uygulama, bu vergilerin memlaha emini tarafından toplanıp vakıf voyvodasına teslimi şeklindeydi. Bunun dışındaki niza ve ahz-ı habs ve sulb-ı sıyanet gibi tuzcu reayayı ilgilendiren tüm meseleler memlaha eminleri ile kadı vasıtasıyla çözümlenmesi kanun gereği idi (BOA. C. ML. nr. 256/10569; BOA. TK. GM. nr. 2505). Fakat zaman zaman bu hususu dikkate almayan vakıf idarecileri tıpkı tuzcu reaya gibi serbestiyet hakkı olan Yundcu, Küreci ve Hergeleci reaya da olduğu gibi fazla gelir elde etmek için tuzcu reayasını da kanuna aykırı vergilemeye kalkar ve memlaha eminlerinin sorumluluk alanlarına müdahale ederlerdi (BOA. KK. nr. 2927). Bu durum daha sonra vakıf ile memlahanın idaresinin aynı kişiye verilmesi uygulaması ile daha da karmaşık bir hal almış ve vakıf reyası ile tuzcu reaya birbirinden ayırdedilmez olmuştu. Kazaya çeşitli nedenlerle dışarıdan gelerek yerleşen nüfus da bu sorunu daha da içinden çıkılmaz bir hale dönüştürmüştü. Tüm bu meselelerin çözüme kavuşturulması ve bir kurala bağlanması için sık sık tahrirler yapılması gereği ortaya çıkmıştı.

Memlahaya, tuzcu reaya olarak kaydedilenler buldukları mahalli terk edemezlerdi. Fakat tuzcu reayanın terk-i diyar etmesi alışılmış bir durum olup sık sık memlahada yeterli iş gücü sıkıntısı veya nitelikli eleman eksikliği ortaya çıkarırdı. Böyle durumlarda köy ileri gelenleri yerlerine iş bilmez vasıfsız kişileri istihdam ederler ve bu yüzden iş görülemez olurdu. Bu sebeple firar edenlerin gittikleri yerlerde avarız hanesine kayıtlı değiller ise buldukları yerlerden eski yerlerine getirilmeleri için ilgili kazaların kadılarına emirler giderdi (BOA. MAD. nr. 7575, s. 26, 34). Mesela Kavak memlahasında tuz üretimi için Kavak Köyü halkından 65 kişi istihdam edilmiş fakat söz konusu köylüler başka yerlere giderek yerlerine iş bilmez bir miktar kişiyi bırakarak memlahada tuz

üretimini sekteye uğratmışlardı. Defter kayıtları incelendiğinde Kavak'ın Gazi Süleyman Paşa mahallesinden 24, Karye-i Şah mahallesinden 8 ve Selim Bedrettin mahallesinden 34 nefer tuzcu olarak kaydedildiği anlaşılmıştı.

Kayıtlara göre 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında reayanın kaçtığı bölge Gelibolu, Çanakkale tarafıydı. Nitekim bu dönemde Gelibolu Lâpseki, Çardak, Eceabad, Şehirköy gibi civar kazalar tuzcu reayanın firar ettiği yerlerdi. Bazen reayanın memlahayı yağmaladığı da olurdu. Nitekim Eceabad nahiyesinde bulunan gölden elde edilen tuz, nahiyehalkı tarafından yağma edilmiş ve İnöz memlaha emini zararının tazmin edilmesi için şikâyette bulunmuştu (BOA. MAD. nr. 7575, s. 50). Anlaşılan o ki tuzcu reaya memlahada çalışmak yerine daha fazla gelir elde etmek gayesiyle başka işlerle uğraşmayı yeğliyor ve yerlerine de iş bilmez kimseleri bırakıyorlardı.

Mahalle	Tuzcu Reaya
Hisariçi	12
Aya Kiryaki	102
Aya Nikola	46
Alagosa	61 (1 Müslüman)
Eksaret	62
Hristoz	64
Karloba	49
İşkiş	13
Aya Vilaş	36
Hartuman	40
Toplam	485

Tablo 5: İnöz Kazası Tuzcu Reayası (1766)

Tuz üreten reaya ile birlikte önemli bir kesim de tuz tüccarları idi. Tuz tüccarları, havaların tuz nakliyatına elverişli olduğu mevsimlerde münferiden veya toplu olarak tuzlara uğrar, yerleşmiş kurallara uygun olarak belli şartlar ve narhlarla tuzu satın alırlardı (Güçer, 1963, s. 28). Tuzla veya giriş iskelelerinden tuz alan tüccarlar, civarda bulunan örülere sapmadan tuzlanın kendi örsü dâhilinde tuzunu satmak mecburiyetinde idiler. Aksi bir davranışta bulunan tüccar yakalandığında tuzu ve hayvanı müsadere edilir, kendilerine de çeşitli cezalar verilirdi. Tuzlada üretilen tuzun taşınmasında da genellikle civar mahallerin efradından yararlanılır ve bunun karşılığında belirli bir ücret ödendiği gibi bazı vergilerden de muafiyet sağlanırdı.

Daha önce de ifade edildiği üzere örü sınırları içerisinde mukataanın tuzu dışında herhangi bir yerin tuzunun satışı yasaktı. Örü dâhilindeki tuz mahzenlerinde yeterli tuz bulunduğu sürece bu durum geçerliydi. Buna rağmen yoğun bir kaçakçılık mevcuttu. İltizam sahiplerinin en fazla şikâyet ettikleri konu bu idi. Zira çeşitli sebeplerle karadan veya deniz yolu ile gizlice tuz getirtilip satılırdı. Özellikle deniz yolu ile tuz taşıyan gemiler gizlice örü dâhilindeki halktan tuz satın alır veya karadan arabalar ile tüccarlara veya halka tuz satarlardı. Bu tür harekette bulunanların gemilerine ve arabalarına el konulur ve sahipleri de hapsedilirdi (BOA. MAD. nr. 7575, s. 22). Bazı durumlarda belirli bir vergi

karşılığında dışarıdan tuz getirilmesine izin verilirdi. Nitekim örü dâhilinde yeterli tuz bulunmadığında her kilesinden 7 sağ akçe resm alınarak satışına izin verilmişti (BOA.İE.ML.nr.35/3416). Örü dâhilinde ucuz fiyat ile tuz satışı da yasaktı. Yaygın bir uygulama olarak örü sınırları içindeki kazaların ayan, çiftlik ve mandıra sahipleri veya bazı köy halkı Akdeniz'den gemiler ile tuz getirip gizlice örü içerisinde tuz satarlardı (BOA. MAD. nr. 7575, s. 33). Gümölcine, Ahyolu ve İnöz arasında bu sıkça yaşanırdı. Bu faaliyeti gerçekleştiren arabacılar Edirne ustaları göz yumarlardı. Memlahanın kendi örüsü dışına müdahale etmemeleri yönünde Edirne Bostancıbaşısına sıkça emirler gönderilirdi (BOA. MAD. nr. 7575, s. 40). Özellikle deniz kenarında ve komşu memlahanın örüsü sınırında olan Mekri ve Ferecik bu tür kaçakçılığın yoğun olduğu merkezlerdi. Bu faaliyete zaman zaman mukataa idarecilerinin de karıştığı olurdu. Nitekim İnöz memlahası emini, Mekri'den bazı kimselerle anlaşarak kaza içerisinde mahzenler kurmuş, kendi örüsü içerisinde kendiliğinden ortaya çıkan tuzları ucuz fiyat ile satarak Gümölcine memlahasını zarara uğrattığından şikâyet konusu olmuştu (BOA, AE.SMHD.I. nr. 221/17552).

Örüye dâhil kazalarda mîrî tuz depoları bulunur ve özel şahıslarca işletilirdi (BOA. C.ML. nr. nr. 173/7344). Tuz mahzeni işleticileri ile mukataa sahipleri arasında da sorunlar çıkardı. Mesela 4 Şubat 1793 tarihli bir kayda göre Gelibolu tuz mahzeni işleticisi Paşa Mustafa Ağa gemilerle getirilen tuzu balıkçı esnafına sattığını ve bunun 954 kile olduğunu iddia ederken mukataanın mültezimi 1479 kile sattığını öne sürmüş ve dava konusu olmuştu (BOA. D.M. d. nr. 37046, s. 22). Örü dâhilinde hüdâ-yı nâbit (kendiliğinden) hâsıl olan tuzlar ile başka mahallerden alınan tuzlar karadan deve ve arabalar ile Edirne'deki ekmekçi, bakkal vs. gibi esnafa ucuz fiyat ile satılırdı. Bu durum mukataanın gelirlerine zarar verdiği için, bu tür hareketlere tevessül edenlerin gemilerine el konur ve suçlular kalebentlik cezasına çarptırılırdı. Aynı şekilde Şehirköy kazasında da birtakım kimseler gemilerden gizlice tuz alarak mahzen ve bakkallara tevzi edildiğinden şikâyet konusu olmuştu (BOA, AE.SSLM.III.205/12167).

Yukarıda kısaca izah ettiğimiz tuzcu reayanın genel durumu, zaman içerisinde iç ve dış etkenler ile değişikliğe uğraması ve reayanın bunlara verdiği çeşitli tepkiler yanında çoğunluğu mukataanın idari işleyişinden kaynaklanan bir takım daha başka sorunlar da mevcuttu. Nitekim mukataanın iltizama verilme usulünde yapılan bazı değişiklikler tuzcu reayayı ve mukataa gelirlerini olumsuz etkiliyordu. Daha önce ifade edildiği üzere kazada Harem-i Şerife'nin Mukataası'na bağlı Sultan Bayazid'in (I. Bayezid) Edirne'deki cami ve hayratlarına bağlı mukataaların reayası, İnöz'de bulunan tuzcu, çakırcı ve korucu reayası ile karıştırılmaya başlanmıştı. Bunun temel nedeni bir süredir söz konusu vakıf mukataası ile İnöz Memlaha Mukataası'nın aynı mültezime ihale ediliyor olmasıydı. Böylece tuz emini olanlar iki mali kurumu birbirinden ayıramadıklarından vakıf reayalarını taciz ediyorlardı (BOA. TK. GM. nr. 2505). Buna ilave olarak iltizamı alan mültezimler de aynı durumu yaşadıklarından, mültezimler arasında da problemler çıkmaktaydı. Tuzcu reayası, kazadaki vakıf arazilerinde yetiştirdikleri mahsullerin vergilerini vakıf voyvodasına verirler ve diğer hususlardaki meseleler serbestiyet gereğince memlaha emini tarafından hal yoluna konulurdu. Bu hususu bildiren beratlar da tuzcu reayasına eda edilirdi. Fakat kazada bulunan I. Bayezid'a ait Voyvodalık ve Dalyanha-i İnöz Mukataası voyvodası bu hususları dikkate almaksızın tuzcu reayasını kanuna aykırı olarak

vergilendirmeye ve serbestiyet haklarını ihlale tevessül ederdi. Bu durum memlahanın atıl kalmasına ve eminler arasında tartışmalara sebebiyet verirdi. Sonuçta vakfa ait aşar, bağ ve bostan gibi vergiler de memlaha eminleri vasıtasıyla vakıf voyvodasına teslim edilmesi ve reayanın birbirinden tefrik edilmesi için merkezden bir memur gönderilerek eskiden beri vakıf reayası olanlar ile daha sonra yerleşenleri tespit etmek amacıyla önce 1766 (BOA. TK. GM. nr. 2505) ve 1781'de (BOA. TK. GM. nr. 2519) sorunların devam etmesi üzerine 18 Mart 1801'de yeniden bir tahrir yapılmıştı (BOA. TK. GM. nr. 2519).

Mukataanın iltizam şartları içerisinde örü sınırları içerisinde olan kazalardan elde edilen beytülmal-ı âmme ve hassa, bive, kaçgun, vârissiz ölen haymanelerin (göçebe) malları gibi çeşitli gelir kaynakları bulunuyordu. Bu gelirlere bölgedeki vakıf idarecileri veya başka mukataa mültezimleri tarafından el konulmaya çalışıldığı ve şikâyet konusu olduğu görülmektedir (BOA. MAD. nr. 7575, s. 10). Vergi konusundaki anlaşmazlıklar yalnızca yerel idareciler arasında değil tuzla ile merkez kaza ahalisi arasında da meydana gelirdi.

Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı üzere, yukarıda ifade edilen vakfın idarecileri ile memlaha mültezimleri arasındaki problemler, 18. yüzyılın sonlarına doğru giderek artmıştı. Kaza içerisindeki güç mücadelesinin bir yansıması olarak her iki mukataanın kontrol edilmesi önemli bir mesele halini aldı. Bu hususta vakıf reayası teşvik edilerek mukataa idarecilerine karşı tavır almaları sağlanıyordu. Nitekim 1789 tarihli bir hüküm kaydına göre vakıf voyvodası Mehmet'in yerine, reaya kendilerince güvenilir ve dürüst bir kişi olan Ebubekir Efendi'nin vakfa voyvoda tayin edilmesini istemiş, yapılan incelemede Ebubekir Efendi'nin mütegalibeden olduğu anlaşılmış ve böyle sefer zamanlarında bu tür uygunsuz işlere meydan verilmemesi hakkında İnöz kadısına emir gönderilmişti (BOA. MAD. nr. 7575, s. 2).

Anlaşmazlık konularından birisi de memlahada çalışan işçilerin ücretlerinin nakden değil aynî olarak ödenmesi meselesiydi. Nitekim Memlaha Emni Seyyid Mehmed'in Divan-ı Hümayun'a sunduğu bir şikâyet dilekçesinde, memlaha çalışanları hakları olan tuzun bedellerinin fiyat-ı miri üzerinden kendilerine ödenmesine rağmen, reayanın tuzun bedelini değil aynî olarak verilmesini talep ettiklerini ifade etmişti (BOA. MAD.nr. 7575, s. 14). Devlet bu durumda mukataa şartnamesine uyulması yönünde emirler göndermişti. Bir başka belgede ise Kavak Tuzlası'nın işçileri belirlenen ücreti kabul etmeyerek nakl-i baha, yemeklik vs. gibi adlar altında ayrıca tuz talep etmişler, ilave olarak da ücretlerimiz karşılığı olarak nakit değil tuz isteriz diyerek, memlahada üretilen tuzun kalitelisini kendilerine ayırarak kalitesiz tuzu memlahaya bırakmak suretiyle mukataayı zarara uğratmışlardı (BOA. İE. ML. nr. 74/6965). Memlaha da çalışanların ücretlerini nakden istememelerinin bir sebebi de kayıtlardan anlaşıldığı üzere, ücretlerin piyasa şartlarının çok gerisinde kalmış olmasıydı. Zira muhasebe kayıtlarına göre yüz yıllık bir süre zarfında işçilere ödenen ücretlerde herhangi bir değişiklik olmamıştı (BOA. D.BŞM. nr. 1567; BOA. D.BŞM. İCH. Nr. 19330; BOA. D.AVG. nr. 24485).

Mukataa gelirlerini olumsuz etkileyen bir diğer unsur da bölgede meydana gelen güvenlik, iklim ve çevre sorunlarıydı. Zaman zaman ortaya çıkan eşkıya takımı İnöz memlahasına ve iskelesine giden yol üzerindeki tüccarlara saldırırlardı (BOA. SMHD.I. nr. 119/8608). Özellikle Dağlı İsyancıları (1792-1815) döneminde kaza ve çevresi büyük

tahribata uğramış ve halk yöreyi terk etmek zorunda kalmıştı. Meriç Nehri ve kollarının aşırı yağışlar nedeniyle taşıdığı memlaha sahasına zarar vermesi de sık yaşanan bir durumdu. Nitekim 13 S 1182/29 Haziran 1768 tarihli bir kayda göre Meriç Nehri aşırı yağmurlar nedeniyle taşmış ve tuzlaya 2633 kuruşluk bir zarar vermişti (BOA. C.NF. nr. 38/1865). Bu gibi durumlarda memlaha emini masrafları karşılar, gücü yetmediğinde ise halktan ve civar yöneticilerden yardıma da başvururdu (BOA. C. ML. nr. 189/7836). Meriç Nehri'nin taşarak memlahayı işlemez hale getirmesi, 19. yüzyılın ortalarına doğru daha büyük problemlerin ve masrafların ortaya çıkmasına neden olmuştu. Memlahaya komşu olan Müslim köyü, memlaha inşasına uygun bulunarak hem burada memlaha inşası hem de İnöz memlahasının zarar gören mahzenlerinin tamiri için gerekli işçilerin tedariki ile ücretlerinin karşılanmasına çalışılmıştı (BOA. İ.DH, 75/3741; Gümüşsoy, 2015, s. 631-651).

Mukataayı zarara uğratan bir başka mesele de ilgili ilgisiz kişilerin bir şekilde elde ettikleri ve vazife adı altında ödenen ücretleriydi. 19 Ş 1229/6 Ağustos 1814 tarihli bir belgeye göre Memlaha-i İnöz Mukataası Edirne Bostancıbaşı Mehmet Ağa'nın oğulları olan Abdülkadir Bey ile Said Bey'in malikâne uhdelelerinde bulunmaktaydı. Mukataanın mal miktarı 17.460 kuruş idi. Fakat mukataanın eskiden beri vere geldiği vazife/görev ödemeleri asıl mal miktarını geçmişti. Bu duruma sebep olarak bazı kişilerin çeşitli yollarla berat elde etmesi ve bu kişilerin sayısının giderek artmasıydı. Aslında mukataa şartnamesine göre yeni vezaif (vazife/görev) kadrosu ancak mahlûl durumunda mümkündü. Ayrıca bu ödemelerin çoğu tayin edilen tuzun nakdi bedeliydi. Fakat birçok hak sahibi, bedeli değil tuzu istemekte ve bunu da bir şekilde beratlarına yazdırmayı başarırlardı. Bunun üzerine bu durumun önlenmesi ve hak sahiplerinin miri fiyat ile sene sonunda beratlarını ibraz ederek nakdi bedelini almalarının sağlanması emredilmişti (BOA. C.ML.nr.368/15125).

3- Tuz Tüketim Yerleri

Memlahada üretilen tuzun büyük kısmı örüsü olan mahallerde, balık dalyanlarında ve bakkal esnafı tarafından kullanılırdı. Bunlara her yıl 500'er kile tuz piyasa fiyatı üzerinden satılır, başka yerlerden tuz alıp satmaları yasaklanırdı (BOA. MAD. nr, 7575, s. 55). 2 B 1134/18 Nisan 1722 tarihinde İnöz Memlahası'ndan senede 10.000 kile tuz üretilmişti (BOA.AE.SAMD.III.nr. 139/13504). Her sene salyane olarak Kavak Memlahası'ndan 25.000 akçe (250 müzur) tuz karşılığı verilmekteydi (75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (925/1519), 2009, s. 148).

Satılıp Derviş Ağa ve Bey Efendi'ye teslim	9221
Tuzla mahzenine konulan	7186
Lovi'ye? Verilen	4920
Çanaklık için verilen 1300 müzur	4433
Edirne Sarayına 330 müzur	110
Edirne Sultan Bayezid imaretine	150

Uzunköprü imaretine 30 müzur	10
Koru Ağasına	50
Toplam	22.079

Tablo 6: 9 Temmuz 1794 tarihli kayda göre tuzladan hâsıl olan tuz (kile)

(BOA. D.M.d. nr. 37050, s. 2).

Memlahadan elde edilen tuzun yeterli ve zamanında ilgili yerlere ulaştırılmaması da önemli sorunlardan biriydi. Üretilen tuzlar örü içerisindeki kazalara karadan arabalar ve develer ile Edirne'ye ise genellikle Meriç Nehri yoluyla Lefke veya Lefkene tabir edilen küçük tekneler ile taşınırdı (BOA.MAD.nr.7575, s. 74, 87). Bu yol Meriç'in taşımacılığa uygun dönemlerinde kullanılırdı. Söz konusu gemilerin sahipleri devlet tarafından belirlenmiş navlun ücreti üzerinden bu hizmeti gerçekleştirirlerdi. Bu ücret kile başına 32 paraydı. Gemi esnafı bu ücretin piyasa şartları altında yeterli gelmediğini öne sürerek sık sık fazla ücret talep etmekte ve bu durum Edirne'de halkın yeterli tuz bulamamasına neden olurdu.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde çok çeşitli alanlarda kullanılan tuz stratejik bir madde olarak üretim, dağıtım, depolama ve tüketim aşamalarında daima devletin sıkı kontrolü altında tutulmuştur. Ayrıca yüksek gelir getiren ekonomik bir ünite olarak mukataa şeklinde örgütlenmiş ve iltizama verilmiştir. İmparatorluk genelinde her tuzlanın kendisine ait "örü" denilen bir istihsal ve ticaret alanı oluşturulmuş ve buralara dışarıdan her türlü müdahaleler önlenmeye çalışılmıştır. İnöz ve Kavak Memlaha Mukataası için de Gelibolu, Şehirköy, İncecik, İpsala, Keşan, Malkara, Tekirdağ, Hayrabolu, Ereğli, Silivri, Vize, Tire, Çorlu, Bergos, Pınarhisar, Baba-i Atik, Havass-ı Mahmutpaşa, Cısr-i Ergene, Nefs-i Edirne ve bağlı nahiyeleri, Çirmen, Dimetoka, Ferecik, Kırkkilise, Tatarpazarı, İnöz, Kavak, Saray ve Çırpan kasabalarını içerisinde alan geniş bir örü alanı oluşturulmuştur. Söz konusu mukataaya çeşitli avarız vergilerinden muafiyet sağlanarak "Tuzcu Reaya" adıyla işçiler istihdam edilmiştir. Bunların ücretleri mukataa gelirlerinden aynî fakat çoğunlukla nakdî olarak ödenmiştir. Bu ödemelerin incelememiz süresince hiç değişmediği ve bu sebeple tuzcu reayanın tuzlasını terk etme eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Tuzlanın bulunduğu mevki Edirne'nin çok yakınında olması hasebiyle, öncelikle bu kentin ihtiyacının giderilmesine öncelik verilmiş ve idareciler de genelde bu şehirden mukataayı idare etmişlerdir. Mukataa, geliri itibarıyla cesim (büyük) mukataalardan sayıldığından, birçok masraf kaynağının finansmanında kullanılmıştır. Bunlar muhasebe defterlerinde irsaliye, teslimat ve ihracat başlıkları ile kaydedilmiştir. Bunların en önemli kısmını hazineye ödenen irsaliye ödemeleri teşkil etmiştir. İnhisar yani devlet tekeli uygulamasına kadar (1862) mukataa genellikle birden fazla mültezimin uhdesinde olduğu ortaklıklar şeklinde idare edilmiştir. 19. yüzyılın başlarından itibaren mukataa giderek karlılığını kaybetmiş ve karlı bir işletme olmaktan çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri (AE.)

I.Abdülhamid (AE.SABH.I.). 160/10700; 142/9545; 205/13679; 256/17213.

III. Ahmed (AE.SAMD.III.). 139/13504; 212/20526.

I.Mahmud (AE. SMHD.I.). 119/8608; 221/17552; 178/13814.

II.Süleyman (AE. SSÜL.II.). 30/2976.

III. Mustafa (AE.SMST.III.). 208/16365.

III. Selim (AE. SSLM.III.). 205/12167.

IV.Mustafa (AE.SMST.IV.). 2/165.

Cevdet Tasnifi

Belediye (C. BLD.). 123/6119.

Maliye (C.ML.). 368/15125; 53/2485; 47153; 189/7836; 173/7344; 256/10569; 89/4056;
395/1617; 219/9094; 146/6198; 619/25502.

Nafia (C. NF.). 38/1865.

İbnülemin Tasnifi

İrade Dâhiliye (İ.DH.). 75/3741.

Hariciye (İE.HR.). 13/1262.

Maden (İE.MDN.). 1/73.

Maliye (İE.ML.). 74/6965; 35/3416; 72/6746; 65/6097; 115/10881; 74/6995.

Sadaret Müteferrik Evrakı (A. M.). 26/83.

Sadaret Umum Vilayet Evrakı (A.MKT.UM.). 190/64;108/80

Şurayı Devlet (ŞD.). 552/8;

Bâb-ı Defterî Başmuhasebe (D.BŞM.). 1567; 3972; 42568.

Avlonya Gümrüğü (D.AVG.). 24485; 24459; 2447.

Başmukataa Kalemî (D.BMK.). 22448.

İrâd-ı Cedid Hazinesi (D.BŞM. İCH.). 19330.

D.M.Defterleri (D.M.d.). 37050; 37046.

Kamil Kepeci Tasnifi (KK). 2927; 3200.

Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD). 840; 7575.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri (TK. GM.). 2505; 2519.

Topkapı sarayı Arşivi Evrakı (TS.MA.e.). 1265/83.

Basılı Kaynaklar

- 75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (925/1519). (2009). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, C.I.
- Aras, D. (2019). 16. YY. 1541 No'lu Rodosçuk (Tekirdağ) Şeriye Sicili Transkripsiyon ve Tahlili. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Edirne.
- Cihan, A. (2003). Osmanlı Kanunnamelerinde Tuz ve Tuz Kültürü. *Türk Dünyası Araştırmaları*. S.147, 99-105.
- Çakır, B. (2003). *Osmanlı'da Mukataa Sistemi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Demirtaş, M. (2010). Osmanlı Devleti'nde Tuz Üretimi ve Dağıtımı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 3, 23-28.
- Demiryürek, M. (2019). XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Mukataat-ı Emlah. *Üçüncü Türk İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-2*. İzmir: İzmir Demokrasi Üniversitesi Yayınları. 195-207.
- Ergenç, Ö. (Ağustos 1988). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler. *Bellekten*. C. LII. S. 203, 501-533.
- Ergenç, Ö. (2012). *Şehir, Toplum, Devlet (Osmanlı Tarihi Yazıları)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 257-290.
- Erim, N. (2003). 18. Yüzyılda Erzurum Tuzlaları: Osmanlı Tüketim Malları Tarihine Bir Katkı. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S. 21, 219-229.
- Genç, M. (2000). Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güçer, L. (1963). XV. – XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı. *İFM*. C.XXI. 97-143.
- Gümüşsoy, E. (2015). On dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Belgelerinde Meriç. *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller*. (Batmaz, Ş. ve Tok, Ö. haz.). Kayseri: Osman Gazi Üniversitesi Yayınları. Kayseri. 631-651.
- İvecan, R. (2012). Tanzimat'ın İlanından Kıbrıs'ta İngiliz İdaresinin Tesisine Kadar Tuzla Memlahası. *Histories of Ottoman Larnaca*. (Balta, E., Stavrides, T., Theocharides.) İstanbul. 397-419.
- Kasım, E. (2016). *Tuz Nizamnamesi Çerçevesinde 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Tuzlaların İdaresi ve İşletilmesi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara.
- Kasım, E. (2016). 1862 Tarihli Tuz Nizamnamesi ve Önemi. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C 3. S.7, 2-30.
- Özey, R. (2002). 19. Asırda Edirne Vilayeti Coğrafyası. *Marmara Coğrafya Dergisi*. S. 6, 1-36.
- Özvar, E. (2003). Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yıldırım, F. (2014). 15 ve 16. Yüzyıllarda Tuna Havzasında Tuzlalar ve Tuz Hukuku. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. V. 9/4, 1169-1183.
- Yılmaz, F. (2010). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.

Makale Gönderim Tarihi: 05.12.2022

Yayına Kabul Tarihi: 27.12.2022

Araştırma Makalesi

KIBRIS ADASI'NDAKİ TÜRK ESİRLERİ (1916-1923)

Mahmut Akkor*

ÖZ

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri bloğunda yer aldı. Karşıt bloğundaki İtilaf Devletleri ile farklı coğrafyalarda birçok savaş yaptı. Bazı zaferler kazanmış olsa da savaşın geneline bakıldığında ağır bir mağlubiyet yaşadı. 200 bini aşkın Türk askeri, başta İngiltere olmak üzere Rusya, Fransa ve İtalya'ya esir düştü. Türk esirlerinin en kalabalık olduğu ülke İngiltere'ydi. İngiltere, esir aldığı Türk askerlerini dünyanın farklı bölgelerinde tuttu, bunlardan biri de Kıbrıs Adası oldu. Kıbrıs Adası, korunaklı oluşu ve gerektiğinde İngiltere'nin rahatlıkla ulaşabileceği bir konumda olduğu için tercih edilmişti. Adada yaşayan esirler, son derece kötü şartlarda hayatlarını devam ettirdiler. Barınma, yeme-içme, sağlık, haberleşme ve çalışma koşulları bakımından birçok zorluk vardı. Deniz kenarına kurulan kampta esirlerin kaldığı barakalar, kışın aşırı soğuk, yazın ise bir o kadar sıcaktı. Barınma ve beslenme alanlarındaki zorluklara ağır çalışma koşulları da eklenince esirler için yaşam hiç de kolay olmayacaktı. Yerel ahalden zaman zaman destek görülse de var olan şartları hafifletmeye yetmemiştir. Bu çalışmada Türk askerlerinin Kıbrıs'ta esir kaldıkları süre boyunca yaşadıkları ele alınmıştır. Yazının hazırlanma sürecinde yerli ve yabancı arşiv belgeleri ile alanda yazılmış kitap ve makalelerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Kıbrıs Adası, Türk Esirleri.

TURKISH PRISONERS ON THE ISLAND OF CYPRUS (1916-1923)

ABSTRACT

The Ottoman Empire took part in the Allied Powers bloc during the First World War. He fought many wars in different geographies with the Entente Powers in his opposing bloc. Although he won some victories, he suffered a heavy defeat in the overall war. More than 200 thousand Turkish soldiers were taken prisoner in Russia, France and Italy, especially in England. The country with the largest number of Turkish prisoners was England. England kept the Turkish soldiers captured in different parts of the world, one of them being the island of Cyprus. The island of Cyprus was chosen because it is sheltered and in a position that England can easily reach when necessary. The prisoners living on the island continued their lives in extremely bad conditions. There were many difficulties in terms of accommodation, food and beverage, health, communication and working conditions. The barracks where the prisoners stayed in the camp set up by the sea were extremely cold in winter and just as hot in summer. When the hard working conditions were added to the difficulties in the areas of shelter and nutrition, life would not be easy for the prisoners. Although there was support from the local people from time to time, it was not enough to alleviate the existing conditions. In this study, it is discussed that Turkish soldiers lived during their captivity in Cyprus. In the preparation process of the article, domestic and foreign archive documents and books and articles written in the field were used.

Keywords: World War I, Cyprus Island, Turkish Prisoners.

* Doç. Dr, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, akkor@gmail.com, ORCID:0000-0003-0222-270X

Atıf: Akkor, M. (2023). Kıbrıs Adası'ndaki Türk Esirleri (1916-1923). *Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi*. C.1, S.1, 19-36.

Giriş

Avrupa coğrafyasında bulunan devletler, tarih boyunca farklı nedenlerle birçok kez karşı karşıya gelmişlerdi. 100 Yıl Savaşları, 30 Yıl Savaşları (1618-48) ve 7 Yıl Savaşları (1759) Dünya tarihini etkileyen önemli savaşlardan sadece birkaç tanesi olup bölgesel anlamda daha onlarcası vardı. Fransız İhtilali ile birlikte ortaya çıkan milliyetçilik akımı, devletlerarası ilişkileri çok daha derinden etkilemiş hatta Almanya ve İtalya'nın siyasi birliklerini sağlamasına zemin hazırlamıştır (Armaoğlu, 2001, s. 22). Almanya ve İtalya'nın varlığı, Sanayi İnkılabı'nın da etkisiyle devletlerarası güç yarışını tetiklemişti. Büyük devlet olmanın gereği olarak topraklarını genişletme yarışına giren Avrupalı devletler, her geçen gün büyük bir savaşa doğru sürüklenmekteydi.

Yirminci yüzyılın başında İtilaf ve İttifak Devletleri olarak iki gruba ayrılan Avrupalı devletler, her geçen gün savaşa daha çok yaklaşmaktaydı. Almanya'nın başta Fransa olmak üzere Rusya ve İngiltere'yle olan çekişmesi her an büyük bir savaşa dönüşebilirdi. Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük François Ferdinand, Saraybosna'ya yapmış olduğu gezi sırasında Princip adlı bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesiyle Avusturya-Macaristan ile Sırbistan'ın arası bozuldu. Viyana hükümetinin 28 Temmuz 1914 tarihinde Belgrad'ı bombalamasıyla da I. Dünya Savaşı resmen başlamış oldu (Uçarol, 2000, s. 462). İtilaf ve İttifak olmak üzere iki bloğa ayrılan Avrupalı devletler, birkaç gün içerisinde karşılıklı savaş ilanlarında bulundular.

Osmanlı Devleti, savaşın başlangıcında nasıl bir yol izleyeceği konusunda kararsızlık yaşasa da 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile ittifak antlaşması imzaladı (Bardakçı, Ağustos 1994, s. 13-14). İmzalanan antlaşma ile hem Osmanlı Devleti'nin hem de Almanya'nın beklentileri vardı ancak savaşın seyri hiç de düşünüldüğü gibi gitmedi. Çanakkale Cephesi hariç, savaştığı tüm cephelerde mağlup olan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmek zorunda kaldı (PRO, FO 93/110, Armistice Conditions, 30.10.1918).

Osmanlı Devleti adına birçok kaybı barındıran bu savaş sonucunda Arap nüfusun yaşadığı topraklar, kutsal bölgeler dahil elden çıktı hatta Anadolu coğrafyasında bazı bölgeler düşman işgaline girdi. Seferberliğin ilan edildiği günden savaşın bittiği tarihe kadar yaklaşık 2.608.000 Türk askeri, birçok farklı coğrafyada düşmana karşı savaştı. Hayatını kaybeden, savaş dışı kalan, esir, kayıp ve firariler olmak üzere Osmanlı Devleti'nin kaybı 2.285.000 kişiyi bulmuştu (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, 1985, s. 509-510). Bu rakam içerisinde esir düşen asker sayısı, 200.000'i aşmaktadır. Savaş koşulları dikkate alındığında kayıt almakta yaşanan zorluklar nedeniyle net sayı vermek pek mümkün değildir. En net verilebilecek rakam Ruslara esir düşen Türk asker sayısı olup, 64.509'dur (Danilenko, 2001, s. 110). En çok esir, İngiltere tarafından alınmıştır ve 135.000 civarında olduğu tespit edilmiştir. Fransa'nın elinde bulunan Türk esir sayısı 2.000, Romanya'da 600 ve İtalya'da ise 100 civarında olduğu düşünülmektedir (Taşkiran, 2002, s. 63).

İngiltere, esir aldığı Türk askerlerini dünyanın farklı bölgelerinde tutmuştu. Başta Mısır ve Hindistan olmak üzere Burma (Myanmar), Malta Adası, Man Adası, Kıbrıs Adası, Yunanistan ve Irak, Türk esirlerinin esaret yaşadığı başlıca yerlerdi.

I. Dünya Savaşı'nın Başlangıcında Kıbrıs Adası

Uzun yıllar Türk egemenliğinde kalan Kıbrıs, Doğu Akdeniz'de stratejik bir konuma sahip olup 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın (Uçarol, 2000, s. 218) açılmasından sonra daha da ön plana çıktı. İngiltere gerek Mısır'a gerekse de Kıbrıs'a yerleşmenin yollarını aramaya başladı. İngiltere'nin istediği fırsatı 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı verdi. Rusya'ya mağlup olan Osmanlı Devleti, Berlin Konferansı'nda İngiltere'nin desteğini alabilmek için 1878'de Kıbrıs'ı geçici olarak İngiltere'ye bıraktı (Uçarol, 2000, s. 353). I. Dünya Savaşı patlak verince İngiltere, 5 Kasım 1914 tarihinde yapmış olduğu deklarasyon ile Osmanlı Devleti'ne resmi olarak savaş ilan ettiğini belirmiş ve Kıbrıs Adası'nı da yine aynı tarih itibarıyla ilhak ettiğini duyurmuştu (The Times, 6 November 1915).

5 Kasım 1914 tarihi itibarıyla artık Kıbrıs, İngiliz toprağı olmuştu. Savaş şartlarının da oluşturduğu ortam içerisinde İngiltere, adada yaşayan Türk ahaliye karşı baskılayıcı bir siyaset gütmüştü çünkü Kıbrıs, Anadolu coğrafyasına son derece yakındı ve Osmanlı Devleti buraya müdahalede bulunabilirdi ancak gerçekte bunu yapmak mümkün değildi. İngiltere, işini şansa bırakma niyetinde değildi çünkü 1915 yılı gelmesine rağmen Osmanlı Devleti üzerinde istediği egemenliği kuramamış ve Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'a ulaşamamıştı. 4 Mart 1915 tarihinde 5 maddeden oluşan 12857 numaralı İngiliz Yüksek Komiserliği bildirgesi ile Kıbrıs Adası'nda yaşayan Türklerin isterlerse İngiliz vatandaşı olabilecekleri ilan edildi. Bildirgeye göre Osmanlı egemenliğinde olmak isteyenlerin İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bilgi vererek 2 ay içerisinde adadan ayrılması gerekmekteydi (The Cyprus Gazette, 4 March 1915). İngiltere'nin bu bildirgesi sonrasında 8.000 civarında Türk, İngiliz vatandaşlığını kabul etmeyip malını mülkünü satmış ve Anadolu'ya göç etmişti (Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, 2000, s. 28). Türk nüfusun göçü, şüphesiz ki en çok adanın yerleşik Rumlarını sevindirmişti (Emircan, 2000, s. 53).

Kıbrıs'ta hakimiyetini resmileştiren İngiltere, çoğunlukla Rum tarafını desteklemişti. "Yeniden Yapılandırma" adı altında resmi kurumlarda çalışan Türkler emekli edilip yerlerine Rumlar yerleştirildi. İşsiz kalan Türk nüfustan Anadolu'ya göç edenler olmuştu ve İngiltere'nin her yeni adımında adadaki Türk nüfusu azalmaya devam etmekteydi (Güler, 2004, s. 103).

Kıbrıs Adası'nda Türk Esirleri

İngiltere, Osmanlı Devleti ile Çanakkale Cephesi (Uçarol, 2000, s. 473-474), Kanal Cephesi (KA, 822/25) ve Hicaz Cephesi'nde (Kandemir, 1991, s. 229-247) yapmış olduğu savaşlardan ele geçirdiği Türk esirlerinin bir kısmını coğrafi yakınlık nedeniyle ilk olarak Mısır'daki esir kamplarına yerleştirmişti ancak zaman içinde diğer cephelelerden de esir alınan asker sayılarındaki artışlar nedeniyle esirlerin başka bölgelere gönderilmesi gerekti. Bu gereklilik doğrultusunda Kıbrıs Adası, İngiltere'nin esir kampı kurduğu yerlerden biri oldu. Kıbrıs Adası, coğrafi olarak Anadolu'ya çok yakındı bu sebeple burada oluşturulan kampta İngiltere için sorun çıkarmayacak daha doğrusu rütbesiz ve daha az zararlı görülen askerler tercih edilmişti (Sami, 1964, s. 2-3). Kıbrıs, coğrafi olarak Anadolu'ya yakın olsa da dönem koşulları itibarıyla Osmanlı Devleti'nin buraya müdahale etme imkanı yoktu. Fakat Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya'ya ait gemiler, 25 Ekim 1917 tarihinde Türk esirlerinin kaldığı kampa yakın bir bölgeyi

bombalamıştı. Telsiz istasyonuna isabet eden bombalar, telefon hatlarından bazılarının kopmasına neden olmuştu (Varnava, 2012, s. 364).

Çanakkale Cephesi'ndeki mücadelelerde esir aldığı Türk askerlerini İngiltere, ilk olarak Bozcaada'ya (The Times, 4 March 1915) götürmüş oradan da Limni Adası'nın Mondros Limanı'na (BOA, HR. SYS, 2194/16) sevk etmişti. Askerlerin Limni Adası'nda tutulmasının temel sebebi, esir kayıt işlemlerinin yapılmasıydı. Kayıt işlemlerinin tamamlanmasının ardından her bir asker, kendisi için uygun görülen kampa gönderilmekteydi. Fakat kimi zaman kayıt işlemlerinin uzadığı ve planlanandan daha uzun süre Limni Adası'nda kaldığı da olmuştu (BOA, HR. SYS, 2194/50). Türk askerlerinin ilk esir kayıt işlemlerinin yapıldığı yer olması hasebiyle Limni Adası'nın toplanma kampı olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

Kıbrıs'ta açılacak esir kampı için öncelikle adanın kuzeyi ya da batısı değerlendirilmek istenmişti ancak İngiltere'nin Kıbrıs Yüksek Komiseri'nin görüşleri ve adayı iyi bilen bir Rum yetkilinin tavsiyesiyle Mağusa'nın 4 km kuzeyindeki Karakol bölgesinde kamp açılmasına karar verildi (Aytekin, 2000, s. 73; KA, 1038/251).

Kamp bölgesi olarak belirlenen alandaki tarım arazileri, askeri bölge yapıldığı gerekçesiyle el konulunca mülk sahipleri ne olup bittiğine anlam veremediler. Resmi makamlara müracaat ederek ya arazilerinin kendilerine teslim edilmesini ya da tazminat ödenmesini talep etmişler ancak olumlu bir cevap alınamamıştır. Mağusa Kaza Komiseri'nin de İngiltere'nin ne yapmaya çalıştığına dair bir fikri yoktu çünkü çalışmalar, İngilizler tarafından gizlilik altında yürütülmekteydi. Mağusa Kaza Komiseri, Kıbrıs Genel Valiliğine ve Mağusa'daki askeri yetkililere 15 Eylül 1916 tarihinde bir resmi yazı göndererek ne yapılmaya çalışıldığını sordu. Mağusa Kaza Komiseri, resmi makamlardan herhangi bir cevap alamasa da "... Gayrı resmi olarak öğrendiğime göre burası Türk savaş esirleri için esir kampı olacaktır..." diyecektir (Keser, 2015, s. 450).

Deniz kıyısında devlet arazisi olan bölgede herhangi bir yerleşim yoktu. Etraf dikenli tellerle çevrilip içerisine esirlerin kalacağı barakaların yapımına başlandı. Yaklaşık 15 metre uzunluğunda 9 metre genişliğinde olan barakalardan 12 tane yapıldı. Kamp komutanlığı görevi, Kraliyet Piyade Tugayı 20. Tabur'dan Yüzbaşı E. A. Hove'e verildi (Turhan, 2005, s. 585). Esirlerin muhafazasından sorumlu olarak 500 kadar İngiliz askeri görevlendirildi. Kraliyet Manchester Alayı'nın 8. Bölüğü ile Kraliyet 1. Garnizon Liverpool Alayı'na bağlı askerlerde oluşan muhafız alayına savaşın uzaması ve artan esir sayısı nedeniyle Ermeni kampında eğitim gören Ermenilerde de takviye yapıldı (Keser, Eylül 2003, s. 8, 31-32).

E.A. Hove, esirlerin kampa getirilme tarihi yaklaşınca 11 Ekim 1916 tarihinde Mağusa komiserliğine bir mektup gönderdi. Mektupta şu ifadeler yer almaktaydı:

"Bu ayın 15 ve 20'sinde Kıbrıs'a 3000 Türk esiri getirilecektir. Bu konuda sizin yardımınızı rica ediyorum.

- 1. Türk esirlerinin inişi sırasında bütün siviller limana sokulmayacak.*
- 2. Esirlerin kampa taşınması için araç temin edilecek.*
- 3. Bütün trafik noktaları polisler tarafından kontrol edilecek ve esirler süratle kampa götürülecek.*

4. Anladığıma göre Mağusa ahalisinin çoğunluğu Türktür. Türk esirlerinin Mağusaya gelişi bu halk arasında merak uyandıracaktır. Kampın etrafında bulunanlar askerler tarafından yakalanarak askeri mahkemeye verilecektir.

5. Kampın etrafında bulunan sahilde balıkçı teknelerinin sahile çıkması yasaktır.

6. Deniz fencircisi anladığıma göre Türktür. Bu Türkün derhal buradan kaldırılması ve yerine Türk olmayan bir İngiliz vatandaşının tayinini rica edeceğim.

Saygılarımla

Kamp Komutanı

E. A. Hove” (Ertuğrul, Kasım 1992, s. 23).

İngiltere, her ne kadar Mısır kamplarındaki yoğunluk artınca esirlerin bir kısmını Kıbrıs adasına göndermiş olsa da, çok daha öncesinde buraya esir göndermeyi planlamıştı. İngiltere Kıbrıs Yüksek Komiserliği, 1879 tarihli Cezaevi Disiplin Kanun ve 1908 tarihli ek düzenlemelere ilave olarak 28 Mayıs 1915 tarihli bildirge ile hapisanelerde tutulan esirlerin tabi olacağı kuralları ilan etti (The Cyprus Gazette, No.13060, 4 June 1915). Buradan da anlaşılacağı üzere esirlerin Kıbrıs Adası'na gelmesinden yaklaşık bir buçuk yıl öncesinde İngiltere, resmi düzenlemeler yapmaya başlamıştı.

Kıbrıs Adası'nda esaret yaşayacak olan 235 kişilik ilk Türk esir kafilesi, 26 Ekim 1916 tarihinde adaya ayak bastı (Turhan, 2005, s. 588). Türk esir kafilesi düşük rütbeli askerlerden oluşmaktaydı. Gelenlerin çoğunluğu er, onbaşı ve çavuştu. Aralarında bulunan birkaç başçavuş haricinde İngilizler açısından özellikle dikkat edilecek yüksek rütbeli esir yoktu. Adının Şevket olduğu bilinen bir askeri doktor, esir kafilesine eşlik etmişti. Karaya çıkan Türk esirleri, sıra halinde süngülü İngiliz askerlerinin muhafızlığında yaya olarak Liman-Tren İstasyonu-Mağusa Kapısı-Karpaz Yolu ile Karakol bölgesindeki esir kampına götürüldü. Esirlerin limana ulaştıklarında ve daha sonrasında yerli halkla teması engellenmiştir (Aytekin, 2000, s. 73-74). Türk esirlerinin getirildiğinden haberdar olan yerel halk, liman bölgesine hâkim olan surlarda toplanmıştı. Othello Burcu'ndaki kalabalık içerisindeki kadınlardan kimisi, perişan haldeki esirlere hüznlenerek ağlamıştır (Sayıl, 2002, s. 31). Esirlerin perişanlığına üzülen Kıbrıs Türkleri, esirlere yaklaşmak ve konuşmak isteyince büyük bir izdiham oluşmuş ve kargaşa ortamında İngiliz askerlere ait bir otomobilin devrilmesi sonucu iki Türk esiri hayatını kaybetmiştir. Türk ahali ölüm haberesinden sonra daha da hırçınlaşmış polis ve askerle çatışma noktasına gelmiştir. İngilizler, olayları daha da büyümeden zorlukla bastırabilmiştir (Turhan, 2005, s. 589). Ortalık bir miktar sakinleşince esirler yaya olarak kampa devam etmiştir. İlk esir kafilesi, kargaşa ortamında Kıbrıs'a adım atabilmiştir. İkinci katile, 29 Ekim'de adaya ulaşacaktır (Ertuğrul, 1992, s. 24).

Karakol bölgesinde bulunan esir kampında yaklaşık 3000 Türk esiri tutulmaktaydı. 1916-1923 yılları arasında faaliyetini sürdüren kampta farklı zamanlarda konaklayan,

başka kamplara sevk edilen ve hayatını kaybedenler dahil tahmini 7.000-10.000 arasında Türk savaş esiri kaldığı düşünülmektedir (Keser, 2007, s. 11).

Kıbrıs Adası'nda esaret yaşayan askerlere dair Kızılay Arşivinde çok miktarda haberleşme kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre adada bulunan esirler; Konya, İzmir, Sakarya, Niğde, Konya, Manisa, Tekirdağ, Balıkesir, Denizli, Kahramanmaraş, Uşak vb. olmak üzere Anadolu ve Trakya'nın neredeyse tüm şehirlerinden gelen askerlerden oluşmaktaydı (KA, 822/489; KA, 933/308; KA, 1038/305).

Esirlerin kaldığı barakaların hepsi deniz kenarındaki bir alanda kurulmuştu. Kampın konumu ve Kıbrıs Adası'nın bulunduğu yer itibariyle barakalar kışın aşırı soğuk, yazın ise aşırı sıcak olmaktaydı. Havaların ısınmasıyla beraber sivrisinek ve çeşitli böcekler, esirlerin tifüs hastalığına yakalanmasını tetikliyordu. Kış aylarının soğuk ve nemli havasında kendilerini malzeme eksikliği nedeniyle yeterince koruyamayan esirler, verem ve zatürre hastalığına yakalanmaktaydı (Turhan, 2005, s. 591-592).

Esirlerin ana yemeği öğütülmüş keçiyoynuzu ve kırmızı kabaktı. Yanında kılçıklı arpa ekmeği de verilirdi. Verilen bu yemekle esirlerin sağlıklı beslenmesi mümkün değildi, nitekim birçoğu yetersiz beslenmeden kaynaklanan halsizlik, var olan hastalıkların iyileşmemesi gibi sorunları sürekli yaşamaktaydı. Esirlerin kıyafetleri yırtık, eski ve perişan olduğu halde bütün ceketler ve pantolonlar üzerinde esirlik numaraları taşılardı. Esir kampının şartları çok kötü idi. Kıbrıs'tan askeri amaçla taşınan kerestelerin ormandan kesilmesi, işlenmesi ve gemilere yüklenmesi, Mağusa surlarının tamiri ve maden ocaklarında esirlerin çalıştırılması kampın şartlarını daha da ağırlaştırıyordu (Aytekin, 2000, s. 73-74).

Esirlerin birçoğunun mali durumu iyi değildi ancak temel ihtiyaç malzemeleri olan ekmek, zeytin, battaniye, yorgan, yatak vs. ihtiyaçların karşılanabilmesi için paraya ihtiyaç vardı. İmkan dahilinde kamp dışında çalışabilenler sınırlı da olsa para alabilirken esirlerin birçoğu var olan ihtiyaçların büyük bölümünü kamp yönetiminin bilgisi dışında saklı olarak yaptıkları zeytin çekirdeklerinden tespih, tahtadan sigaralık ve ağızlık satışlarından elde ettikleri para ile karşılıyorlardı (Keser, 2007, s. 12). Osmanlı Devleti, esarete bulunan askerlerin durumlarının farkındaydı ve mali yardımda bulunma gayretindeydi (KA, 690/54) ancak savaş koşullarında verilen desteğin esirlerin yaşam koşullarına yapacağı katkı maalesef çok sınırlıydı.

İngiltere'nin Kıbrıs Yüksek Komiseri John E. Clauson, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 2 Aralık 1916 tarihli bildirisinde, Mağusa'da kurulan Savaş Esirleri Kampı'nın doğrudan kendi kontrolleri altında olduğunu ve Mağusa Belediyesi'ne de durumun 18 Kasım 1916'da iletildiği yazmaktaydı (The Cyprus Gazette, 2 December 1916).

Kıbrıs Yüksek Komiseri John E. Clauson, adaya gelen esirlerle kaçmak dahil herhangi bir konuda yardım veya destek olmak isteyenlerin Sıkıyönetim Kanunu uyarınca azami para veya hapis cezaları üzerinden yargılanacağını hatta hem para hem de hapis cezasına çarptırılacağını gazete bildirisini yoluyla halka duyurmuştu (The Cyprus Gazette, 23 December 1916). İngiliz yönetimi, esirlerin halka teması arttıkça firar girişimlerine neden olabileceğini düşündüğü için esir kampının açıldığı ilk aylarda bu kararı alma gereği duymuştu. Kamp güvenliğine ilişkin olarak gerek görüldükçe ek tedbirler alınmaya devam ediliyordu. Kamp etrafında dolaşmak, piknik yapmak, içki içmek, denize girmek,

tekne ile dolaşmak (Turhan, 2005, s. 589-590) ve hatta fotoğraf çekmek (The Cyprus Gazette, 16 October 1916) yasaklanmıştı.

Esirlerin ailelerine mektup ve kartpostal (KA, 793/49) gönderme hakkı vardı. Aynı şekilde aileler de mektup hatta para gönderebilirdi (KA, 817/1; KA, 817/4; KA, 817/42). Resmîyette bu imkân olmasına rağmen esirlerin aileleriyle haberleşmesinde güçlükler yaşanıyordu. Memleketleriyle sağlıklı irtibat kuramayan esirler, gönderdikleri mektuplara cevap alamadıkları için ailelerinin durumundan kaygılıydılar. Hilal-i Ahmer Cemiyeti aracılığıyla yaşadıkları bu soruna çözüm bulmak istiyorlardı. Kampta bulunan esirlerin neredeyse tamamı benzer durumdaydı (KA, 675/14; KA, 908/170; KA, 793/18). Esirlerin duyduğu kaygı kadar aileler de esaretteki yakınlarının durumundan endişe etmekteydi (KA, 793/164). Diğer esir kamplarında kamp yönetimi ya da Kızılbaş temsilcileri, mektupların esir ailelerine ulaştırılmasında yardımcı oluyordu ancak bu hizmet, Kıbrıs'ta yoktu. Kıbrıs'taki kamplarda mektuplar, Kıbrıslı Türk kayıkçılarca kaçırılarak Anadolu ve Suriye kıyılarına ulaştırılırdı. Esirlerin yazdığı mektuplardan ne kadarının ailelerine ulaştığı bilinmiyordu. Mektupların çok azına gelen karşılık, yine bu kayıkçılar vasıtasıyla kamptaki esirlere getirilirdi (Varnava, 2012, s. 370).

Kayıkçılar, posta hizmetinin yanında askerlerin kaçırılmasına da yardım ediyordu. Bu sayede kamptan firar edenler olmuştu ancak hepsi kaçmayı başaracak kadar şanslı değildi. Firar girişimi sırasında vurularak öldürülenler de vardı (Dönmez, 2014, s. 152). Kampın dışına çıkmayı başaran bazı esirler, ormanlık arazi olması ve doğal saklanma imkanı sebebiyle Beşparmak Dağlarına saklanmayı tercih etmişti. Burası haricinde Beşparmak Dağları'nın hemen güneyinde yer alan Ayakofo ve Topçuköy mıntıklarına kadar ulaşabilen kimi esirler, yakalanarak kampa geri getirilmişlerdi. Kaçmayı başaran esirlerin Anadolu'ya geçmeden önce gizlendikleri önemli yerler vardı. Girne'ye bağlı Livera ve Kormacit köylerine ulaşabilenlerin kaçma ihtimali yüksekti (Keser, 2007, s. 23-24).

Esir kampında Rum, Ermeni, Maronit ve Türk olmak üzere 4 doktor sağlık hizmeti vermekteydi. Esirler, İsmail Şevket adındaki Türk doktor haricindekilere tedavi olmak istemiyorlardı. Türk doktor da esirlerin bu talebini geri çevirmeyerek zamanının tamamını onlarla ilgilenerek geçiriyordu. Türk doktor kampta yoğun olmakla birlikte kampın sağlık işlerinden temelde Rum ve Ermeni doktorlar sorumluydu. Doktorlar, Türk esirlerine kötü ve kaba davranmaktaydı. Durumlarının iyileştirilmesini isteyen esirler, buldukları her fırsatta doktorların kendilerine yapmış olduğu kötü muameleyi şikâyet etmekteydiler (Keser, 2007, s. 32).

Esirler arasında sağlık hizmeti veren bir doktor daha vardı. Suriye Hıristiyanlarından olan Dr. Mulhim Abraham Forzly, Türk ordusunda doktor olarak görev yapmaktaydı. Mezopotamya bölgesinde yaşanan çatışmalarda 21 Ekim 1915'te İngiltere'ye esir düşmüştü. Önce Basra'ya, ardından Kahire'ye, son olarak da Kıbrıs'a gönderilmişti. Kampta kaldığı dönem boyunca esirlere sağlık sorunlarıyla yakından ilgilenmişti (BOA, HR.SYS., 2204-15).

Esirler arasında ölüm oranı çok yüksekti. Kamp doktorunun hazırlamış olduğu rapor doğrultusunda kamp komutanlığı, ölüm oranının yüksekliğini menenjit hastalığına

bağlamıştı. Ayrıca, bilinçli olarak ölüm oranının yüksek gösterilmeye çalışıldığını söyleyen kamp komutanı, şu açıklamayı yapmıştı:

“Bazı ahvallerde, Harp esirleri gömüldüklerinde mezar başlarına işaret olarak ufacık tahta parçaları konulsa da daimi mezar taşları (tahtadan veya taştan) dikilmezden evvel bu ufacık tahta işaret parçaları kaldırılmakta idiler. Bazı keyfiyetlerde ise mezar taşlarının üzerindeki tahtalar sicil ile uyuşmamaktadır, çünkü mezar taşlarının bir çoğu definden bir müddet sonra harp esirleri tarafından sicile hiçbir referans yapılmaksızın, hakkedilmişlerdi. İsimlerinin bazılarında da farklar vardır; çünkü bunlar da harp esirleri tarafından sicile hiçbir referans yapılmaksızın hakkedilmiştir.” (Aytekin, 2000, s. 75-76).

Cenaze merasimine esirler, 30-40 kişilik gruplar halinde iştirak ederdi. Bunlara aynı sayıda İngiliz askeri de muhafızlık yapardı. Cuma ve bayram gibi dini günlerde dini vecibelerin yerine getirilmesine destek olmak için kampa girmesine izin verilen Mağusalı imam Mustafa Nuri Efendi, cenazelerin defin işleminde bizzat bulunurdu. İmanın belirttiğine göre ölümlerin geneli sefalet ve işkenceden kaynaklıydı. Bu beyanatlardan rahatsız olan İngiliz yönetimi, Mustafa Nuri Efendi'yi yerli halktan esirler için yiyecek ve yatacak eşya topladığı gerekçesiyle hapse attı (Keser, 2000, s. 90-91).

Kampın açıldığı ilk dönemlerde muhafız eşliğinde sınırlı da olsa esirlerin kamp dışına çıkmasına müsaade edilmekteydi. Mağusa Surları'ndaki Lala Mustafa Paşa camisine İngiliz askerlerinin gözetiminde Cuma namazı kılmak için giden esirler, aynı zamanda yerli halk ile temas etme imkânı da elde ediyordu. Kaçma girişimleri artınca camiye gitmek ve muhafız eşliğinde dahi olsa kamp dışına çıkışlar iptal edilmiştir. İbadetlerine devam etmek isteyen esirler için kamp içerisinde minaresi bulunmayan ahşap bir cami yaptırıldı. Caminin imamlığını esirler arasından seçilen Şevket isimli biri yapmıştı. İlk zamanlarda yeterli gelen cami, artan esir sayısı ile genişletilmek zorunda kaldı. Kampın üçüncü bölümündeki yedinci baraka, camiye çevrilerek esirlerin kullanıma verildi. Sesi güzel olanlar sayesinde kampta 5 vakit ezan okunuyordu (Keser, 2007, s. 19).

Yerel ahalden kamptaki hayat şartlarını önemseyen ve çözüm üretmek isteyenler vardı. Kavanin Meclisi Mağusa üyesi Mahmut Celalettin Efendi, kampın sefaletini Vali'ye iletmış ve tedbir alınmasını istemişti. Mahmut Celalettin Efendi'nin bu girişiminden sonra kampa doktor ve imam kadroları verilerek bazı iyileştirici tedbirler alındı ancak bu sefer de Mahmut Celalettin Efendi, İngilizlerce esirlere yardım suçundan Divan-ı Harbe verildi. Beraat etmesine rağmen mahkeme salonu dışında tekrar tutuklanarak Girne Kalesine sürüldü ve I. Dünya Savaşı bitene kadar orada tutuldu (Taşkıran, 2002, s. 148-149).

Savaş esirleri kampında gerek esirlerin gerekse de diğer askeri yetkililerin tüketmesi için kesilecek olan hayvanların indirimli tarifeden ücretlendirilmesi konusunda Mağusa Belediye Meclisi karar alabilecekti (The Cyprus Gazette, 9 February 1917). Sağlık sorunu yaşayan esirlerin beslenmesine katkı sağlamak amaçlı atılan bu adım, olumlu görülebilirdi ancak genel bir değerlendirme yapılacak olursa esir kampındaki yemekler son derece kötüydü (Keser, 2007, s. 22).

Kampta nadiren de olsa esirleri mutlu edecek güzel şeyler yaşanıyordu. Bayramlar gibi özel günlerde moral bulmak için saz çalıp türkü söyleyenler oluyordu. Olağan faaliyetler olarak esirler, günlerini çoğunlukla gündelik sohbet, Kur'an okumak ve ibadet yaparak geçiriyorlardı (Turhan, 2005, s. 594).

Kampın Türk toplumu üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak ve yaşanması muhtemel olayları önlemek için Yüksek Komiserlik, The Cyprus Gazette'de kampa ilişkin olarak bir bildiri yayınladı. Bildiride kamp koşullarını yerinde denetleyen Kıbrıs Genel Valisi Sir John Eugene Clauson'un görüşlerine yer verildi. Bahsi geçen bildiride yer alan ifadeler şöyleydi:

"Ekselansları Yüksek Komiser, 14 Nisan 1917'de Kıbrıs'taki birlikleri komuta eden subaya hitaben aşağıdaki mesajın genel bilgi için yayınlanmasını iletmekten memnuniyet duyar:----

Yüksek Komiser ve Başkomutan, Askerlere Komuta Eden Subaya ve onun aracılığıyla Yarbay How'a ve Savaş Esirleri Kampı Personeline, 11 Nisan'da Kampa yaptığı ziyaret vesilesiyle gördüğü her şeyi takdir ettiğini ifade etmek istiyor.

Sör John Clauson, tüm düzenlemelerin etkinliğinden, kışla odalarının düzgünlüğünden, teftişi için ortaya konan kişisel malzemelerin eksiksizliğinden, ibadet için sağlanan geniş binaların uygunluğundan ve birçok ek binanın düzenliliğinden çok etkilendi.

Hastaların bakımı ve rahatı için eksiksiz olarak donatılan Savaş Esirleri Hastanesi'ndeki en ilginç özellik, verem hastalarının açık hava tedavisi için Hastane Başhekimi Yüzbaşı Williamson tarafından tasarlanan dokuz döner baraka sırasıydı.

Yüzbaşı E.H.D. Nicolls'un sorumlu olduğu Kraliyet İstihkam Birliği, kasaba büyüklüğündeki yeni bir alanda ustalıkla pek çok kaynak oluşturmuş ve bunun bakımı üstelenmiştir.

Ziyaret sırasında yakından teftiş edilen savaş esirlerinin tavırları ve durumları, savaş esiri astsubaylar aracılığıyla kamptaki düzeni kanunları dikkate alarak sağlayan az sayıdaki İngiliz subayından bundan sonra tekrar savaşa katılmalarını önlemekten başka herhangi bir müdahaleye sebep olmayacak kadar gerekli özen gördüklerini göstermektedir.

Yüksek Komiser, kampa gelişyle ilgili olarak Kraliyet İskoçları 1. Garnizon Taburu'ndan temin edilen Şeref Kıtası'nın iyi görünümünü, diğer muhafızların sorumluluk duygularını ve kampın güvenliğiyle ilgili verilen zor görevlerden nöbetçilerin çalışmalarını minnettar şekilde gözlemlemiştir. (M.P. 855/16.)

Ekselanslarının Emriyle,

C.D. FENN,

Hükümet Genel Sekreter Vekili"

(The Cyprus Gazette, 19 April 1917).

Bildiride yer alan ifadeler Türk toplumunu yatıştırma gayesi gütsede, denetlemeden sonra esirlere dönük yapılan uygulamalarda yapılan iyileştirmeler memnuniyet vericiydi (Aytekin, 2000, s. 81).

İngiltere, I. Dünya Savaşı boyunca düşman gördüğü ya da yanında olmasını istediği devletlere ve milletlere karşı propaganda faaliyetlerini 1914 yılında Dışişleri Bakanlığı bünyesinde kurduğu Savaş Propaganda Ofisi vasıtasıyla yürütmüştü. Wellington House olarak da bilinen bu ofis, savaşın başlangıcından 1915 yılı Haziran ayına kadar 17 dilde ikibuçuk milyon kitap ve 1160 broşür yayınlamıştı (Avşar, 2004, s. 37). Osmanlı Ordusu'nda görev yaparken esir alınan Arap ve Ermeni milletinden olan askerlerden kimisi, kamptaki yaşam koşullarının zorluğu ve İngiliz propagandasının da etkisiyle saf değiştirmiştir. Haklarında olumlu rapor verilen kişiler, Türklerin kaldığı esir kampından alınarak Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampına sevk edilmiştir (Aytekin, 2000, s. 85). Gerek Monarga kampı gerekse de Kıbrıs Adası'nın farklı bölgelerinde çeşitli eğitimlere tabi tutulan Arap ve Ermeni kökenli askerlere milliyetçilik fikri aşılarmaya çalışılıyordu. Durumu yeterli görülenlerin, Fransız ordusu için rehberlik, kılavuzluk ve tercümanlık faaliyetlerine kullanılması planlanıyordu. Özellikle casusluk eğitimi, kamp komutanının bilgisi dahilinde Fransız İstihbarat Teşkilatı tarafından verilmekteydi (Aytekin, 2000, s. 89).

Esir alınan Arap kökenli Osmanlı askerlerinden İngiliz ve Fransızlarla işbirliği yapmak isteyenler Kıbrıs Arap Ahmet Kampında eğitim almıştı. Bu kişiler, Ortadoğu'daki savaşların yoğunlaştığı dönemde cepheye sevk edilmişlerdi. Sayıları tam olarak bilinmese de küçük bir grup, Arabistan coğrafyasındaki isyanlara katılmıştır. Çoğunluk, İngilizlere karşı firar ederek ailesinin yanına gitmiştir. Firar edenlerden bazıları, Osmanlı ordusuna tekrar dahil olmak suretiyle İtilaf Devletleri'ne karşı savaşmaya devam etmiştir (Aytekin, 2000, s. 106).

Osmanlı Devleti, Mısır ve Hindistan'da bulunan Türk esirlerinin durumlarını yerinde görmek için 1916 yılı sonunda 2 ayrı heyet görevlendirmek suretiyle, esirleri kamplarda ziyaret etmişti (KA, 196/136). Benzer tarihlerde Uluslararası Kızılhaç temsilcileri Alfred Boissier ve Doktor Adolphe Vischer, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan esir kamplarını ziyaret etmek için Ekim 1916'da İstanbul'a gelmişlerdi. İstanbul ve Anadolu'nun iç kesimlerindeki kampları ziyaret eden heyet, 9 Ocak 1917'de Balkan treniyle İstanbul'dan ayrıldı (KA, 220/312). Gerek Kızılhaç gerekse de Osmanlı Devleti'nin görevlendirdiği heyetlerden herhangi biri, Kıbrıs'ta bulunan Türk esirlerini ziyarete gitmedi.

Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan esirler, hatıralarında belirttikleri üzere, genel anlamda kendilerine gösterilen muameleden memnundular. Savaş şartları dikkate alındığında, savaş öncesi bir yaşantı beklemek pek mümkün değildir. Ancak her devlet savaş boyunca propaganda amaçlı olarak ya kendisini övmüş ya da karşısındakini eleştirmiştir.

Kampın açık kaldığı yaklaşık 7 yıllık süre zarfında çeşitli nedenlerle 287 asker hayatını kaybetmiştir (Yurtdışı Şehitlikleri, 1990, s. 51). İlk başlarda Mağusa'nın çeşitli bölgelerine gömülen cenazeler, defin işlemleri sırasında yaşanan olaylar nedeniyle Karakol bölgesinde kampın yakınında bulunan özel mezarlığa defnedilmiştir (Keser,

2007, s. 26). Mağusa’da bulunan genel mezarlık içerisinde Kıbrıs Adası’nda ölen esirler için 1968 yılında “Çanakkale Şehitliği” oluşturulmuştur. Kampta 287 asker hayatını kaybetmesine rağmen şehitlikte sadece 33 askerin mezar taşı bulunmaktadır (Ertuğrul, 1992, s. 22). Mezar taşlarının üzerinde Osmanlı Türkçesiyle yazılmış şehitlere ait bazı bilgiler yer almaktadır:

- *Orduyu Osmani efradından olup, Çanakkale’de düşarı esaret olan, Fırka 5, Alay 14, Bölük 11 ve Çatalca sancağının Istanca karyesinden Mustafa oğlu Yusuf Usta’nın ruhuna Fatiha. 7 Mayıs 332.*

- *Orduyu Osmani efradından olup, Mekke’de esir olan... Fırka 22, Alay 128, Bölük 3. Ahmet oğlu Yusuf’un ruhuna Fatiha. 21 Haziran 333.*

- *Orduyu Osmani efradından olup, Süveyş kanalı hareketinde düşarı esaret olan, F 22 alay, 130, Tabur 2... Sancağının İdili (?) karyesinden Mehmet oğlu Cafer’in ruhu için Fatiha. 2 Temmuz 333... (Aytekin, 2000, s. 81-85).*

Esarete ölen askerleri onure etmek için yaptırılan Şehitlik Anıtı, 15 Şubat 1987 tarihinde açılmıştır (Dönmez, 2014, s. 152-153).

Savaş döneminde devletler, ellerinde tuttuğu esirleri çeşitli nedenlerle farklı bölgelerde tutabiliyorlardı. Yer seçiminde savaşılan devlete uzaklık, çalıştırılma gereksinimi ve korunaklılık ilk tercihler arasındaydı. Kıbrıs Adası’nın tercih edilmesinde birinci etken Mısır kamplarındaki yoğunluk ikinci etken ise esirlerin tutulacağı bölgenin ada olmasıydı. Kıbrıs, esirleri tutmak için uygun bir yer olmasına karşın İngiltere, Magosa kampında bulunan Türk esirlerinin bir kısmını Selanik’e gönderme kararı aldı (KA, 936/5). Daha öncesinde Bulgarlar için esir kampı (BOA, HR.SFR.04, 286-63) olarak teşkil edilen Selanik’e tam olarak kaç kişinin gönderildiği ve neden gönderildiği hakkında malumat bulunmamaktadır.

Savaşın devam ettiği dönemde cephelerdeki zorunlu haller nedeniyle esirlerden bazıları ülkelere iade edilmişti. Ağır yaralananlar, salgın hastalığa yakalananlar ya da genel manada kötü durumda olanlar, mübadele için seçilenlerdi. Bu tarz zorunlu haller dışında devletler, gerekli gördükleri durumlarda masaya oturup mutabakat sağlanması halinde esir değişimi de yapabilmekteydiler. İngiltere, 1915 yılının sonunda Osmanlı Devleti’ne bir esir değişimi teklifiyle geldi. Bu teklif aslında İngiltere’nin Almanya ile yapacağı esir takasının bir suretiydi. 13 maddelik teklifte, belirli şartları taşıyan esirlerin değişimi öngörüldü (BOA, HR.SYS., 2237/2) ancak bu görüşmelerden bir sonuç alınamadı. Daha sonrasında İngiltere ve Osmanlı Devleti’nin mutabık kalmasıyla 20 Ekim 1917’de hasta ve malul esirlerin karşılıklı değişimini öngören Berne Antlaşması imzalandı (KA, 933/300). Antlaşma gereği oluşturulacak komisyonlar, denetlemeler ve listelerin hazırlanması sürecine geçilecekti ancak bahsi geçen işlemler zaman alacak konulardı. İki tarafta esir değişimi istiyordu ancak işlemler yavaş ilerlemekteydi, nitekim çalışmalara ancak 17 Mart 1918’de başlanabildi (BOA, HR.SYS, 2242/4-80). Haziran 1918’e gelindiğinde hala istenen ölçüde yol alınamamıştı (TNA, FO 383/457, Berne Agreement, 22.05.1918). Savaşın sonunun gözükmesiyle de antlaşma geçerliliğini kaybetti.

İngiltere’nin egemenliği altında Kıbrıs’ta ve diğer bölgelerde tutulan Türk esirlerinin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 2 Temmuz 1918’de

İsviçre Kızılhaç Teşkilatı'na para göndermiştir (BOA, HR.SYS, 2242/2-8). Kızılhaç Teşkilatı aracılığıyla Türk esirlere para gönderen Osmanlı Devleti, eldeki imkanlar dahilinde askerlerine destek olma gayretindeydi.

Ekim 1916'da ilk esir kafilesinin ayak basmasıyla açılan esir kampı, 1920 yılından itibaren esirlerin kademeli olarak serbest bırakılması ve firariler nedeniyle kapanma sürecine girdi ancak 1923 yılına gelindiğinde esirlerden hala memleketlerine dönemeyenler vardı. Kamp, Cumhuriyet'in ilan edildiği tarihe kadar faaliyette kaldı (Keser, 2007, s. 49). Kampın kapanmasına rağmen çeşitli gerekçelerle Kıbrıs'ta kalmaya devam eden ve burada yeni hayat kuranlarda da olmuştur (Turhan, 2005, s. 598).

İngiltere'nin egemenliğindeki Mısır'daki esir kamplarından gelen esirlerin çoğunda sağlık sorunlarına rastlanmıştır özellikle kör olan esir sayısı oldukça fazlaydı (Eren, 1998, s. 28-29). Esirler arasında kör olanların fazla oluşu, Ankara'da BMM'de de gündeme geldi. 28 Mayıs 1921'de II. İnönü Savaşı sonrasına denk geldiği günlerde Edirne Mebusu Şeref ve Faik Beylerin sunduğu esirlerle ilgili takrir, Meclis'te görüşüldü. Türk esirlerini kasten kör bıraktığı belirtilen İngiliz doktor ve subaylar hakkında takibat başlatılması kararlaştırıldı (BCA, 30.18.1.1/3.26.11). Benzer bir durum Kıbrıs'tan gelen esirlerde de var mı diye gemiyle İzmir'e gelen kabileler, bir sağlık heyeti tarafından muayene edilmiştir. Mısır'dan gelen esirlerde olduğu gibi bir hadiseye rastlanmamıştır ve her bir esir için oluşturulan raporlar, Erkan-ı Harbiye'ye ait evraklara kaydedilmiştir (KA, 195/26).

I. Dünya Savaşı bitmesine rağmen Kıbrıs da dahil farklı bölgelerde tutulan Türk esirlerinin hala kamplardan bırakılmayışının ana nedeni, Yunanistan'ın Türk esirlerinin bırakılmaması yönünde İngiltere'ye yapmış olduğu baskıdır. Türk-Yunan savaşının en yoğun yaşandığı günlerde gelen bu baskıya İngiltere, ilk başlarda olumlu yaklaşırsa da Türk Milli Mücadelesi'ndeki başarı, İngilizleri Ankara ile yakınlaştırmaya itecektir çünkü ileriye dönük olarak olası bir Türk-İngiliz yakınlaşmasını da göz ardı etmek istemeyeceklerdir. Kıbrıs'ta esir olan Türk askerleri, I. Dünya Savaşı döneminde en uzun süre esaret yaşayan askerlerden olmuşlardı.

Sonuç

Dünya'da birçok coğrafyaya egemen olan devletlerin ilk kez topyekûn olarak karşı karşıya geldiği I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, İttifak Devletleri bloğunda yer almıştı. Savaş süresince saldırı, savunma ve müttefiklerine yardım olmak üzere birçok coğrafyada savaşlar yaptı. Yaklaşık 3 milyon kişinin seferberlik ilanı ile cepheye alındı. Çeşitli sebeplerle %70'i savaş dışı kalan askerlerden 200.000 civarı İtilaf Devletleri'ne esir düştü. Bu rakam içinde de İngilizlere esir düşen Türk esir sayısı, 135 bin dolaylarında olduğu düşünülmektedir. Savaş koşulları dikkate alındığında kayıt almakta yaşanan zorluklar nedeniyle net sayı vermek pek mümkün değildir.

İngiltere, esir aldığı Türk askerlerini Hindistan gibi uzak bölgelere göndermenin yanında Kıbrıs Adası'nda olduğu gibi Anadolu coğrafyasına yakın yerleri de tercih etmişti. Yer tercihinde uzaklık kadar, kontrol de önemliydi. Kıbrıs Adası, iki sebepten dolayı tercih edilmişti: korunaklı ve Mısır coğrafyasına yakınlık. İngiltere, Mısır'daki esir kampları

dolunca, bu bölgeye yakın olduğu ve rahatlıkla kontrol edebileceği için Türk esirlerinden düşük rütbeli olanları Kıbrıs Adası'na nakletmişti.

Mağusa şehrinin 4 km kuzeyinde yer alan Karakol bölgesi, esir kampı olarak düzenlenmişti. 1916-1923 yılları arasında açık kalan kampta 3 bin civarında Türk askeri, daimi esaret yaşamıştı. Farklı zamanlarda konaklayan, başka kamplara sevk edilen ve hayatını kaybedenler dahil tahmini 7.000-10.000 arasında Türk savaş esirinin Karakol bölgesinde esaret yaşadığını söyleyebiliriz.

Esirler, etrafı dikenli tellerle çevrili denize yakın bir noktada kurulmuş barakalarda tutulmuştu. Çok korunaklı olamayan barakaların içi kışın aşırı soğuk, yazın ise bir o kadar sıcaktı. Yaz aylarının sıcaklığında sivrisinek ve benzeri böcekler nedeniyle tifüs, kış aylarının soğuk ve nemli havasından dolayı da verem ve zatürre esirler için ciddi sağlık sorunları oluşturuyordu. Yetersiz beslenme, var olan sorunları, esirler için daha da şiddetli hale getirmekteydi. Kıbrıs'tan askeri amaçla taşınan kerestelerin ormandan kesilmesi, işlenmesi ve gemilere yüklenmesi, Mağusa surlarının tamiri ve maden ocaklarında esirlerin çalıştırılması gibi durumlar nedeniyle kampın şartları daha da ağırlaşıyordu.

Esirlerin mali durumu iyi değildi. Yiyecek ve barınma gibi temel ihtiyaç maddelerinin karşılanmasında güçlükler yaşanıyordu. Kamp yönetiminin bilgisi dışında saklı olarak yapılan zeytin çekirdeklerinden tespih, tahtadan sigaralık ve ağızlık satışlarından elde edilen para ile ihtiyaçlar giderilmeye çalışılıyordu. Bunun haricinde sınırlı da olsa ailelerinden, yardım kuruluşlarından ve devletten para havalesi geliyordu.

Haberleşme imkânı sınırlıydı. Kampa posta ve kartpostal nadiren gelmekteydi aynı şekilde nadiren de gitmekteydi. Mektuplar, Kıbrıslı Türk kayıkçılarca kaçırılarak Anadolu ve Suriye kıyılarına ulaştırılırdı. Mektupların çok az bir kısmına gelen karşılık da yine bu kayıkçılar vasıtasıyla kamptaki esirlere getirilirdi.

Barınma, yeme-içme, çalışma, sağlık ve haberleşme dahil tüm konularda son derece zor şartlarda esaret yaşayan Türk askerleri, aynı zamanda memleketlerine de en geç dönenlerden olmuştur. Zaman zaman firar girişimleriyle kaçabilenler olsa da Türk askerleri kendilerine sunulan ya da kendilerince oluşturmaya çalıştıkları imkanlar dahilinde hayatlarının bir dönemini Kıbrıs Adası'nda özgürlükten uzak, zorluklar içinde tüketmişlerdir. Vefat edenler ise uygun görülen alanlara defnedilmişlerdir.

KAYNAKÇA

T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, HR.SFR.04, 286-63.

BOA, HR.SYS., 2194/16.

BOA, HR.SYS., 2194/50.

BOA, HR.SYS., 2204/15.

BOA, HR.SYS., 2237/2.

BOA, HR.SYS., 2242/2-8.

BOA, HR.SYS., 2242/4-80.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30.18.1.1/3.26.11.

Türk Kızılay Arşivi

KA, 1038/251.

KA, 1038/305.

KA, 195/26.

KA, 196/136.

KA, 220/312.

KA, 675/14.

KA, 690/54.

KA, 793/164.

KA, 793/18.

KA, 793/49.

KA, 817/1.

KA, 817/4.

KA, 817/42.

KA, 822/25.

KA, 822/489.

KA, 908/170.

KA, 933/300.

KA, 933/308.

KA, 936/5.

The National Archives (London)

TNA, FO 383/457, Berne Agreement, 22.05.1918.

TNA, FO 93/110, Armistice Conditions, 30.10.1918.

Kitap-Makale

Ahmet S. (1964). *Magosa'da Toprağa Verilen Şehitlerimiz*. Magosa.

Altay, S. (2002). 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı Sırasında Mağusa'da Esir Türk Askerleri. *Kıbrıs Mektubu*.

Andrekos V. (2012). British Military Intelligence in Cyprus during the Great War. *War in History*. 19 (3).

Aytekin, H. (2000). *Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı*. Ankara: TTK Basımevi.

- Ertuğrul, C. (1992). Kıbrıs Tarihini Değiştiren Türk Esirleri. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*. S. 71.
- Taşkıran, C. (2002). *Ana Ben Ölmedim*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Dönmez, C. (2014). I. Dünya Savaşıyla İlgili Yurtdışındaki Türk Şehitlikleri. *Gazi Akademik Bakış*. C. 7. S. 14.
- Comité International De La Croix-Rouge, *RAPPORTS de MM. Alfred BISSIER et D'Adolphe VISCHER sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie*. (Octobre 1916 a Janvier 1917, Mars 1917). (Kızılhaç Heyeti'nin Türkiye Kampları Raporu).
- Armaoğlu, F. (2001). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Kandemir, F. (1991). *Medine Müdafası: Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler*. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Danilenko, İ. S. (2001). *Voennie Usiliya Rossii v Mirovoy Voyne*. Moskva.
- Bardakçı, İ. (1994). Büyük Dehşetin 80. Yılındayız. *Tarih ve Medeniyet*. S. 6.
- Eren, M. A. (1998). İngilizler 15.000 Türk'ü Kör Etti. *Aksiyon Dergisi*.
- Emircan, M. S. (2000). *Kıbrıs Türk Toprağıdır Bütün Türklerin Vatanıdır*. C. 1. Ankara: Türkar Yayınları.
- Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*. (2000). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Uçarol, R. (2000). *Siyasi Tarih*. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Avşar, S. (2004). *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*. İstanbul: Kim Yayınları.
- Turhan, T. (2005). Çanakkale Savaşı ve Kıbrıs. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*. C. 25, S. 1-2.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*. (1985). C. 10. Ankara: T.C. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.
- Ulvi K. (2000). *Kıbrıs 1914-1923*. KKTC: Akdeniz Haber Ajansı Yayınları.
- Ulvi K. (2007). *Kıbrıs'ta Çanakkale Savaş Esirleri ve Savaş Döneminde Adada Yaşananlar*. Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı.
- Ulvi K. (2003). Kıbrıs'ta Türk Savaş Esirleri ve Esirler Mağarası. *Tarih ve Toplum*.
- Ulvi K. (2015). Kıbrıs'ta Çanakkale'nin Bilinmeyen Kahramanları; Karakol (Caraolos) Esir Kampı ve Türk Savaş Esirleri. *Savaş Tarihi Araştırması Uluslararası Kongresi. 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı ve Mirası*. (Çetin, H. ve Erdemir, L.). C. 1, İstanbul: Çanakkale Valiliği Yayınları.
- Yavuz, G. (2004). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin Kuruluşuna Kadar Kıbrıs Meselesi. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*. C. 5, S. 1.
- Yurtdışı Şehitlikleri*. (1990). Ankara: Milli Savunma Bakanlığı.

Sürelî Yayınlar

The Cyprus Gazette, "A Proclamation", 16 October 1916.

The Cyprus Gazette, "A Proclamation", 2 December 1916.

The Cyprus Gazette, "A Proclamation", 23 December 1916.

The Cyprus Gazette, "A Proclamation", 4 March 1915.

The Cyprus Gazette, Famagusta Municipality, 9 February 1917.

The Cyprus Gazette, No.13060, 4 June 1915.

The Cyprus Gazette, No.178, 19 April 1917.

The Times, "Operations in the Straits", 4 March 1915.

The Times, "War With Turkey", 6 November 1915.

İnternet Kaynakları

<https://www.stamps-auction.com/turkey-ww1-1915-old-postcard-turkish-officers-prisoners-expedition-d-dardanelles-for-sale-186429> (Erişim Tarihi: 25.11.2022).

https://en.wikipedia.org/wiki/Karaolos_prisoner_of_war_camp (Erişim Tarihi: 26.11.2022).

EKLER

Çanakkale Cephesi'nde Esir Alınan Türk Askerleri

<https://www.stamps-auction.com/turkey-ww1-1915-old-postcard-turkish-officers-prisoners-expedition-d-dardanelles-for-sale-186429> (Erişim Tarihi: 25.11.2022).

Türk Askerlerinin Karakol Bölgesinde Kaldığı Kamp

https://en.wikipedia.org/wiki/Karaolos_prisoner_of_war_camp (Erişim Tarihi: 26.11.2022)

Kıbrıs Adası, Karakol Esir Kampı

Akkor, Kıbrıs Adası'ndaki Türk Esirleri (1916-1923)

Makale Gönderim Tarihi: 01.12.2022

Yayına Kabul Tarihi: 23.12.2022

Araştırma Makalesi

SAMSUN İSTİKLAL MAHKEMESİNDE YAŞANAN HUKUK DIŞI BAZI UYGULAMALARA KARŞI BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN TUTUMU

İsmail Sezer*
Tarık Özçelik**

ÖZ

Birinci Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de açıldıktan sonra, Osmanlı Devleti'nden miras aldığı hukuk düzenini kullanmaya devam etmiştir. Esas gayesi Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek olan Meclis bu amacına ulaşabilmek için var olan kurum ve yasaları olağanüstü koşullara göre yeniden düzenlemek durumunda kalmıştır. Bu nedenle önce "Hıyaneti Vatanî Kanunu" arkasından da "Firariler Hakkında Kanun" yasaları çıkarılarak İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Olağanüstü şartlarda kurulan İstiklal Mahkemelerinden birisi de Karadeniz Bölgesi'nde faaliyet gösterecek olan Samsun İstiklal Mahkemesidir. Beş mebustan oluşan mahkeme heyeti bölgesinde asayişin sağlanması amacıyla çalışmıştır. Samsun İstiklal Mahkemesi faaliyetlerine devam ederken, başkanı Mehmet Emin (Geveci) Bey bazı davalardan rahatsız olarak ani bir kararla Ankara'ya dönmüştür. Akabinde Mecliste yapılan gizli oturumda mahkeme heyeti hakkında bazı suçlamalarda bulunmuştur. Bu durum mahkeme heyetinin geri çağırılması sonucunu doğurmuştur. Meclis gündemine alınan meselenin soruşturması Dördüncü Şubeye havale edilmiş ve bu şube tarafından konu hakkında bir mazbata hazırlanarak heyetin bazı uygulamaları hukuk dışı bulunmuştur. İstiklal Mahkemeleri olağanüstü koşullarda oluşturulmuş yargı kurumlarıdır. Milli Mücadele döneminde Meclis otoritesinin sağlanmasında etkili olmuşlardır. Ancak olağanüstü koşullarda dahi keyfilîği önleyecek bazı yargılama ilkeleri bulunmaktadır. Bu çalışma ile Samsun İstiklal Mahkemesi Başkanı ile üyeleri arasında meydana gelen hukukî meselelerin Meclis tutanaklarına yansımaları incelenerek, Samsun İstiklal Mahkemesinin bazı hükümlerine karşı Meclisin yaptığı müdahale ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Büyük Millet Meclisi, İstiklal Mahkemeleri, Samsun İstiklal Mahkemesi.

THE ATTITUDE OF THE FIRST GRAND NATIONAL ASSEMBLY AGAINST SOME UNLAWFUL PRACTICES AT THE SAMSUN INDEPENDENCE COURT

ABSTRACT

After the First Grand National Assembly opened on April 23, 1920, it continued to use the legal order it inherited from the Ottoman Empire. In order to achieve this goal, the assembly, whose main objective was to realize the National Pact, had to reorganize the existing institutions and laws according to the extraordinary conditions. For this reason, firstly the "Law on Treason and Patriotism" and then the "Law

* Bilim Uzmanı, sezerdnz@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6799-9694.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, tozcelik06@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7097-9558.

Atıf: Sezer, İ. ve Özçelik, T. (2023). Samsun İstiklal Mahkemesinde Yaşanan Hukuk Dışı Bazı Uygulamalara Karşı Birinci Büyük Millet Meclisinin Tutumu. *Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi*. C.1, S.1, 37-63.

on Fugitives" were enacted and the Independence Courts were established. One of the Independence Courts established under extraordinary conditions was the Samsun Independence Court, which would operate in the Black Sea region. Consisting of five MPs, the Court committee worked to ensure public order in the region. While the Samsun Independence Court continued its activities, its president Mr. Mehmet Emin (Geveci) returned to Ankara with a sudden decision, disturbed by some cases. Subsequently, he made some accusations against the court committee in the secret session held in the Parliament. This situation led to the recall of the court committee. The investigation of the matter, which was placed on the agenda of the Assembly, was referred to the Fourth Branch, which prepared a report on the matter and found some of the committee's practices unlawful. Independence Courts are judicial institutions established under extraordinary conditions. They were effective in ensuring the authority of the Parliament during the National Struggle. However, even under extraordinary conditions, there are some judicial principles to prevent arbitrariness. In this study, the reflections of the legal issues that occurred between the president and members of the Independence Court of Samsun on the minutes of the Assembly will be analyzed and the intervention of the Assembly against some judgments of the Independence Court of Samsun will be tried to be revealed.

Keywords: First Grand National Assembly, Independence Courts, Samsun Independence Court.

Giriş

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilerek 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştır. Devletin fiilen sona ermesi anlamına gelen bu antlaşma sonucunda İtilaf Devletleri pek çok yeri işgal etmiştir. İşgaller karşısında direnişin millete mal edilebilmesi için 23 Nisan 1920 tarihinde Birinci Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Bağımsızlığın kazanılarak Misak-ı Milli sınırlarının korunması amacını taşıyan Birinci Meclisin öncelikli görevleri düzenli bir ordu kurmak, asayişi sağlamak ve otoritesini kabul ettirmek olacaktır.

Birinci Büyük Millet Meclisi hukuk sistemini Osmanlı Devleti'nden miras almıştır. 23 Nisan 1920 tarihinde, 1876 Anayasası ve 1858 yılı Ceza Kanunu gibi kanunlar geçerliliklerini devam ettirmekteydiler. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde görev yapan Bidayet Mahkemeleri ve Divan-ı Harp Mahkemeleri de görevlerinin başında idiler. Ancak var olan yasalar ve mahkemeler Meclis otoritesinin sağlanması için yeterli olmayacaktır. Bu nedenle Meclis tarafından gerekli girişimlerde bulunulacaktır.

Düzenli ordunun önündeki en büyük engel asker kaçakları sorunu olduğu için sert önlemler alındı. Önce "Hıyaneti Vataniye Kanunu" arkasından "Firariler Hakkında Kanun" kabul edilerek yürürlüğe girdi. Bu yasaları uygulamak için olağanüstü yetkilere sahip İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Önce sekiz bölgede kurulan birinci dönem İstiklal Mahkemeleri kapanınca yerine yenilerin kurulması gerekti. Böylece kurulan İstiklal Mahkemelerinden birisi de Samsun İstiklal Mahkemesi olmuştur.

Birinci Büyük Millet Meclisinin Osmanlı Devleti'nden Devraldığı Yargı Mirası

23 Nisan 1920 tarihinde açılan Büyük Millet Meclisi bir kurucu meclis niteliği taşımaktadır. Bu nedenle teşkilatlanmasını tamamlayana kadar geçen süre içerisinde Osmanlı Devleti'nin pek çok uygulaması ve kurumları aynen devam ettirilmiştir. Bu

durum “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” kabul edilene kadar anayasa ve yargılama usulleri içinde geçerlidir. İstiklal Mahkemelerinin olağanüstü mahkeme niteliği taşımasına rağmen anayasaya uygun olması beklenir.

Osmanlı Devleti’nin anayasası olan ve 23 Aralık 1876 tarihinde kabul edilen Kanun-i Esasi 12 bölüm ve 119 maddeden oluşmaktadır. Söz konusu anayasanın 81 ile 91. Maddeleri arasında yer alan “Mehakim” (Mahkemeler) başlığı altında yargılama usullerinin temel ilkeleri açıklanmıştır (Kurbanlı, 2021, s. 180). Bu 11 maddede; hâkimler güvence altına alınmakta, yargının bağımsız olduğu belirtilmektedir. Yargılamaların açık ve makul sürede yapılması ilkesi yanında, mahkemelerde Müdde-i Umumilerin yani savcılarının bulunmasını zorunluluğu getirilmiştir. 89. Madde ile her ne ad altında olursa olsun bazı kişileri yargılamak için mevcut olan mahkemeler dışında özel bir mahkeme veya hüküm verme yetkisine sahip bir komisyon kurulamaz fakat kanunen muayyen olduğu veçhile tayini Mevla ve tahkim caizdir ifadeleri ile olağanüstü mahkemelerin kurulamayacağı belirtilmiştir (Kurbanlı, 2021, s. 183, 184). Kanun-i Esasinin 90. Maddesinde ise hiçbir hâkim, devletin başka bir memuriyetinde bulunamaz hiçbir hâkim hâkimlik sıfatı ile devletin maaşlı bir başka memuriyetini uhdesinde cemedemez ifadeleri ile hâkimlerin nitelikleri belirtilmiştir. Kanun-i Esasinin 89. Maddesi aslında İstiklal Mahkemelerinin kurulmasına izin vermeyen bir maddedir. 90. Madde ise İstiklal Mahkemeleri üyelerinin Meclis içerisinde seçilmesi uygulamasına engel teşkil etmektedir. Her ne kadar Kanun-i Esasi’ye göre; İstiklal Mahkemelerinin kurulması mümkün olmasa da olağanüstü koşullar düşünülerek İstiklal Mahkemeleri tesis edilmiştir. Dönemin siyasi, sosyal ve askeri özellikleri göz önüne alındığında, milletin topyekûn tehlikede olduğu görülür. Böyle bir dönemde normal hukuk şartlarının uygulanması beklenemezdi (Çelik, 2007, s. 598).

Osmanlı Devleti yargı sisteminde en köklü değişiklikler Tanzimat Fermanı’ndan sonra yapılmaya başlanmıştır. Başlangıçta Osmanlı Devleti’nde hukuk sistemi şer’î hukuk ve örfî hukuk olmak üzere iki bölümden oluşmaktaydı. Ancak bunlar birbirine zıt anlayışlar olarak düşünülmemelidir. Şer’î ve örfî hukuk birbirine ters düşemez ve şer’î hukuk örfî hukukun eksikliklerini tamamlar niteliktedir. Şer’î hukuk ile örfî hukuk aykırı hükümler verirse mesele fetva ile çözüldü (Doğan, 2019, s. 198). Ancak Osmanlı Devleti’nde yargı alanında Tanzimat Fermanı ile birlikte köklü değişiklikler yaşanmaya başlanarak yargı yeniden şekillendirilmiştir. Bu dönemde yeni mahkemeler açılması yanında önceden var olmayan noterlik, avukatlık ve savcılık gibi mesleklerde batılı devletlerden örnek alınarak ortaya çıkmaya başlamıştır (İbrahim, 2022, s. 599). 1864 yılında çıkarılan Vilayet Nizamnamesi ile yeni yönetim birimleri olduğu için bunlara uygun yargılama teşkilatları da oluşturulmak zorunda kalınmıştır (Durhan, 2008, s.82). Tanzimat’la birlikte yeni yargı kurumları oluşturulurken ceza hukukunda değişiklik yapılması ihtiyacı üzerine 1840, 1851 ve 1858 yıllarında Osmanlı ceza hukukunda yeni düzenlemeler yapılmıştır (Durhan, 2008, s. 60).

1858 yılında kabul edilen Ceza Kanunu 1926 yılında Türk Ceza Kanunu’nun kabul edilmesine kadar yürürlükte kalacaktır. 21 Eylül 1920 tarihinde kabul edilen Firariler Hakkında Kanunun birinci maddesinde yer alan “...hakkında mülki ve askerî kavaninde mevcut ahkâm ve indelicap diğer gûna mukarreratı cezaiyeyi müstakillen hüküm ve tenzif etmek üzere Büyük Millet Meclisi azalarından mürekkep (İstiklâl Mahkemeleri)

teşkil olunmuştur.” ifadeleri ile Osmanlı Devleti’nde uygulanan kanunların yargılamada geçerli olduğu belirtilmiştir. Mahkemeler her ne kadar bazı kararlarında herhangi bir kanun ya da maddeye atıfta bulunmadan sadece kanaatlerine göre hüküm verseler de (Ülker, 2015, s. 43) 1858 Ceza Kanunu’na uyma zorunlulukları bulunmaktadır.

İstiklal Mahkemelerinin Yasal Dayanakları

Teşkilatlanmasını sağlamaya çalışan Birinci Büyük Millet Meclisi kendi hukuk sistemini kurmaya çalışmıştır. Ancak yeni bir hukuk sistemi kurmak zorlu ve uzun bir zaman alacaktır. Bu nedenle Osmanlı Devleti’nden alınan yargılama usulleri de yeni yasalar kabul edilene kadar geçerliliğini koruyacaktır. Meclisin açılmasından hemen iki gün sonra vatana ihanet edenlerin yargılanması için eski mahkemelerin görevlendirilmesi gündeme gelmiştir. Görüşmelerin sonucunda İstiklal Mahkemelerinin kuruluşuna dayanak olacak olan ilk temel yasa “Hiyaneti Vataniye Kanunu” 29 Nisan 1920 tarihinde kabul edilmiştir (Zelyut, 2017, s. 35).

Kanunun birinci maddesi vatan hainliğinin tanımını yapmaktadır. Buna göre; hilafeti, saltanatı ve ülkeyi kurtarmak amacıyla kurulan Büyük Millet Meclisine karşı düşünce, uygulama ve yazılarıyla muhalefet ve bozgunculuk edenler vatan haini kabul edilirler. Sonraki maddelerinde ise ilgili cezalar açıklanır. İkinci maddeye göre bilfiil vatana ihanetin cezası idamdır. Olaylara karışan veya teşebbüste bulunanlar ise ceza kanununun 45 ve 46. maddelerine göre cezalandırılacaklardır. Konuşmalarıyla veya yazılarıyla halkı vatan hainliğine teşvik ve tahrik edenler geçici kürek cezasına çarptırılacaklardır. Bu tahrik sonucunda bozgunculuk olayları gerçekleşirse teşvik ve tahrik edenler idam edilecektir. Kanuna göre, vatana ihanet zanlılarının yetkili mahkemesi suçun işlendiği yerdeki ceza mahkemesidir. Olağanüstü ve aceleyi gerektiren durumlarda zanlının yakalandığı yerdeki ceza mahkemesi de yargılama yapmaya ve karar vermeye yetkilidir. Mahkemelere yargılama için 24 gün süre tanınmıştır. Zorunlu haller dışında bu süreyi aşan görevliler ve mahkeme heyeti, ceza kanununun yüz ikinci maddesi eki gereğince suçunun derecesine göre cezalandırılmak üzere ilgili mahkeme tarafından 20 gün içinde yargılanarak haklarında bir karara varılacaktır. Kanun, mahkemelerin kararlarını kesin olarak kabul edip Büyük Millet Meclisinin onaylaması ile infazın gerçekleştirileceğini hüküm altına almıştır (Hiyanet-i Vataniye Kanunu, 1921; TBMM Zabıt Ceridesi, 1920:137, 145; Koçin, 2015, s. 43).

İstiklal Mahkemelerinin kuruluşuna dayanak olacak olan ikinci temel yasa ise Firariler Hakkında Kanun’dur. 11 Eylül 1920 tarihinde kabul edilen 21 nolu kanun 9 maddeden oluşmaktadır. Kanunun birinci maddesinde, muvazzaf ya da gönüllü olarak askerlik yaparken firar edenler, firarilere yardım edenler, firarilerin yakalanmasında ihmali olanları yargılamak için Büyük Millet Meclisi üyelerinden İstiklal Mahkemeleri oluşturulacağı ifade edilmiştir. Bu maddeye dayanılarak kurulan İstiklal Mahkemeleri heyeti üç mebustan oluşacak ve içlerinden birisi başkan olarak atanacaktır. Mahkemelerin kaç tane olacağı ve görev bölgeleri, Bakanlar Kurulu’nun tavsiyesi üzerine Büyük Millet Meclisi tarafından belirlenecektir. Kurulacak mahkemelerin kararları kesin olacak ve uygulamasından tüm devlet görevlileri sorumlu olacaktır. Mahkeme kararlarını

ve emirlerini yerine getirmeyenler İstiklal Mahkemelerinde yargılanacaklardır (Firariler Hakkında Kanun, 1920).

Firariler hakkında kabul edilen kanun adından ve yukarıda özetlenen maddelerinden anlaşılacağı üzere sadece asker kaçaklarını caydırmak amacıyla çıkarılmıştır. Daha önce yasama ve yürütme görevini elinde bulunduran Meclis bu yasa sayesinde yargı gücünü de eline almıştır.

Samsun İstiklal Mahkemesinin faaliyetlerine son verilmesinden sonra da İstiklal Mahkemeleri ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Millî Mücadele döneminde Yunan ordusunun taarruz gücünün kalmadığının anlaşılması üzerine 31 Temmuz 1922 tarihinde “İstiklâl Mehakimi Kanunu” kabul edilerek, 11 Eylül 1921 tarihli Firariler Hakkında Kanun ve ekleri yürürlükten kaldırılmıştır. Yasa ile ikinci kez kurulan İstiklal Mahkemelerine son verilmiştir. Bu yasaya dayanarak ihtiyaç duyulduğunda yeni mahkemeler kurulmuş, ihtiyaç kalmadığında ise kapatılmışlardır. Cumhuriyetin ilanından sonra da İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Milli Mücadele döneminde asker kaçakları için kurulmuş olan mahkemelerin, Cumhuriyet döneminde yoğunlaşmış oldukları konularda değişiklikler yapılmıştır. Şeyh Said İsyanı sonrasında “Takrir-i Sükûn Kanunu” ile tekrar İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Yaklaşık iki yıl faaliyet gösteren bu mahkemeler görev süreleri uzatılmadığı için 7 Mart 1927 yılında son bulmuşlardır. “İstiklal Mehakimi Kanunu” ise ancak 4 Mayıs 1949 tarihinde 5384 nolu kanunla yürürlükten kaldırılmıştır (Yıldızdoğan, 2016, s. 27).

İstiklal Mahkemelerinin Kurulması

1918 yılında Birinci Dünya Savaşı bittiğinde Osmanlı Devleti ordusunda firari asker sayısı 300.000’e ulaşmıştır. Bu firari askerler aynı zamanda buldukları bölgelerde hırsızlık ve yağmacılık yaparak asayiş bozmaktaydılar (Aybars, 2009, s. 31,32). Birinci Büyük Millet Meclisinin en önemli amaçlarından birisi otoritesini kurmak için, asker kaçakları sorununu çözerek düzenli ordunun kurulması ve asayiş sağlamaktır. Bu nedenle Meclisin açılmasından iki gün sonra 25 Nisan 1920 tarihinde Karahisar-ı Sahib Mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey iki maddelik “Hiyanet-i Vataniye ve Ceza Tayini Hakkındaki Kanun Teklifi” adı altında bir kanun teklifi verdi. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1920:63). Mehmet Şükrü Bey’in bu teklifi 26 Nisan ve 27 Nisan 1920 tarihlerinde görüşülmeye devam edildi. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1920:79). 27 Nisan tarihli oturumda Saruhan Mebusu Refik Şevket (İnce) Bey’in önergesi sonucunda kanunun adı “Hiyaneti Vataniye” olarak konuldu (TBMM Zabıt Ceridesi, 1920:102). Son düzenlemelerin yapılması ile birlikte 29 Nisan tarihinde 14 maddelik “Hiyanet-i Vataniye Kanunu” yürürlüğe girmiştir (Hiyanet-i Vataniye Kanunu, 1920; TBMM Zabıt Ceridesi, 1920:137, 145).

Hiyanet-i Vataniye Kanunu ile Milli Meclise itaat etmeyerek milletin çıkarlarına zarar veren faaliyetlerin cezalandırılmasının yasal dayanağı oluşturulmuş oldu. Ancak kanunun uygulanması için var olan sivil mahkemeler ve Divan-ı Harp Mahkemeleri yeterli değildi (Şengün, 2020, s. 162). Olağanüstü koşullara uygun olarak yeni mahkemelerin kurulması gerekiyordu. Bu mahkemelerin çok hızlı ve kesin kararlar alması sayesinde istenilen sonuçlara ulaşılması mümkün olabilecekti (Özüçetin & Dağistan, 2011, s. 279).

Bu nedenle, 11 Eylül 1920 tarihinde 21 nolu “Firariler Hakkında Kanun” kabul edildi. Bu kanunun birinci maddesine göre, ordudan firar edenleri ve firara sebebiyet verenleri yargılamak için Büyük Millet Meclisi üyelerinden oluşan İstiklal Mahkemelerinin kurulması karar altına alındı (Firariler Hakkında Kanun, 1920: 1). Ancak kurulacak olan mahkemelerle ilgili belirsizlikler bulunmaktaydı. İstanbul Mebusu Selahattin Bey ve arkadaşları 16 Eylül 1920 günü İstiklal Mahkemeleri üyelerinin seçilmesine yönelik bir teklifi Meclise sundular. Kaç mahkeme açılması gerektiği, mahkemelerin kurulacağı yerler, ne şekilde kurulacakları hakkında karar vermek için Heyet-i Vekile yetkilendirildi (TBMM Zabıt Ceridesi, 1920:157).

Heyet-i Vekile, 18 Eylül 1920 tarihinde 14 ayrı yerde İstiklal Mahkemesi kurulmasını teklif etti. Ancak yapılan görüşmeler sonucunda Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu ve Kayseri’de olmak üzere yedi İstiklal Mahkemesi kurulması kararlaştırıldı (Neziroğlu, 2015, s. 19).

İstiklal Mahkemelerinin üyelerinin, 21 nolu “Firariler Hakkında Kanunun” birinci maddesine göre Mecliste yer alan mebuslar arasından seçilmesi gerekmekteydi. 20 Eylül 1920 tarihinde Meclis İkinci Reis Vekili Vehbi Efendi’nin önerisi üzerine kurulacak olan 7 mahkemeye önce 21 üyenin toplu olarak seçilmesi arkasından üçer kişi olarak görevlendirilerek atamalarının yapılması kararlaştırıldı (TBMM Zabıt Ceridesi, 1920:216). Üç kişilik mahkeme heyeti karar alınması sırasında bir arada bulunmak zorundaydı. Bu durum uygulamalarda bazı sıkıntılar doğurabilirdi. Bu tarz sıkıntılara önlem olarak zorunlu hallerde devreye girecek dördüncü bir üyenin seçilmesi ise Adana Mebusu Zekai (Apaydın) Bey’in önerisi ile kabul edilmiştir (Gök, 2016, s. 66).

İstiklal Mahkemeleri üyelerinin Meclis tarafından seçilmesi görüldüğü kadar kolay gerçekleştirilememiştir. 20 Eylül 1920 tarihinde yapılan ilk tur seçimleri açıklandığında 144 oy kullanıldığı bunlardan da 14’ünün çekimser olduğu görülür. Mahkeme heyetine seçilecek olan mebusların salt çoğunluğu sağlamaları yani oyların yarısından bir fazlasını almaları gerekmekteydi. Bu durumda bir mebusun seçilebilmesi için 73 oy alabilmesi şarttı. Bu ilk turda sadece 6 mebus seçilebilmek için yeterli oyu alabilmiştir. Seçilen mebuslar ve aldıkları oylar şu şekildedir;

1. Saruhan Mebusu Necati (Uğural) Bey (89 oy),
2. Saruhan Mebusu Refik Şevket (İnce) Bey (80 oy),
3. Biga Mebusu Hamit (Karaosmanoğlu) Bey (76 oy),
4. Kângırı Mebusu Tefik (Durlanık) Efendi (73 oy),
5. Eskişehir Mebusu Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Bey (73oy)
6. Bursa Mebusu Muhiddin Baha (Pars) Bey (73oy) (TBMM Zabıt Ceridesi, 1920:239).

Altı mebusun yeterli oyu almasının arkasından bir gün sonra geriye kalan on beş mahkeme üyesinin seçilmesi yine başarısız oldu. Ayrıca bu oylamada kullanılan 148 oyun 39’u çekimser olarak verilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1920:261). Üçüncü tur oylamada ise Meclis iç tüzüğüne göre salt çoğunluk aranmadan en fazla oy alan mebuslar İstiklal Mahkemesi heyetinde yer alacaklardı. 22 Eylül 1920 tarihli Meclis oturumunda yapılan üçüncü tur seçimlerde 144 oy kullanılmış ancak çekimser oy sayısı 67’ye yükselmiştir.

Böylece İstiklal Mahkemeleri için gerekli olan toplam 21 üyeyi tamamlamak için gerekli olan 15 mebus daha seçilmiştir. Bu mebuslar ve aldıkları oylar şu şekildedir;

1. Antalya Mebusu Rasih (Kaplan) Efendi (65 oy),
2. Ayıntap Mebusu Kılıç Ali Bey (58 oy),
3. Bursa Mebusu Osman Nuri (Özpay) Bey (57 oy),
4. Bursa Mebusu Necati (Kurtuluş) Bey (56 oy),
5. Canik Mebusu Mehmet Emin (Geveci) Bey (55 oy),
6. Menteşe Mebusu Tevfik Rüştü (Aras) Bey (45 oy),
7. Cebelibereket Mebusu İhsan (Eryavuz) Bey (45 oy),
8. Elâziz Mebusu Hüseyin (Gökçelik) Bey (41 oy),
9. Kastamonu Mebusu Suat (Soyer) Bey (41 oy),
10. Biga Mebusu Hamdi (Dumrul) Bey (41 oy),
11. Bayazıt Mebusu Atıf (Bayazıt) Bey (37 oy),
12. Kozan Mebusu Fikret (Onuralp) Bey (37 oy),
13. Adana Mebusu Zekâi (Apaydın) Bey (35 oy),
14. Kastamonu Mebusu Besim (Fazlıoğlu) Bey (34 oy),
15. Isparta Mebusu Hacı Tahir (Kucur) Efendi (31 oy)” (TBMM Zabıt Ceridesi, 1920:274).

Kurulacak olan yedi İstiklal Mahkemesi için üç gün üst üste seçimlerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Birinci turda 14, ikinci turda 39 olan çekimser oy sayısının üçüncü turda 67'ye ulaşması dikkat çekicidir. Bu durum, bazı mebusların İstiklal Mahkemelerinin oluşumuna karşı çekinceleri olduğunu düşündürmektedir.

Üye seçiminin tamamlanmasından sonra, Antalya Mebusu Rasih (Kaplan) Efendi ve iki arkadaşı 26 Eylül 1920 tarihinde İstiklal Mahkemeleri Kanunu'na bir madde ilave edilmesi için teklif verdiler (TBMM Zabıt Ceridesi, 1920:361). Öncesinde İstiklal Mahkemelerinin yetki alanı sadece asker kaçaklarını kapsamakta idi. Ancak bu teklifin kabul edilmesiyle birlikte memleketin maddi ve manevi kuvvetlerine zarar vermek, casusluk ve vatan hainliği de mahkemelerin yetki alanına sokuldu (Aybars, 2009, s. 17). Böylece kanun şu şekilde yasallaşmış oldu;

“Kumandanların meratibi askeriye arasında itaat ve inzibat teminine matuf hukuk ve salâhiyetleri mahfuz kalmak üzere istihlâs ve istiklâlî vatan ve hilâfet için mücadele eden Büyük Millet Meclisinin amal ve makasidine münafi olarak düşman maksat ve menfaatini terviç yollu teşvikat ve tahrikât ve ifsadatta bulunanlar ve memleketin kuvayı maddiye ve maneviyesini her ne suretle olursa olsun kesir ve tenkise sâyedenler ve düşman hesabına askerî veya siyasî casusluk edenlerle 29 Nisan 1336 tarihli Hıyaneti Vataniye Kanununun muhtevi olduğu mevaddan dolayı maznunaleyh, bulunanların icrayı muhakeme ve tenfizi hüküm salâhiyeti İstiklâl Mahkemeleri teşekkül

eden mıntikalarda mehakîmi mezkûreye verilmiştir. Elyevm bidayet mehakiminde derdesti niyet bulunan mevat istiklâl Mehakimine devredilmeyip bidayet mehakîmi tarafından intaç edilecektir” (TBMM Zabıt Ceridesi, 1920:361).

28 numaralı bu kanuna dayanarak; Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı ve Diyarbakır’da İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur (Aybars, 2009, s. 17,18). Bu mahkemelere en başından beri Meclis içerisinde temkinli yaklaşan mebuslar bulunmaktaydı. Özellikle Kastamonu İstiklal Mahkemesi örneğinde olduğu gibi asker kaçaklarını engellemek için aldıkları çok sert tedbirler eleştirilere maruz kalmaktaydı. Asker kaçaklarının yerine yakınlarını askere almak, ikamet ettikleri köy ya da mahallelerine para cezası vermek, mal ve mülklerinin yakılması veya el konulması gibi cezalar Mecliste tartışmalara neden olmaktaydı. Ancak bu sert uygulamalar asker kaçaklarının sayısını azaltarak Meclis otoritesinin güçlendirilmesinde etkili olmuştur. Birinci İnönü Savaşı’nın kazanıldığı dönemdeki rahatlık ve Meclisteki muhalefet bu mahkemelerin faaliyetlerine son verilmesine neden oldu. 17 Şubat 1921 tarihinde Meclisin 97 numaralı kararı ile “...şimdilik ihtiyaç kalmadığı ve eğer atiyen ihtiyaç-ı mahsus bulunduğu zaman yine Meclis-i Ali’nin karar ve tenzibiyle lüzum görülen mahalde İstiklal Mahkemesi teşkili her zaman mümkün olacağına binaen...” kapatıldılar (Aybars, 2009, s. 95). Sadece Ankara İstiklal Mahkemesi çalışmalarına devam etti (Neziroğlu, 2015, s.20; TBMM Zabıt Ceridesi, 1921:269).

Samsun İstiklal Mahkemesinin Kuruluşu

Birinci dönem İstiklal Mahkemelerinin kapatılması bazı sorunların çözümünde Meclisin yetersiz kalmasına neden olmuştur. Tekrar asker kaçakları sorunu yaşanmaya başlanmış, var olan mahkemeler İstiklal Mahkemelerinin yerini dolduramaz hale gelmiştir (Aybars, 2009, s. 97). Kütahya – Eskişehir Savaşı’nda ordunun yenilmesi sonrasında, 23 Temmuz 1921 tarihinde Heyet-i Vekile Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa Konya ve Kastamonu bölgelerinde iki İstiklal Mahkemesi kurulması talebinde bulunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 1921:349). Sinop Mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey’in Samsun yöresinde de mahkeme kurulmasını önermesi üzerine yapılan oylama sonucunda üç İstiklal Mahkemesinin yeniden kurulması Meclis tarafından kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1921:351).

Özellikle Sivas İstiklal Mahkemesi’nin feshedilmesinden sonra Karadeniz Bölgesinde Pontus isyanı ile mücadele sekteye uğramıştır. Bu nedenle Kastamonu ve Konya’da görev yapacak olan İstiklal Mahkemelerinin yanında Samsun’da da bir İstiklal Mahkemesi açılması gerekmiştir. Bu üç mahkeme için 4’er üyeden toplamda 12 üye seçilmesi icap etmiştir. 24 Temmuz 1921 tarihinde Birinci Büyük Meclisinin önemli gündem maddesi bu mahkemelerin heyetini oluşturacak 12 mebusun seçimi hadisesidir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1921:357). İlgili oylamaya 176 mebus katılmıştır. Buna göre birinci turda seçilebilmek için ihrazı ekseriyet yani gerekli olan oy sayısı 88’dir. 28 Temmuz 1921 günü Meclis toplantısında seçimlerin sonuçları açıklandığında oyların dağılımına göre sadece bir mebusun yeterli oyu alabildiği görülür. Oyların dağılımı sırasıyla şu şekildedir;

1. Canik Mebusu Emin (Geveci) Bey: 89 oy
2. Saruhan Mebusu Necati (Uğural) Bey: 84 oy
3. Sinop Mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey: 79 oy
4. Kangırı Mebusu Neşet (Akkor) Bey: 70 oy
5. Sinop Mebusu Şevket (Peker) Bey: 66 oy
6. Bursa Mebusu Necati (Kurtuluş) Bey: 64 oy
7. İzmir Mebusu Mahmut Esat (Bozkurt) Bey: 56 oy
8. Denizli Mebusu Yusuf (Başkaya) Bey: 55 oy
9. Urfa Mebusu Ali Saip (Ursavaş) Bey: 48 oy
10. Burdur Mebusu Veli (Saltıkgil) Bey: 47 oy
11. Canik Mebusu Ahmet Hamdi (Yalman) Bey: 47 oy
12. Karesi Mebusu Hacim Muhiddin (Çarıklı) Bey: 45 oy
13. Canik Mebusu Ahmet Nafiz (Özalp) Bey: 44 oy
14. Bursa Mebusu Muhiddin Baha (Pars) Bey: 43 oy
15. Konya Mebusu Refik (Koraltan) Bey: 39 oy
16. Mersin Mebusu Selahaddin (Köseoğlu) Bey: 36 oy
17. Karahisar-i Şarki Mebusu Ali Süruri (Tönük)Efendi: 35 oy
18. Karesi Mebusu Mehmet Vehbi (Bolak) Bey: 35 oy
19. Çorum Mebusu Fuat (Tek) Bey: 32 oy
20. Elaziz Mebusu Rasim (Tekin) Bey: 27 oy
21. Diyarbakir Mebusu Abdulkadir Kadri (Kürkçü) Bey: 26 oy
22. İçel Mebusu Haydar Lütfi (Aslan) Bey: 27 oy
23. Sinop Mebusu Rıza Nur Bey: 24 oy (TBMM Zabıt Ceridesi, 1921:363).

Bu durumda, sadece Canik Mebusu Mehmet Emin (Geveci) Bey İstiklal Mahkemesi heyetinde yer alabilecek yeterli oya ulaşabilmiştir. Geriye kalan 11 üyenin seçimine devam edilmiştir. Seçimler tamamlandı görev dağılımı yapıldıktan sonra Samsun İstiklal Mahkemesi heyeti şu şekilde oluşturulmuştur;

1. Başkan: Canik Mebusu Mehmet Emin (Geveci) Bey
2. Üye: Bursa Mebusu Necati (Kurtuluş) Bey
3. Üye: Burdur Mebusu Veli (Saltıkgil) Bey
4. Üye: Sinop Mebusu Şevket (Peker) Bey (Akın, 2001, s. 168; Güzel Mumyakmaz, 2018, s. 397).

Böylece 22 Temmuz 1921 tarihinde Meclisin 140 numaralı kararı ile Samsun İstiklal Mahkemesi kurulmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:95,96). Mustafa Kemal Paşa Başkomutanlık yetkisini kullanarak 9 Eylül 1921 tarihli emri ile Yozgat Mebusu Yusuf Bahri (Tatlıoğlu) Bey'in mahkeme heyetine katılmasını sağlamıştır. (Öztürk, 2021, s. 57; Güzel Mumyakmaz, 2018, s. 397). Yusuf Bahri Bey'in katılımıyla birlikte Mahkeme Heyetinin üye sayısı beşe ulaşmıştır.

Samsun İstiklal Mahkemesi Üyeleri

Samsun İstiklal Mahkemesi üyelerinden üçünün Birinci Büyük Millet Meclisinden önce parlamento deneyimi bulunmaktadır. Mehmet Emin Bey, Veli Bey ve Yusuf Bahri

Bey, Birinci Büyük Millet Meclisinden önce Osmanlı Mebusan Meclisinde mebusluk yapmışlardır. Birinci Mecliste mebus olan ve Mahkeme Heyetinde yer alan üyelerden, Necati Bey 1923 yılında, Mehmet Emin Bey ise 1931 yılında tekrar bölgelerinden milletvekili olarak seçileceklerdir.

Meslek olarak değerlendirildiklerinde ise, sadece iki mebusun Hukuk Fakültesi mezunu oldukları görülür. Gerektiğinde idam cezası veren bir mahkeme heyetinin tamamının hukukçu olmaması ilerde bazı sorunların yaşanmasının nedenlerinden birisi olacaktır.

Mahkeme Başkanı olan Mehmet Emin Bey, öncesinde Sivas İstiklal Mahkemesi Başkanlığı yapmıştır. Necati Bey'de Samsun İstiklal Mahkemesinden önce Mehmet Emin Bey'le birlikte Sivas İstiklal Mahkemesinde görev alan mebuslardan birisidir.

Samsun İstiklal Mahkemesi üyeleri hakkında dikkati çeken bir diğer unsur ise Mahkeme heyetinde yer alan üyelerden Yusuf Bahri Bey ve Necati Bey'in daha sonra İstiklal Mahkemelerinde yargılanmalarıdır. Her ikisi de 1926 yılında yargılanmaları sonucunda beraat etmişlerdir.

Samsun İstiklal Mahkemesi üyelerini kısaca tanıtmak gerekirse;

a) Mehmet Emin (Geveci) Bey

Mehmet Emin Bey, 1889 tarihinde Bafra'da doğmuştur (Çoker, 2002, s. 241). Rüştüye Bafra'da bitirdikten sonra İstanbul Mercan İdadisi'nden ve 2 Ağustos 1911 tarihinde de Darülfünun-ı Osmani Hukuk Mektebi'nden mezun olmuştur. Bağdat Hukuk Okulu Öğretmenliği, Kavala Bidayet Mahkemesi Savcılığı, İstanbul Emniyeti İkinci Şube Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur (BOA, DH:185-194).

Mehmet Emin Bey, Son Osmanlı Mebusan Meclisinde Canik Mebusu olarak yer almıştır. Meclisin kapanmasından sonra 14 Ağustos 1920 tarihinde Birinci Büyük Millet Meclisine dâhil olarak görevine devam etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1920:213). Sivas İstiklal Mahkemesi ve Samsun İstiklal Mahkemesi Başkanlıklarında bulunmuştur. Mehmet Emin Bey, başlangıçta Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun 12 kişilik yönetim kurulunda yer almıştır (Demirden Yüzgeç, 2006, s. 76). Sonrasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları nedeniyle Birinci Grup'tan ayrılarak, İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulmasına öncülük etmiştir (Yurttaş Özcan, 2011, s. 45).

Mehmet Emin Bey'in iki arkadaşı ile birlikte 27 Kasım 1922 tarihinde seçim kanununun değiştirilmesine dair verdikleri kanun teklifi Mustafa Kemal Paşa'yı Meclis dışında bırakmak amacını taşıdığı şeklinde değerlendirilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:90). Bu kanun teklifini veren mebuslardan birisi olan Mehmet Emin Bey, Birinci Büyük Millet Meclisi sonrası siyasete ara vermiştir.

Mehmet Emin Bey, 1931 yılında Samsun milletvekili olarak tekrar Meclise geri dönmüştür. Ancak ilerleyen hastalığı nedeniyle görevi devam ederken 29 Temmuz 1934 tarihinde vefat etmiştir (Cumhuriyet, 1934: 1).

b) Necati (Kurtuluş) Bey

Necati Bey, 1882 yılında Üsküp'te doğmuştur. Babasının adı Mehmet Kasım Bey, annesinin adı Besime Hanımdır. Harbiye mezunu olan Necati Bey, Bulgarca bilmektedir. Askerlik mesleğinde; Kosova Vilâyeti Takip ve Avcı Taburu, Tikreş Takip Taburu Subayı, Üsküp Köprülü Seyyar Jandarma Bölük Komutanı ve İstanbul Merkez Kumandanlığı İnzibat Subayı gibi görevlerde bulunmuştur. İran Azerbaycan'ı Urumiye Konsolosluğu Kâtibi, Ankara, Kırşehir, Yozgat ve Çorum Vilâyetleri İttihâd ve Terakkî Cemiyetleri Murahhas Kâtibi Mesulu, Bursa Bölgesi Kuvâ-yı Milliye Komutanı ve Merkez Kurul Üyesi olarak çalışmaları vardır. Necati Bey Birinci Dönem Büyük Millet Meclisinde Bursa Mebusu olarak görev almıştır. Önce Sivas arkasından Samsun İstiklal Mahkemeleri heyetinde yer almıştır. İkinci Dönem TBMM'de yeniden Bursa mebusu olmuştur (TBMM, 2010, s. 19; Veziroğlu, 2021, s. 139). Birinci Müdafâ-i Hukuk Gurubu mebuslarından (Demirel, 2010, s. 223). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulması sırasında partinin merkez heyetinde ki üyelerden birisidir (Kocaman & Ceylan, 2016, s. 13). Mustafa Kemal Paşa'ya düzenlenen İzmir Suikastı sonrasında İstiklal Mahkemesinde yargılanarak beraat etti. Bu yargılamadan sonra siyaseti bırakmış ve daha sonra 1956 yılında Gemlik'te vefat etmiştir (Kocahanoğlu, 2020, 394).

c) Veli (Saltıkgil) Bey

Veli Bey, 1880 yılında Buldan'da (Denizli) doğmuştur. Babasının adı Süleyman Bey, annesinin adı Fatma Hanımdır. Oldukça iyi eğitim almıştır. Mülkiye Mektebi, Dârü'l-Fünûn Hukuk Mektebi ve Paris Hukuk Fakültesi gibi okullardan mezun oldu. Maarif Nezareti Yabancı Okullar Müfettişliği Kalemî Memuru, Aydın İl Maiyet Memuru, Dârü'l-Fünûn Hukuk Tarihi Öğretmeni, Hukuk Fakültesi Hukuk-ı Esasiye Müderrisi gibi görevlerde bulundu (TBMM, 2010, s. 34; Veziroğlu, 2021, s. 147). 1914-1918 yılları arasında Osmanlı Mebusan Meclisinde Aydın mebusu olarak görev yaptı. Birinci Büyük Millet Meclisine Burdur Milletvekili olarak girdi. Birinci Müdafâ-i Hukuk Gurubu üyelerindedir (Demirel, 2010, s. 223). Samsun İstiklal Mahkemesi üyeliği yaptıktan sonra, Kars Konferansı'na ve Lozan Konferansı'na danışman olarak katıldı. 1923 yılından sonra siyasetle ilgilenmeyerek Ankara Hukuk Fakültesi'nde Anayasa Hukuku Profesörü olarak çalıştı. 21.03.1935 tarihinde hayatını kaybetti (TBMM, 2010, s. 34).

d) Şevket (Peker) Bey

Şevket Bey, 1881 yılında Camiikebir (Sinop) doğumludur. Babasının adı Hüsnü Bey, annesinin adı Havva Hanımdır. Sinop İdadisi'ni bitirdikten sonra, dava vekilliği, Adliye Zabıt Kâtipliği, Boyabat Sorgu Hâkimliği ve Kastamonu İstinâf Mahkemesi Üye Yardımcılığı gibi görevlerde bulunmuştur (TBMM, 2010, s. 57; Veziroğlu, 2021, s. 136; Ulusoy, 2014, s. 128). Birinci Dönem Büyük Millet Meclisinde Sinop mebusu olarak yer almıştır. Samsun İstiklal Mahkemesi heyetindedir. Birinci Müdafâ-i Hukuk Gurubu üyelerinden olan Şevket Bey 18.11.1936 tarihindeki vefatına kadar bir daha meclise girmemiştir (Demirel, 2010, s. 262).

e) Yusuf Bahri (Tatlıoğlu) Bey

Yusuf Bahri Bey, 1878 yılında Akdağmadeni (Yozgat) doğumludur. Babasının adı İbrahim Hülvi, annesinin adı Fatma Hanımdır. Rüştü'yü bitirdikten sonra çiftçilik yaptı.

İttihat ve Terakki Fırkası üyesidir. Reji İdaresi Memurluğu yapmıştır. Sivas Kongresinde Yozgat temsilciliği, Akdağmadeni Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucu başkanıdır. Son Osmanlı Mebusan Meclisine Yozgat mebusu olarak katılmıştır. Bu Meclisin kapanması üzerine Ankara'ya gelerek Birinci Büyük Millet Meclisine dâhil olmuştur. 1919 – 1920 yılları arasında gerçekleşen Yozgat İsyanının bastırılması ile görevlendirilmiştir. İsyancılardan 400 kişiyi yakalayıp cepheye hareket etmişken, yolda dağılan bu kuvvet Bahri Bey'in iki evini ve iki kasasını yağmalamıştır. Mecliste isyanlarda yağmaya uğrayanların zararlarının hazine tarafından ödenmesi için bir kanun çıkarılmışsa da bundan yararlanmamıştır (Öztürk, 2012, s. 57). Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirmesi ile Samsun İstiklal Mahkemesi Heyetine katılmıştır.

İkinci Büyük Millet Meclisi için yapılacak olan seçimlerde Mustafa Kemal Paşa tarafından görevlendirilse de, aynı zamanda eniştesi olan Yozgat Belediye Başkanı Akif Beyle aralarında ki husumet nedeniyle siyasetten uzaklaşmıştır. 1925 yılında Şeyh Sait İsyanı sırasında gizli bir siyasi örgüt kurmakla suçlanarak İstiklal Mahkemesinde yargılanmış ve 1926 yılında beraat etmiştir (Öztürk, 2012, s.57). Birinci Mecliste İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nda yer alan Yusuf Bahri Bey 19 Şubat 1957 yılında vefat etmiştir (TBMM, 2010, s. 19; Veziroğlu, 2021, s. 139; Demirel, 2010, s. 268).

Samsun İstiklal Mahkemesinin Çalışmaları

Özellikle Karadeniz Bölgesi'nde Pontus İsyanı ile mücadele etmek için oluşturulmuş olan Samsun İstiklal Mahkemesi, 22.07.1921 tarih ve 140 numaralı Meclis kararı ile kurulmuştur. Bir sene görev yaptıktan sonra 31.07.1922 tarih ve 249 sayılı Kanun ile 01.08.1922 tarihli 274 numaralı Meclis kararı ile kapatılmıştır (Neziroğlu, 2015, s. 24). Oluşturulan mahkeme heyeti iki grup olarak görev bölgesine doğru yola çıkmış ve 17 Ağustos 1921 tarihinde görevine başladıklarını Birinci Büyük Millet Meclisine bildirmişlerdir. Mahkemenin görev alanı Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Ordu ve Giresun olarak tespit edilmiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile çalışmalarının merkezi olarak Amasya'yı daha çok tercih etmeleri nedeniyle Amasya İstiklal Mahkemesi olarak adlandırılmıştır. (Akın, 2001, s. 168). Meclis tutanakları incelendiğinde söz alan mebusların dahi genellikle Amasya İstiklal Mahkemesi adını kullandıkları görülür.

Samsun İstiklal Mahkemesi bölgenin asayiş sorunu ile yakından ilgilenmiştir. Pontus İsyanı ile ilgili davaların yanında Zara, Ümraniye ve Koçgiri Ayaklanmaları davalarına da bakmıştır. Ayrıca diğer İstiklal Mahkemeleri gibi Milli Mücadele'ye kaynak yaratmak için Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın yayınladığı "Tekâlif-i Milliye" emirlerinin uygulanması için çalışmalar yapmıştır. Örneğin Mustafa Kemal Paşa'nın mahkemeye gönderdiği yazı ile yabancılardan alınan Tekâlif-i Milliye vergisinin geçici olarak ertelenmesini ancak dışarıdan gelen ve listesi belli olan mallardan %10 alınmasına devam edilmesini istediği görülür. Yine Mustafa Kemal Paşa'nın 4 Eylül 1921 tarihli yazısından Tekâlif-i Milliye kararlarından önce satış yapılmış gibi işlem yapan yabancılardan yurt dışına çıkarılmalarının istendiği anlaşılmaktadır (Aybars, 2009, s. 115).

İstiklal Mahkemelerinin kuruluş amaçlarından en önemlilerinden biri asker kaçakları sorununu çözmektir. Samsun İstiklal Mahkemesi bu konuda bölgede Pontus

İsyanı ile mücadele etmek amacıyla kurulan Merkez Ordusu ile sürekli olarak işbirliği içerisinde olmuştur. İlk olarak Tokat çevresinde askerlik çağı gelenler ve firari durumda olanlar için kısa bir süre verilerek birliklerine katılmaları için fırsat tanınmıştır. Bölgedeki karakol komutanları ve nahiye müdürleri bu askerlerin birliklerine katılım işleri ile ilgilenmek için görevlendirildiler. Bunun üzerine bir hafta dolmadan 315'in üzerinde asker birliklerine katıldı. Bu çalışmalarda görevini ihmal eden polis komiseri Derviş Efendi gibi memurlar değiştirildiler. Mahkeme asker kaçaklarına kaçış sayılarına göre ceza vermekteydi. Genellikle 40-80 değnek vurularak birliklerine gönderilenler çoğunlukta idi. Ancak sürekli firar edenler ve asayişsizliğe neden olanlar mahkeme tarafından tutuklanmaktaydılar. Bu sayede, 1921 yılının 20 Ağustos- 20 Eylül tarihleri arasındaki 1 ay içerisinde 12.733 firarının cepheye gönderilmesi sağlanmıştır. Ekim ayı içerisinde ise 5.270 kaçak askerin teslim olduğu ya da yakalandıkları anlaşılmaktadır. Bu kaçakların yargılamaları mahkeme tarafından 27 Aralık 1921 tarihine kadar tamamlanmıştır (Aybars, 2009, s. 115,116; Veziroğlu, 2021, s. 173). Samsun İstiklal Mahkemesi tüm görev süresince 30.000 asker kaçağının cepheye gönderilmesini sağlamıştır (Evsile, 2011, s. 159). Samsun İstiklal Mahkemesinin çalışmalarının sonucunda bölgede asker kaçakları sorununun çözülerek cephenin güçlendirilmesi yönünde önemli bir başarıya ulaştığı görülmektedir.

Samsun İstiklal Mahkemesi 20.08.1921 ile 27.12.1921 tarihleri arasında 2.420 sanığın yargılanmasını sağlamıştır. Bunlardan 485'i Pontus İsyanı nedeniyle suçlu bulunarak idam cezasına çarptırılmıştır (Cumhuriyet, 1992: 1,17). Gıyabında idam cezası alan 137 kişi eklendiğinde toplamda 622 kişiye idam cezasının verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca 240 sanığa kalabend ve kürek, 1.163 sanığa ise çeşitli cezalar verilmiştir. 395 sanık hakkında ise mahkeme tarafından âdem-i mesuliyet ve beraat kararı verilmiştir (Aybars, 2009, s. 119).

Mahkeme Heyetinin Uygulamalarının Mecliste Görüşülerek Dördüncü Şubeye Havale Edilmesi

Samsun İstiklal Mahkemesi, asker kaçakları sorununun çözümü, "Tekâlif-i Milliye" emirlerinin uygulanması ve bölgedeki asayişin sağlanmasında çok önemli rol oynamıştır. Buna rağmen Mahkeme Başkanı Mehmet Emin (Geveci) Bey ani bir kararla görevini bırakıp 1921 Aralık ayının başında Ankara'ya Meclise dönmüştür. Başkanı olduğu mahkemenin bazı uygulamalarından memnun olmayan Mehmet Emin Bey gizli oturumların birisinde bir takım açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalarında Samsun İstiklal Mahkemesinin bazı uygulamalarını eleştirmiştir. Bunun sonucunda Samsun İstiklal Mahkemesinin diğer üyeleri de açıklama yapmak üzere 11.12.1921 tarihli kararname ile Büyük Millet Meclisine çağırıldılar (BCA, 1921:4). Mehmet Emin Bey'in Meclise dönerek yaptığı açıklamalar büyük bir tepkiyle karşılandı. Bu tepkiler o kadar büyük olmuştur ki, Mahkeme heyeti hakkında Besim Atalay tarafından idam cezası talep edilmiştir. Daha Meclise ulaşarak savunmaları dahi dinlenmeden cezalandırılmalarına Refik Şevket (İnce) Bey "en iptidai kabile reislerinin bile karşı tarafı dinlemeden karar veremeyeceğini" söyleyerek karşı çıktı. Böylece Mahkeme heyetinin dönmesi ve meselenin görüşülmesi kararlaştırıldı (Aybars, 2009, s. 118).

Mehmet Emin Bey'in suçlamaları karşısında geri çağırılan Mahkeme heyetinden Şevket (Peker) Bey ve Necati (Kurtuluş) Bey, Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı (İçöz) Bey'e, imzalattıkları bir tavriri Meclise sundular. 23 Ocak 1922 tarihinde gizli celsede verilen "Samsun ve Havalesi İstiklâl Mahkemesi Heyeti Sabukasının, Canik Mebusu Emin Beyin İsnadına Dair Takrir" şu şekildedir;

"Riyaseti Celileye

Refikimiz Canik Mebusu Emin Beyin geçen celselerin birinde, gıyabımızda olarak namus ve haysiyetimizi ihlâl eder bazı beyanatta bulunduğunu istihbar eyledik. Mumaileyhin isnadatı sırf nefsanîyet ve ihtirasından mütevellit ve setri cürüm maksadıyla nef ve tertip edilmiş iftiradan ibaret bulunduğunu yedimizde mevcut evrak ve vesâikle isbata amade olduğumuzdan, bu baptaki müdafaamızın da istimalini ve isnat olunan madde tebeyyün etmediği takdirde hakkımızda tertip edilmesi lâzım gelen cezanın mumaileyh hakkında tatbik edilmesini istirham eyleriz.

12 Kânunusani 1338" (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:646).

Takririn altında imzası olan Samsun İstiklal Mahkemesi üyesi Necati Bey, kendilerinin "...namussuzlukla, haysiyetsizlikle, hırsızlıkla..." ve görevlerini kötüye kullanmakla suçlandıklarını, bu nedenle Yüce Meclis tarafından savunmalarının dinlenmesinin gerektiğini ifade etmiştir. Eğer suçlu bulunurlarsa kendisiyle beraber suçlanan Meclisin üç üyesinin Meclisin kapısının önünde idam edilmelerine razı olacaklarını belirtmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:646- 647).

Önceki celselerden birisinde kendisinin başkanı olduğu Samsun İstiklal Mahkemesi üyelerini suçlayan Mehmet Emin Bey ise, Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin isteği üzerine bazı açıklamalarda bulunduğunu ve kendisi ile birlikte İstiklal Mahkemesi heyetinin değiştirilmesini istediğini ifade eder. Bu nedenle adının lekelenmemesi için kendisinin de haklarında incelemede bulunmak üzere ilgili şubeye havale edilmesini talep etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:647).

Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, Hakkı Hami (Ulukan) Bey ve Operatör Emin Bey (Erkul) gibi mebuslar müzakere usulüne itiraz ederek meselenin bir şubeye havale edilmesini, bu nedenle heyetin savunmalarının ilgili şubece dinlenmesi gerektiğini düşünmektedirler. Operatör Emin Bey, zaten suçlamalarda bulunan Mehmet Emin Bey'in kendisinin de şubeye havale edilerek ifadesinin alınmasını kabul ettiğini bu nedenle bir mesele kalmadığını söylemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:646,647). Selahattin (Köseoğlu) Bey'in 350 kişilik mahkeme olamayacağını, incelemenin münasip bir yerde olması gerektiğini belirtmesi üzerine, oturum başkanı olan Birinci Reis vekili Musa Kazım Efendi, meselenin şubede incelenerek sonrasında Meclise gelmesi teklifini oya sunmuş ve öneri kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:648). Böylece meselenin Dördüncü Şube tarafından incelenmesi kararlaştırılmıştır.

Samsun İstiklal Mahkemesi Hakkında Hazırlanan Dördüncü Şube Mazbatasının Mecliste Görüşülmesi

Samsun İstiklal Mahkemesi Heyeti hakkında Mehmet Emin Bey'in suçlamalarını inceleyen Meclisin Dördüncü Şubesi "Amasya İstiklâl Mahkemesi'nin mugayiri kanun hükümler verdiği dair iddia hakkında" bir mazbata hazırlamıştır. Hazırlanan mazbata Birinci Büyük Millet Meclisinin 20 Mart 1922 tarihli gizli celsesinde gündeme alınarak görüşülmüştür. Dördüncü Şube mazbatasında, Mehmet Emin Bey'in Samsun İstiklal Mahkemesi üyeleri olan Şevket Bey, Bahri Bey ve Necati Bey hakkındaki suçlamalar 13 madde ile özetlenmiştir. Bu suçlamalar şunlardır;

"1. Divanı Harbi Örfiden müdevver evrak üzerine cinayati muhtelifle ile maznun bulunan Küçük Ağa ile 38 refikinin sureti idamları;

2. İstiklâl Mahkemesi heyeti azasından Bahri Beyefendinin müddeiler meyanında bulunan biraderi ile amcasına ve sair müddeilere verilmek üzere mühim miktarda tazminat itası hakkında mahkemenin, harici selâhiyet, hüküm vermesi;

3. Yine azadan mumaileyh Bahri Bey müddei şahsi mevkiinde bulunduğu halde heyet meyanında hâkim sıfatı ile kendisine mütaallık davada hüküm ve karar ittihaz eylemesi;

4. Cürümlerin Yozgat dâhilinde vuku bulmuş ve mücrimlerin de livayı mezkûr dâhilinde bulunmuş olmasına nazaran olbaptaki davanın selâhiyet kararile Yozgat İstiklâl Mahkemesine tevdi icabederken bu suretle tariki kanuniye tevessül olunmayarak dairei kazaları haricinde bulunan davayı harici ez selâhiyet Tokat mahkemesinde rüyet etmeleri;

5. 316 tevellütülerinden asker firarisi Tokatlı Şahin nam şahsın idamına vicahen hüküm ita etmiş oldukları halde merkumu aynı günde hilafı selâhiyet affetmekle beraber, maiyetlerine alıp beraber gezdirmeleri;

6. Asker firarilerinden Kâzım namındaki şahsı evvela Tokat'ta mahkûm etmiş oldukları halde, bilahare Amasya'da merkumun lehine bir hüküm ısdar edildiği ve bu baptaki kararlardan birinin defteri mahsusuna kaydı icra edildiği halde, diğer karar tespit edilmeyerek, yalnız mahalline tebliğ edilmekle iktifa kılınması;

7. Sivas'ta tevkif olunan 10 ermeni hakkında beraat kararı verilmiş olduğu halde, merkumların bilahare tekrar tevkif olunarak Amasya'ya izam kılınmaları;

8. Zile eşrafından Rıza Beyin tahtelhıfız Tokat'a celbile badehu beraat ettirilmesi;

9. Sivas eşrafından Nalbant zade Ali Efendinin giyaben onbeş sene mahkûmiyetine karar verildiği halde, firari olmadığından bahsile, Amasya'da vuku bulan müracaatı üzerine bilâmuhakeme diğer bir kararın ittihaz olunması;

10. Tokat eşrafından Mütevelli zade Nuri Beye ait evrakın muameleye tabi tutulmayarak hıfz olunması;

11. Zile Belediye Reisi Bahri Beyin muhakemesi Zile'de icra edilmiş olduğu halde mumaileyh tekrar Amasya'ya celbedilerek orada beraat ettirilmesi;

12. *Rüşvet ahzı maddesinden maznun Amasya Divanı Harbi Örfisi azasından İsmail Hakkı Beyle madde mezkûrede alâkadar olan diğer eşhasın isticvabı icra edilmeksizin beraat ettirilmesi;*

14. *İstiklâl Mahkemesi heyeti azasının şeref ve haysiyetleriyle gayrı mütenasip ve muhitte suitesir icra eden efal ve harekât irtikâp eylemeleri;"*

(TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:102,103)

Mehmet Emin Bey'in ifadelerine dayanarak, Samsun İstiklal Mahkemesi Heyeti hakkındaki suçlamaları Meclisin Dördüncü Şubesi bu şekilde 13 madde ile özetlemiştir. Dördüncü Şube zaman yetersizliği gerekçesi ile suçlamaların tamamını incelemeye fırsat bulamamış olsa da özellikle 4 madde üzerinde araştırma yapılarak mahkeme heyetinin bazı hükümleri kanun dışı bulunmuştur.

Mazbataya göre Kanun dışı bulunan uygulamalardan birincisi; Samsun İstiklal Mahkemesi Heyetinin yeterince inceleme yapmadan Divan-ı Harb Mahkemesi'nin evrakı üzerine önemli hükümler vermesidir. Buna göre; 120 sanık isyan ederek cinayet ve gasp suçlarını işlemiş, Samsun İstiklal Mahkemesi bunlardan 39'una vicahen 24'üne ise giyaben yani toplamda 63'üne idam cezası vermiştir. Geri kalanlardan bir kısmı çeşitli başka cezalara çarptırılırken bir kısmı ise beraat ettirilmiştir. Mazbataya göre; cezalandırılan kişilerin suçlu oldukları Divan-ı Harpçe tutulan evraktan anlaşılmaktadır. Ancak Samsun İstiklal Mahkemesi bunlar hakkında tutulan evrakın usulü dairesinde tutulmamasına rağmen yalnızca Divan-ı Harbin anılan evrakı üzerine ayrıca inceleme yapmadan önemli hükümler vermiştir. Mahkeme heyeti bu şekilde eksik evrak üzerinden sadece Divan-ı Harpçe yapılan inceleme ile hükümler vermek nedeniyle görevlerini hakkı ile yerine getirememiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:103).

Mazbataya göre ikinci kanun dışılık ise, hukuki şahsiye davaları İstiklal Mahkemelerinin yetki alanı dışında olmasına rağmen, Samsun İstiklal Mahkemesinin hukuki şahsiyeye ait karar vermesidir. Mahkeme üyesi olan Bahri Bey'in davacı olan biraderleriyle hukuki şahsiyelerinden dolayı soyut sözlere dayanılarak sanıklara yüksek tazminat cezaları verilmiştir. Ayrıca Bahri Bey'in hanesine saldırırken ölen Deli Hacı namındaki kişi de tazminata mahkûm edilmiştir. Bu karar esasen "...yolsuz ve kanunsuzdur...". Şahsi davalar İstiklal Mahkemelerinin salahiyeti dışında olması nedeniyle bu kadar yüksek tazminat hükmü vermek suretiyle mahkeme heyeti yetkisi dışına çıkmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:103).

Dördüncü Şube mazbatasına göre, Samsun İstiklal Mahkemesi Heyetinin üçüncü kanun dışı uygulaması ise, yine Bahri Bey'in hem davacı hem de hâkim mevkiinde olmasıdır. İdam edilen sanıklardan Küçük Ağa, Divan-ı Harpçe alınan ifadesinde Bahri Bey'in ve biraderinin kendisi ile husumeti olduğunu pek çok kez ifade etmiştir. Aynı şekilde Bahri Bey'in biraderi de gerek dilekçesinde gerekse ifadesinde bu durumu teyit etmiştir. Her ne kadar mahkeme heyeti, anılan Küçük Ağa'nın Bahri Bey hakkında reddi hâkim dilekçesi, olmadığını belirtse de bu durum kanuna aykırıdır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:103).

Mazbataya göre; mahkeme heyetinin dördüncü kanun dışı suiistimali ise, İstiklal Mahkemelerinin af yetkisi olmamasına rağmen, idam cezası verdikleri birisini

affetmeleridir. Tokatlı Şahin adındaki asker firarisinin idamına karar verilmişken üç mebusun araya girmesiyle affedildiği anlaşılmaktadır. Af yetkisi sadece Yüce Meclise verilmiş bir yetki iken mahkeme heyeti bu af kararıyla yetki dışına çıkmak suretiyle görevlerini suiistimal etmişlerdir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:103).

Sonuç olarak; dördüncü şube mazbatasında, Samsun İstiklal Mahkemesi Heyetinde yer alan Şevket, Necati ve Bahri Beyler 'in dört konuda kanun dışı kararlar verdikleri belirlenmiştir. Divanı Harpten gönderilen evrak üzerinden yeterince inceleme yapmadan hüküm vermeleri, hukuki şahsiyeye ait davaya bakmaları, heyette yer alan Bahri Bey'in hem davacı hem de hâkim mevkiinde olması ve Şahin adındaki firariyi affetmeleri, kanun dışı ve yetki aşımı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu nedenle adı geçen mahkeme heyetinin ilgili mahkemeye sevkleri çoğunlukla, Bahri Bey'in yakınları için verilen tazminat hükmünün derhal kaldırılmasına ise ittifakla karar verilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:104).

Dördüncü Şube tarafından hazırlanan ilgili mazbatayı 7 üye muhalif olarak imzalamıştır. Bu nedenle Çorum Mebusu İsmet (Eker) Bey muhaliflerin nedenleri konusunda Meclisi aydınlatmasını talep etmiştir. Ancak, sözü suçlananlardan birisi olan Sinop Mebusu Şevket Bey alarak kendilerini savunmaya başlamıştır. Şevket Bey'e göre mazbata bir çeşit mahkeme kararlarını bozan temyiz yazısıdır. Mazbatanın birinci maddesinde adı geçen Küçük Ağa ve arkadaşları 128 kişidirler. Bunlardan 76'sı tutuklu diğerleri kaçak olarak yargılanmışlardır. Sakarya Savaşı sırasında Aynacı oğulları ile işbirliği yaparak pek çok askerimizi şehit eden bu kişilerin yaptıkları herkesçe bilinmektedir. Bunların yakmadık hane, katletmedik kişi, şehit etmedik er, zabıt, eczacı ve cerrah kalmamıştır. Yakın bir zamanda Aynacı oğlu İlyas ile birleşerek, Galip Bey komutasındaki 56 kişiden oluşan bir müfrezemizi tamamıyla imha etmişlerdir. İşte idam edilen 39 kişi bunlardan oluşmaktadır. Şevket Bey bu kişiler hakkında yeterli tahkikat yapmadan hüküm verdikleri suçlamasını kabul etmemektedir. Çünkü bunlar hakkında Divan-ı Harbi Örfi Mahkemesi tarafından yedi, sekiz ay içerisinde tahkikat yapılmıştır. Divan-ı Harbi Örfilerde, mahkeme oldukları için tahkikatları dikkate alınmalıdır. Ayrıca jandarmanın da yapmış olduğu bir tahkikat vardır. Mahkeme heyeti olarak Divan-ı Harpten alınan bu evrak sanıkların yüzüne okunarak içeriğini tasdik edip etmedikleri sorulmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:105).

Şevket Bey, Bahri Bey'in davacılar arasında olan biraderi nedeniyle hâkimler arasında yer almaması gerektiği konusuna ise şu şekilde açıklamıştır; Bahri Bey kendisi heyetten ayrılmak istemiş ama bunun usulen yanlış olacağı, yargılama sırasında reddi hâkim talebi gelirse yerine başka birisinin çağırılabilceği belirtilerek isteği kabul edilmemiştir. Çünkü reddi hâkim ve reddi aza konusunda tek madde, Usulü Muhakeme-i Hukukiye Kanunu'nun 62. Maddesidir. Bu maddeye göre reddi hâkim talebi için dilekçe verilmelidir. Mahkeme devam ederken de sanıklardan böyle bir talep gelmemiştir. Yalnızca, dava sırasında sanıklardan Küçük Ağa denilen kişi şahitlerin Bahri Bey'in hatırı için şahitlik yaptıklarını söylemiştir. Sadece bu söz ile Bahri Bey İstiklal Mahkemesinden kovulsa idi bu durum diğer İstiklal Mahkemelerinde de gerçekleşecektir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:106).

Şevket Bey, mazbatada yer alan hukuki şahsiyeye ait bir davada hüküm verdikleri suçlamasına ise değişik bir açıklama getirmiştir. İstiklal Mahkemelerinin hukuku şahsiye

davalarına zaten baktığını örnekler vererek açıklamış ve bu tarz davalara bakılması gerektiğini savunmuştur. Mahkeme heyeti olarak kararlarının, ceza mahkemeleri gibi İstiklal Mahkemelerinin de hukuku şahsiyeye bakmak olduğunu söylemiştir. Meclis, İstiklal Mahkemelerinin bu tarz davalara bakması konusunda bir içtihat oluşturmamış, aynı zamanda bu konuda İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nda açık bir madde de olmadığını ifade etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:103).

Şevket Bey'e göre; haklarındaki en önemli suçlama Tokatlı asker kaçağı Şahin hakkında verdikleri idam cezası ile arkasından affedilmesinin kanunsuz ve salahiyet dışı olması meselesidir. Bu kişi askerden firar etmesi nedeniyle idam ile cezalandırılmıştır. Ancak, mahkeme esnasında izleyiciler arasında olan Tokat mebusları Rifat, Hamdi ve İzzet Beyler, mahkemeye başvurarak bu kişinin kardeşinin şehit olduğunu, kendisinin de arkadaşlarını firara teşvik edecek mahiyette olmadığını beyan etmişlerdir. Ayrıca kendi mahallinden düzenlenen ve kendi taraflarından da tasdik edilen şahadetnameyi mahkemeye ibraz etmişlerdir. Bunun üzerine Şahin hakkında tekrar mahkeme kurulmak zorunda kalınarak idamdan kurtarılmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:107).

Karahisar-ı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey 'in araya girerek "evvelce neye idamına hükmettiniz"? diye sorması üzerine Şevket Bey, İstiklal Mahkemelerinin meşruiyetini tartışmaya açarak savunmasına devam etmiştir. Şevket Bey'e göre Kanun-i Esasi olağanüstü mahkemelerin kurulmasını engellemektedir. Bu nedenle savunmasına, "...Kanunu Esasiye göre acaba İstiklâl Mahkemelerinin teşkili doğru mu idi, değil mi idi? Sonra mahkemelerden verilen bu idam ve af kararlarını biz yapabilir miyiz, yapamaz mıyız? Mesele burada idi..." soruları ile devam etmiştir. Kararlarını verirken "Asker Firarileri Hakkındaki Kanunun" son maddesine baktıklarını, bu maddenin, "...bu bapta, mülkiye ve askeriye ceza kanunlarına tevfikân hükmedeceksiniz ve fakat icabettiği takdirde kendiliğinizden dahi itayı hükme selahiyettarsınız..." şeklinde olduğunu söyleyerek yasal dayanaklarının bu madde olduğunu ifade etmiştir. Ona göre; mahkemeye idam yetkisi veriliyorsa af yetkisi de verilmelidir. Şevket Bey ayrıca mahkemelerinin sadece 14 askeri idam ettirdiğini, ama bu yargılamalar sayesinde cepheye 30 bin asker firarisinin gönderildiğini de sözlerine eklemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:103).

Şevket Bey, Dördüncü Şube mazbatasında önemli görülen 4 suçlama dışında kalan maddeler hakkında da açıklamalarda bulunmuştur. Yozgat'ta gerçekleşen suçların neticesinde ilgili evrakın Tokat'a gönderilmesi konusunda Dördüncü Şube, heyeti mesul kabul etmese de Şevket Bey Meclise açıklama yapma gereği hissetmiştir. Davalar suç mevkiinde, sanıkların ikametgâhı olan yerlerde ya da tutuklandıkları yerlerde görülebilir. Mahkeme Heyeti Tokat'a gittiğinde sanık olan 128 kişinin 76'sının Tokat'ta tutuklu oldukları görülmüştür. Bu kişilerden ancak 6-7 kişisi Yozgatlı idi. Aslında bu meseleye dair salahiyet kararı verende Maden Mahkemesi ve sonrasında Divan-ı Harbi Örfidir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:106).

Şevket Bey, Mazbatanın 6. maddesinde yer alan asker firarisi Kazım adlı kişinin Tokat'ta mahkûm edilmesine rağmen, Amasya'da lehine karar verildiği suçlamalarına da açıklama getirmiştir. Asker firarileri hakkındaki işlemler mahkeme heyetinden Necati Bey tarafından idare edilmektedir. Necati Bey'in, Merkez Komutanı ile görüşerek bakaya

kalanların ve asker firarilerinin cepheye sevkleri konusunda görüş birliği içinde olunmuştur. Adı geçen Kazım, bakaya olmasına rağmen firari gösterildiği zannedilerek cepheye sevki karar verilmiştir. Mahkeme Amasya'ya gittiği zaman, bu kişinin dilekçe ile yaptığı müracaatı kabul edilerek araştırılınca bakaya olduğu anlaşılır. Bunun üzerine kendi atı ve silahıyla birlikte süvari alayına katılır. Bu şekilde hata düzeltilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:107).

Şevket Bey, mazbatanın yedinci maddesinde belirtilen ve Sivas'ta tutuklanan 10 Ermeni'nin ise aslında 31 kişi olduğunu söylemiştir. Bu Ermenilere isnad edilen suçlama Hiyanet-i Vataniyedir. Ama suçlanmaları yasanın çıkmasından önce mütareke dönemine yani 1334 (1916) senesine aittir. Bu nedenle, haklarında şimdilik tahkikata gerek olmadığı gerekçesiyle tahliyelerine karar verilmiştir. Yani suçlarının eski tarihli olması nedeniyle mahkeme edilmedikleri için haklarında verilmiş bir beraat kararı da yoktur. Ancak, hükümetin verdiği ve bunların Hiyanet-i Vataniye ile ilgili oldukları rapor üzerine, cephe gerisinde bulunmaları tehlikeli görülen 10 Ermeni Harput'a nakledilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:107).

Şevket Bey, Zile eşrafından Rıza Bey'in Tokat'a celp edilerek beraat ettirilmesi suçlamalarını da kabul etmeyerek açıklamalarda bulunmuştur. Kaymakam tarafından Tokat'a gönderilen Rıza Bey'in davasına Tokat'ta bakılmıştır. Adı geçen kişi hakkında 3 tane suçlama bulunmaktadır. Birincisi; hükümet ianesine iştirak etmemesi, ikincisi Nafianın hisse senetlerini almamış olması, üçüncüsü ise Aynacı oğlu eşkiyasına yardım ve yataklık etmesidir. Bunlardan ilk ikisi suç değildir. Eşkiyaya yardım ve yataklık suçlaması için tahkikat yapılması ve bazı şahitlerin dinlenmesi gerekiyordu. Bir nedenle Zile'ye gidildiğinde bütün kasabalının önünde Rıza Bey'in mahkemesi yapıldı. Rıza Bey zengin olduğu için değil şahitlere dayanılarak beraat ettirilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:107).

Sivas Eşrafından Nalbantzade Ali Efendi ise asilerin takibi ile görevlendirilmiş ama cepheleri bozmuş, Divan-ı Harbi Örfice, Ali Efendi'nin olduğu zamanda tahkikat yapılmıştır. Ali Efendi tutuklanınca polis dairesinden kaçtığı haberi gelmiştir. Ali Efendi Mahkeme heyetinin Sivas'a hareketi zamanında aman dilemiştir. Arkasından Amasya'ya gönderilerek davasına burada bakıldı. Hakkında bazı deliller olsa da bunlar yetersiz görülerek vatana ihanetten beraat ettirilmiştir. Ancak Ali Efendi diğer nedenlerden dolayı da mahkûm edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:107).

Dördüncü şube mazbatasının özetinin 10. Maddesinde ise, mahkeme heyeti olarak Tokat eşrafından Mütevellizade Nuri Beye ait evrakın muameleye tabi tutulmayarak korunması suçlaması bulunmaktadır. Şevket Bey bununla ilgili olarak Nuri Efendi'nin herkesçe bilindiğini aynı zamanda Mebus Hamdi (Mütevellizade) Bey'in de biraderi olduğunu belirtir. Nuri Bey hükümet tarafından görevlendirilerek Rum eşkiyasının takibinde bulunmuş bir kişidir. Kendisi hakkında tahkikat yapılmasına mahal olmadığından evrakının hıfzına karar verilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:108).

Şevket Bey, Zile Belediye Başkanı Bahri Bey hakkında ise, Mahkemesinin Zile'de yapıldığı ama şahitlerden 8 tanesinin Amasya'da bulunduğunu belirtmiştir. Bu nedenle şahitleri Zile'ye getirmek yerine, Bahri Bey'in Amasya'ya davet edilerek burada beraat ettirildiği açıklamasını yapmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:108).

Dördüncü Şube mazbatasının 12. maddesinde ise rüşvet almakla suçlanan Amasya Divan-ı Harbi Örfi Mahkemesi üyelerinden İsmail Hakkı Efendi'nin, dava ile ilgili kişilerin dinlenmeden beraat ettirilmesi suçlaması bulunmaktadır. Şevket Bey bu suçlamayı da reddederek, davada adı geçen İsmail Hakkı Bey ve emekli kaymakam Vehbi Bey'in itirazlarının dinlenmesi sonucunda beraat ettirildiklerini belirtmiştir. Hatta Vehbi Bey'in beyan ettiği bir kişi dahi mahkemeye çağırılarak dinlenilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:108).

Şevket Bey, Dördüncü Şube mazbatasında yer alan suçlamalara yukarıda açıklandığı şekilde değindikten sonra usul ve içtihat hatalarının olabileceğini, bununla birlikte kendilerinin içtihat hatası nedeniyle mahkemeye sevk edilmelerinin doğru olmayacağını belirterek konuşmasını sonlandırmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:109).

Samsun İstiklal Mahkemesi Heyetinde yer alan ve Meclisin Dördüncü Şubesi tarafından hazırlanan mazbata ile suçlanan bir diğer üye Bursa Mebusu Necati (Kurtuluş) Bey ise daha duygusal bir konuşma ile kendilerini savunmuştur. Kendileri hakkında kanunsuz olarak bir kişinin dahi idamına neden olduklarına dair delil gösterilebilirse, kendisinin de Meclisin kapısının önünde idam edilmesini istemiştir. Kendilerinin fedakârlıklar gösterdiklerini, Tokat'ın eşkiya çeteleri tarafından basılacağını beklediği günlerde hayatlarını düşünmediklerini söylemiştir. Meclisin huzur ve güven içerisinde çalışabilmesi için ellerinden geleni yaptıklarını ve harfiyen kanunu uyguladıklarını belirtmiştir. Sakarya Savaşı'nın devam ettiği bir zamanda, içlerinde affettikleri Şahin'in de olduğu 16. Fırkayı cephede harbe soktuklarını ifade ederek kayıt defterlerine göre 30.000 firari askeri cepheye sevk ettiklerini vurgulamıştır. Necati Bey'e göre asker firarisi olarak idam edilen 14 kişidir. Kendileri hakkında isnat edilen 14 madde içerisinde önemli olanın sadece 4 madde olduğunu diğerlerinde bir şey olmadığını söyleyerek mebusların son kararını vermesi için vicdanlarına müracaat etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:111).

Görüşmeler sırasında, Karahisar-i Şarki Mebusu Ali Süruri (Tönük) Bey'in de ifade ettiği gibi Dördüncü Şubenin Samsun İstiklal Mahkemesi Heyetinin suçlandığı 13 maddelik bölümden sadece 4 maddesinin tahkikatının yapılarak Meclise sunulması Mecliste eleştirilmiştir. Sonuç olarak yapılan oylama sonucunda, mazbatada önerilen Şevket, Necati, Bahri Beyler hakkında kanuni takibat yapılması isteği reddedilmiştir. Bununla birlikte, Samsun İstiklal Mahkemesinin Yozgat İsyanı nedeniyle hukuki şahsiye ile ilgili verdiği tazminat kararlarının ertelenmesi önerisi kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:113).

Samsun İstiklal Mahkemesi Başkâtibi Sabri Bey Meselesi

Samsun İstiklal Mahkemesi Başkanı Mehmet Emin (Geveci) Bey'in verdiği ifade üzerine mahkemenin görev süresinden önce faaliyetlerine son verilmiş ve mahkeme heyeti Meclise geri çağırılmıştır. Konu ile ilgili Dördüncü Şubece bir mazbata hazırlanarak mesele Mecliste görüşülmüştür. Ancak Samsun İstiklal Mahkemesi Heyeti meselesi bundan sonra da Meclis gündemini meşgul etmeye devam edecektir.

Mahkeme Heyetinden Bursa Mebusu Necati Bey, Mahkemenin Başkâtiplik görevini yapan Sabri Bey hakkında 07 Mayıs 1922 tarihinde beş maddelik bir soru önergesi vermiştir. Dâhiliye Vekilinden şifahi cevap istenen önergede, Sabri Bey hakkında ciddi suçlamalar bulunmaktadır. Necati Bey'in bu beş maddelik soru önergesinde üçüncü sınıf mülkiye müfettişliğine atanan Sabri Bey hakkında yaptığı suçlamalar ve Dâhiliye Vekilinden cevabını istediği sorular şunlardır;

1. Fransızların Ereğli'yi işgali sırasında kaymakam olan Sabri Bey, Fransızların 15 gün önceden müracaatlarını ve bir gün önceden gambotları ile asker çıkarmaya başlamalarına rağmen, Heyet-i Vekile tarafından bölgede görevlendirilen Bolu Mebusu Hilmi Bey'e bilgi vermemiştir. Bu durum memleketin müdafaasını imkânsız kılarak Fransızların şehri bombardıman ettikten sonra işgallerine neden olmuştur. Sabri Efendi'nin kasta yakın bu hareketi Hilmi Bey tarafından ispat edilerek görevinden uzaklaştırılması sağlanmıştır. Şaibeli bir memurun bu hayat mücadelesinde mülkiye müfettişi olarak görev yapmasına cevaz verilebilir mi?

2. Pek hileci olan adı geçen Sabri Efendi Fransızların Ereğli'den ayrılmaları sonrasında Tahkik ve Taharriyat Komisyonu Başkanı Rüşdü Bey ve Jandarma Binbaşlıklarından Kazım Bey'i görevlendirerek 68 kişiden oluşan bir Rum kafilesinin 22'sini Bolu'ya sevk etmiştir. Bunlardan geride kalan 46'sını da bir hafta alıkoyarak üzerlerinde bulunan dört bin küsur Osmanlı lirasını, yüz küsur altın ve on altı kadar altın kordon, saat, yüzük, istavroz gibi şeyleri, kendi görevlendirdiği Tahkik ve Taharriyat Komisyonu Başkanı Rüşdü Bey, Jandarma Binbaşlıklarından Kazım Bey ile aralarında paylaştıkları doğru mudur?

3. Ereğli Limanına gelen bir Fransız motorunu "Yunan gemisidir" diye gayrimesul kişilere geceleyin baskın yaptırarak eşyasından başka geminin (3 900) lira nakdini bunlara kaptırmıştır. Bu efrat Jandarma Dairesine celp ve sevk olunduğu halde bu paralar üzerlerinden aldirılmadan firar eylemişlerdir. Fransızların müracaatı üzerine Hükümeti Milliyemizin (3 900) lirayı mal sandığından tediye ve tazmin ettiği doğru mudur?

4. Ereğli ileri gelenlerinden olup bir buçuk sene evvel vefat eden Halil Paşa'nın himayesine sığınmış, onun emir ve yönlendirmelerine göre hareket etmiştir. Karşılığında Sabri Efendi, daima ve her zaman için paşanın muhteşem konağında yemiş ve içmiş, memuriyetini bu suretle devam ettirmişti. Halil Paşa'nın vefatı sonrasında halkın şikâyeti üzerine memuriyet yeri değiştirilerek Ulukışla'ya nakli doğru mudur?

5. Üç ay zarfında üç derece terfi ve iki misli maaşa nail olmuş, genel Harpten mütarekeye geçildiği zaman memurların tamamının görev yerlerinin değişmiş olduğu halde adı geçen Sabri Efendi hemen o sırada, şa'şaalı görünen Hürriyet ve İtilâf Fırkasının himayesine mazhar olarak memuriyetini korumuştur. Hudut ve yakınlığından ötürü Düzce İsyan ve vakayii ile alâkadar olan ve bugün firaren İstanbul'da ikamet eden Nuri ve Topal Tahsin ve emsali kişilerin âdeta kör bir alet ve bir vasitai icraiyesi olmuş, Ferit Paşa'nın devam eden sadaretlerinde de makam ve memuriyetini korumuştur. Ferit Paşa'nın Zonguldak'a gönderdiği Mutasarrıfı Kadri Bey ile en evvel Ereğli Kaymakamı olan Sabri Bey teşviki mesai eylemiş ve mutasarrıftan talimatname alarak Ereğli'deki Hürriyet ve İtilafçılarla birlikte tatbik eylediği vâki midir? (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:72, 73).

Bursa Mebusu Necati Bey'in takriri okunması üzerine Dâhiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey, kürsüye gelerek bu konularda Vekâletçe bir bilginin olmadığını belirtmiştir. Necati Bey ve arkadaşlarının yukarıda belirtilen beş maddelik soru önergesinden daha önce de bir takrir verdiklerini söylemiştir. Bu takrir ile Necati Bey'in, Damat Ferit Hükümeti ile beraber hareket etmekten çekinmeyen Sabri Bey'in Samsun İstiklal Mahkemesi Heyeti arasında münakaşa yaratan kişi olduğu gerekçesi ile Mülkiye Müfettişliğine tayini engellenmek istenmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:73).

Bursa Mebusu Necati Bey'in Sabri Bey'in Mülkiye Müfettişliğini engelleme girişimlerinin aksine, Samsun İstiklal Mahkemesi eski başkanı Mehmet Emin Bey ve arkadaşları ise verdikleri takrirle Sabri Efendi'yi överek haksız suçlandığını bu nedenle kazanılmış haklarından mahrum bırakılmaması yani Mülkiye Müfettişliği görevine devam ettirilmesi rica edilmektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:73).

Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'in, Necati Bey tarafından Sabri Efendi'nin Mülkiye Müfettişliğine tayininin engellenmek istenmesini çok ciddiye almadığı anlaşılmaktadır. Çünkü sözlerine Necati Bey'in Samsun İstiklal Mahkemesi Heyeti namına imzalanarak kendisine ulaşan bir telgrafı okuyarak devam eder. Daha önceden yazıldığı anlaşılan bu telgrafta Sabri Bey'in Yumurtalık Kaymakamlığına tayin edildiğini öğrenen Necati Bey bu duruma itiraz etmektedir. Necati Bey, Sabri Bey'in vatan savunmasında hizmetlerinin olduğunu, hizmetlerinden ötürü ikinci sınıf mülkiye müfettişliği ve mutasarrıflık yapmış bir kişi olduğundan, kaymakamlığa tayin edilmesinin vefasızlık olduğu belirtilerek ehliyetine münasip bir vazife ile görevlendirilmesini Dâhiliye Vekâletinden rica etmektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:74). Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'e göre Necati Bey kendisi ile çelişmektedir. Sabri Bey'in Kaymakam olarak atanmasını vefasızlık olarak değerlendiren bir telgraf çektikten sonra aynı kişinin Mülkiye Müfettişi olmaması için girişimlerde bulunması gerçekten de çelişkili bir davranıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:74).

Necati Bey'in bu birbirine zıt çelişkili tavrı sonucunda Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey, Sabri Bey'i Mülkiye Müfettişi olarak tayin etmiştir. Ali Fethi Bey, Necati Bey'in bunu bir haysiyet meselesi haline getirdiğini ve Meclis odasında kendisine "Bu zatı mülkiye müfettişi yaptınız. Benim haysiyetim ne olacaktır?" sözleriyle belirttiğini söylemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:75).

Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'in şifahi açıklamaları üzerine söz alan Necati Bey kürsüye gelerek konu hakkında Meclise açıklamalarda bulunmuştur. Necati Bey'e göre, Sabri Efendi Mülkiye müfettişliği görevinden alındığında açıkta kalmış, kendisi ile görüşmeden Mahkeme Başkanı olan Emin Beyle temas ederek mahkemeye başkâtip tayin edilmiştir. Heyet olarak Samsun'a hareket edilmiş, bir süre Amasya'da çalışıldıktan sonra Emin Bey Amasya'da bırakılarak heyetin geri kalanları Sivas'a geçmiştir. Sivas'ta iken Mahkeme Başkâtibi Sabri Bey'in Yumurtalık Kazası Kaymakamlığına tayin edildiği haberi alınmıştır. O sırada Sabri Efendi'nin hizmetlerinden memnun oldukları için yukarıda belirtilen telgrafı çektiğini söylemiştir. Ancak konuşmasının devamında Sabri Efendi hakkında ağır ithamlarda bulunmaya devam etmiştir. Samsun İstiklal Mahkemesi Heyetinin arasına fitne sokarak Meclise geri çağırılmalarının nedeninin Sabri Efendi'nin haksız suçlama ve iftiralarının olduğu iddiasını tekrarlamıştır. Aynı zamanda, Sabri

Efendi'nin İstanbul Fener Patrikhanesi adına mahkemeye tesir ettiğini, pek çok cinayete neden olmuş yüzlerce Rum'un mahkemeden affedilerek kurtulmalarına yol açtığı gibi ağır bir suçlamada da bulunmuştur. Fransızların, Ereğli'yi işgalleri sırasında Heyet-i Vekile tarafından görevlendirilen Tunalı Hilmi Bey'in, ihaneti üzerine Sabri Bey'in yüzüne tükürerek Dâhiliye Vekâletine telgraf çektiğini sözlerine eklemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:75).

Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey ise, Sabri Bey'in kendi yazısına dayanarak görevinden uzaklaştırıldığını iddia edildiğini belirterek, bombardıman hakkında Meclise bilgi vermeye utandığı için yazmadığını, ancak bazı şeylerden bahsettiği için Sabri Bey'in görevinden uzaklaştırıldığını belirterek "...Başka malûmat vermekte maatteessüf mazurum" diyerek sözlerini bitirmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:76).

Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'de, Necati Bey'in suçlamalarının ağır olduğunu, "böyle neden müfettiş yaptın" diyerek sorulmasının yeterli olmayacağını belirterek, zapta geçirilenler hakkında Dâhiliye Vekilinin tahkikat yapması gerektiği önerisinde bulunmuştur. Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'de bu öneriyi dikkate alarak meselenin mülkiye müfettişliğine verileceğini belirtmesi üzerine görüşmeler bitirilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:76).

Anlaşıldığı üzere, Samsun İstiklal Mahkemesi üyeleri arasında yer alan görüş ayrılıkları mahkemede Başkâtiplik görevini ifa eden Sabri Bey üzerinden devam etmiştir. Mahkeme Başkanı Mehmet Emin Bey'in heyetteki diğer üyelerin uygulamalarını Mecliste eleştirmesi ile başlayan tartışmalar, sonrasında Sabri Bey üzerinden Meclis gündemini meşgul etmiştir. Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda hazırlanan Dördüncü Şube mazbatasında yer alan mahkeme heyetinin ilgili mahkemeye sevk edilerek yargılanmaları teklifi reddedilmiştir. Sabri Bey'in ise, mülkiye müfettişliğince soruşturulması kararı alınmıştır.

Yukarıda değinildiği üzere, Samsun İstiklal Mahkemesi uygulamaları, Mecliste eleştirilere maruz kalmıştır. Ayaklanmaların bastırılması sırasında çok sert davrandığı, "birçok kimsenin hayatını Meclis-i Ali namına mahvetmiş, hanümanlarını söndürmüş" şeklinde nitelendirilmiştir. Ancak mahkemenin kapatılması sonrasında Karadeniz Bölgesinde asayiş sorunlarının yeniden artmaya başladığı görülmüştür. Var olan Bidayet Mahkemeleri kendi yetkileri içerisinde olan davalara bakabiliyorlardı. İstiklal Mahkemelerinin yetkisi altında olan Hiyanet-i Vataniye davalarına bakmaları zor görünüyordu (Aybars, 2009, s. 125). Ayrıca Pontus Meselesi de bölgede tüm yakıcılığıyla devam etmekteydi. Bu nedenlerle, İcra Vekilleri Heyeti Rauf (Orbay) Bey Amasya'da yeni bir mahkeme kurulmasını önerdi. Samsun İstiklal Mahkemesinin yerini alacak olan yeni mahkemenin üye seçimi de oldukça zor geçti. Ancak yeterli çoğunluğun aranmadığı üçüncü turda yani 17 Ağustos günü mahkeme heyeti seçilebildi (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922:242).

Sonuç

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesi sonrasında 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamış ve bu antlaşmaya dayanarak pek çok

Osmanlı toprağı işgal edilmiştir. Bu işgallere karşı neler yapılabileceğinin kararlaştırıldığı kongrelerden sonra Osmanlı Mebusan Meclisi açılmıştır. Başkent İstanbul 16 Mart 1920 tarihinde işgal edilerek Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin feshedilmesi üzerine yeni meclis 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açılmış ve hemen çalışmalarına başlamıştır. Birinci Büyük Millet Meclisi bağımsızlığın kazanılabilmesi ve asayişin sağlanarak otoritesini kabul ettirebilmesi adına olağanüstü önlemler almak zorunda kalmıştır. Bu önlemlerden birisi de üyelerinin meclisin içinden seçildiği İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması olacaktır.

İstiklal Mahkemeleri kurulduğu dönemde Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi geçerliliğini korumaktaydı. Bu nedenle İstiklal Mahkemeleri kurulurken Kanuni Esasi ve 1858 yılında kabul edilmiş olan Ceza Kanunu yürürlükteydi. Büyük Millet Meclisi ilave olarak "Hiyanet-i Vataniye Kanununu" kabul etmiş, arkasından "Firariler Hakkında Kanunu" çıkararak İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Kurulacak olan mahkeme üyelerinin meclisin içerisinde seçilmeleri nedeniyle Birinci Büyük Millet Meclisi sahip olduğu yasama ve yürütme güçlerinin yanına yargı gücünü de eklemiş oluyordu. Bununla birlikte yargılama usullerindeki belirsizlikler Büyük Millet Meclisi'nde bazı mebusların daha üye seçiminde meseleye temkinli yaklaşımlarına neden olmuştur. Yine de memleketin içerisinde bulunduğu durum İstiklal Mahkemeleri'nin oluşturularak faaliyetlerine başlamalarında etkili olmuştur.

İstiklal Mahkemeleri öncelikle en çok ihtiyaç duyulan yörelerde oluşturulmuştur. Doğu Karadeniz bölgesinde Pontus İsyanının yıkıcı etkileri üzerine bölgede önce Sivas İstiklal Mahkemesi arkasından da devamı niteliğinde Samsun İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. Beş kişilik heyetten oluşan Samsun İstiklal Mahkemesi, Tekâlif-i Milliye kararlarının titizlikle uygulanmasını sağlamış ve Pontus İsyanının bastırılmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca 30.000 asker kaçağının cepheye sevk edilmesini sağlayarak milli mücadelenin kazanılmasına çok önemli katkılar sunmuştur. Buna rağmen Mahkeme Başkanı Mehmet Emin Bey, Mahkemenin bazı durumlarda en temel hukuk kurallarına dahi uymadığını düşündüğünden Ankara'ya dönerek mecliste arkadaşlarını eleştirmiştir. Onun verdiği bilgiler sonucunda mesele Dördüncü Şube'ye havale edilmiştir.

Dördüncü Şube kendisine verilen kısa süre içerisinde suçlamaları 13 maddede özetleyen bir mazbata hazırlamıştır. Bu suçlamalardan; Divan-ı Harp'ten gönderilen evrak üzerinden yeterince inceleme yapmadan hüküm vermeleri, hukuki şahsiyeye ait davaya bakmaları, heyette yer alan Bahri Bey'in hem davacı hem de hâkim mevkiinde olması ve Şahin adındaki firari askere idam cezası verip arkasından aynı gün affetmeleri hukuksuz bulunmuştur.

Sonuç olarak; Samsun İstiklal Mahkemesi heyetinin bazı uygulamaları meclisin Dördüncü Şubesi tarafından kanun dışı kabul edilmiş ve hukukçu olmayan üç üyesinin ilgili mahkemeye sevk edilmesi meclis onayına sunulmuştur. Ancak bağımsızlık savaşının yapıldığı bir dönemde heyette yer alan üyelerin yargılanması talebi mecliste reddedilmiştir. Mahkeme heyetinde yer alan Bahri Bey'in yakınlarına tazminat ödenmesi hükmü ise şaibeli bulunmuş ve hükmün oybirliğiyle kaldırılması kabul edilmiştir. Bu yolla İstiklal Mahkemeleri'nin kararlarına itiraz edebilecek bir temyiz mercii olmamasına rağmen bazı hükümler, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde tartışılmış, kanun dışı ve yetki aşımı

olarak kabul edilerek Meclis tarafından düzeltilmiştir. Anlaşıldığı üzere, Birinci Büyük Millet Meclisi yoğun gündemi arasında adaletin tecellisi için mesai harcamaktan geri durmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akın, R. (2001). *TBMM Devleti (1920 – 1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aybars, E. (2009). *İstiklal Mahkemeleri*, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- BCA. 030.18.01.04.41.4, Belge Tarihi: 11.12.1921.
- BOA, DH. SAİD.../185-194, Belge Tarihi: H.29.12.1304.
- Cumhuriyet, *Emin Bey, Samsun Meb'usu Alman Hastanesinde Vefat Etti*. 1, 5. (1934.07.30).
- Çelik, K. (2007). Milli Mücadelede İç İsyancılar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 40, 569-613.
- Çoker, Fahri. (2002). Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, Cilt: III, *I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Demirden Yüzgeç, A. (2006). *Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1919 – 1923)*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (yüksek Lisans Tezi), YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 187587).
- Demirel, A. (1995). *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2010). *İlk Meclisin Vekilleri Millî Mücadele Döneminde Seçimler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğan, İ. (2019). Klasik Dönem Osmanlı Mahkemeleri, *Kafdağı*, Cilt: 4, sayı: 2, 194-217.
- Durhan, İ. (2008). Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XII, sayı: 3-4, 55-111.
- Düster, c. 1, s. 4, Kanun No: 2. (Resmî Gazetede yayınlı tarih: 07.02.1337 (1921)).
- Düster, c. 1, s. 61, Kanun No: 21. (Resmî Gazetede yayınlı tarih: 21.02.1337 (1921)).
- Evsile, M. (2011). Milli Mücadele sırasında Samsun'da Günlük Hayat, *Samsun Sempozyumu Samsun (13-16 Ekim 2011)*, Cilt I, 155-161.
- Gök, S. (2016). Birinci Dönem İstiklâl Mahkemelerinin TBMM'deki Yansımaları, *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu*, 10-11 Aralık 2015/Adıyaman, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Gülin, Ö. (2012). *1. ve 2. Dönem Yozgat Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*. Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Doktora tezi). YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 322297).
- Güzel Mumyakmaz, H. (2018). Yusuf Bahri Tatlıoğlu (1878-1957): Sivas Kongresi Yozgat Azası, Son Osmanlı Meclisi Mebusanı ve Büyük Millet Meclisi Yozgat Mebusu, Samsun İstiklâl Mahkemesi Üyesi, *Akademik Hassasiyetler*, Cilt: 5, Sayı: 10, 381-410.
- İbrahim, A. (2022). Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Şerriye Mahkemeleri. *Kırıkkale Hukuk Mecmuası*, Cilt: 2, Sayı: 2, 577-601.

- Kocahanoğlu, O. S. (2020). *Atatürk'e Kurulan Pusu: İzmir Suikastının Perde Arkası*, İstanbul: Temel Yayınları.
- Kocaman, H. ve CEYLAN, M. (2016). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, *Yasama Dergisi*, Sayı: 34, 5-23.
- Koçın, A. (2015). *İstiklal Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları)*, Cilt:1, Ankara: TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi.
- Kurbanlı, M. (2021). 1876 Tarihli Kanuni Esasi'nin Pozitif Hukuk Açısından Kısa Bir İncelenmesi. *Konya Barosu Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 175-211.
- Mumcu, U. (1992. 11. 11). İstiklal Mahkemeleri. *Cumhuriyet*: 1, 17.
- Neziroğlu, İ. (2015). İstiklal Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe, Genel Kurul Tutanakları) Cilt 1., Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları.
- Öztürk, T. (2012). *1. ve 2. Dönem Yozgat Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YÖK: Ulusal Tez Merkezi Doktora Tezi (Tez No. 322297).
- Özüçetin, Y. ve H. M., DAĞISTAN (2011). "İyanet-İ Vataniye Kanunu'nun Müzakereleri ve Kabulü. *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 5, 251-281.
- Şengül, H. (2020). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Çıkarıldığı İlk Kanunlardan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Uygulamaya Konulması. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Vol. 5, TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı, 152,179.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, (20 Mart 1338 – 1922), Devre 1, İçtima Senesi 3, 11. İnikat, 3. Celse, Cilt 18.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, (23 Ocak 1338 – 1922), Devre 1, İçtima Senesi 2, 149. İnikat, 3. Celse, Cilt 2.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (14 Ağustos 1336 – 1920), Devre 1, İçtima Senesi 1, 48. İçtima, Cilt 3.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (17 Ağustos 1338 – 1922), Devre 1, İçtima Senesi 3, 86. İçtima, Cilt 22.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (17 Şubat 1337 – 1921), Devre 1, İçtima Senesi 1, 152. İçtima, Cilt 8.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (18 Mayıs 1338 – 1922), Devre 1, İçtima Senesi 3, 44. İçtima, Cilt 20.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (20 Eylül 1336 – 1920), Devre 1, İçtima Senesi 1, 68. İçtima, Cilt 4.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (21 Eylül 1336 – 1920), Devre 1, İçtima Senesi 1, 69. İçtima, Cilt 4.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (22 Eylül 1336 – 1920), Devre 1, İçtima Senesi 1, 70. İçtima, Cilt 4.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (23 Temmuz 1337 – 1921), Devre 1, İçtima Senesi 2, 54. İnikat, Cilt 11.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (24 Temmuz 1337 – 1921), Devre 1, İçtima Senesi 2, 55. İçtima, Cilt 11.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (25 Nisan 1336 – 1920), Devre 1, İçtima Senesi 1, 3. İçtima, Cilt 1.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (26 Nisan 1336 – 1920), Devre 1, İçtima Senesi 1, 4. İçtima, Cilt 1.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (27 Kasım 1338 – 1922), Devre 1, İçtima Senesi 3, 146. İçtima, Cilt 2.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (27 Nisan 1336 – 1920), Devre 1, İçtima Senesi 1, 5. İçtima, Cilt 1.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (28 Temmuz 1337 – 1921), Devre 1, İçtima Senesi 2, 56. İçtima, Cilt 11.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (29 Nisan 1336 – 1920), Devre 1, İçtima Senesi 1, 7. İçtima, Cilt 1.

- TBMM Zabıt Ceridesi, (31 Temmuz 1338 – 1922), Devre 1, İçtima Senesi 3, 83. İçtima, Cilt 22.
- TBMM, (2010). *TBMM Albümü 1920-2010 1. Cilt 1920-1950*. Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No 1.
- TBMM. (2010). *TBMM Albümü 1920-2010 1. Cilt 1920-1950*. Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No 1.
- Ulusoy, M. (2014). Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci ve İkinci Dönem Sinop Milletvekilleri. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 33, 123-135.
- Ülker, İ. (2015). İstiklal Mahkemelerinin Yargılama Usulü. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 2, 21-48.
- Veziroğlu, İ. (2021). *İstiklal Mahkemeleri*, Ankara: Dorlion Yayınları.
- Yıldızdoğan, A. (2016). Cumhuriyetin İlanından Önce Kurulmuş ve İlanından Sonra Faaliyetlerine Devam Eden İstiklâl Mahkemeleri ile Günümüz Hukuk Sisteminde Yer Alan Özel Görevli Mahkemelerin Hukuki Bakış Açısı ile Karşılaştırılması. *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu*, 10-11 Aralık 2015, Adıyaman, Türkiye, (s. 13-47). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yurttaş Özcan, Fatma. (2011). Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Muhalefet: İkinci Grup. *Bilgi Dergisi*, Sayı: 22, 33-53.
- Zelyut, R. (2017). *İstiklal Harbi'nin Hukuk Cephesi İstiklal Mahkemeleri (Meclis Tutanakları)*. Ankara: Kripto Yayınları.

Makale Gönderim Tarihi: 26.09.2022

Yayına Kabul Tarihi: 06.12.2022

Araştırma Makalesi

BİR ADAM BİR OKUL: HOCA OLARAK MAZHAR OSMAN

Hasan Hüseyin Koşar *

ÖZ

Türkiye’de modern psikiyatrinin kurucusu kabul edilen Mazhar Osman Uzman (1884-1951) başta Bakırköy Akıl Hastalıkları Hastanesi’nin kurucusu olmak üzere Türk psikiyatrisinde çığır açmıştır. Döneminin oldukça tartışılan bir ismi olan Mazhar Osman, onlarca hasta ile ilgilenmiş, halk arasında anlatılara konu olmuştur. Yanı sıra pek çok yayına hem yazar hem de editör olarak imza atmıştır. Bütün bunların yanında kurumsal olmayan, gayri resmi olarak pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Onun yetiştirdiği öğrenciler, başta nöropsikiyatri olmak üzere tıbbın değişik alanlarında Türk tıbbına hizmet etmiştir. Çalışmamızda pek çok çalışmaya konu olmuş olan Mazhar Osman’ın adeta bir “okul” olmasına, yöntemlerine, bu eğitim konusundaki tartışmalara ve yetiştirdiği öğrencilerinden bir kısmına değinilecektir

Anahtar Kelimeler: Mazhar Osman, Toptaşı, öğrenciler, Bakırköy, psikiyatri, Alman ekolü.

ONE MAN ONE SCHOOL: MAZHAR OSMAN AS A TEACHER

ABSTRACT

Mazhar Osman Uzman (1884-1951), who is accepted as the founder of modern psychiatry in Turkey, has marked a new ground in Turkish psychiatry, especially the founder of Bakırköy Mental Illness Hospital (as Bakırköy Akıl Hastalıkları Hastanesi). Mazhar Osman, a highly controversial name of his period, has deal with dozens of patients and become the subject of narratives among the public. Moreover, he has signed many publications both as a writer and an editor. In addition to all of these, he has educated many students. The students he educated that served Turkish medicine in different fields of medicine, especially neuropsychiatry. In our study, it is mentioned that Mazhar Osman, who has been the subject of many studies, is almost called a "school", his methods, the discussions on this education and some of his students.

Keywords: Mazhar Osman, Toptaşı, students, Bakırköy, psychiatry, German school.

* Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, hhkosar@gmail.com ORCID: 0000-0001-5619-7955, hhkosar@gmail.com

Atıf: Koşar, H. H., (2023). Bir Adam Bir Okul: Hoca Olarak Mazhar Osman. *Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi*. C.1, S.1, 65-82.

Giriş

Modern Türk psikiyatrisinin kurucusu kabul edilen Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman, doktorluğunun ve organizasyon becerisinin yanında yetiştirdiği öğrencileriyle de öne çıkmıştır. Alman psikiyatri okulunun temsilcisi bir nöropsikiyatri hekimi iken, fedakârlıklarla oluşturduğu üniversite dışı bir öğrenci grubuyla “Mazhar Osman Okulu”nu kurmuş ve Türk psikiyatrisine yön vermiştir. Osmanlı’nın çalkantılı yıkılış döneminde eğitim alan ve İmparatorluğun psikiyatri kurumları olan Toptaşı, La Paix, Haseki’de başhekimlik ve doktorluk yapan, Cumhuriyet kurulduktan sonra ise Bakırköy Akıl Hastalıkları Hastanesini kurup buranın başhekimliğini yürüten Mazhar Osman, bir ruh hekimi olarak adeta efsane haline gelmişti. Halk anlatılarında adı geçen, yazdıkları, söyledikleri ile döneminde polemiklere yol açan, deliliğin bir hastalık şeklinde kabulünde büyük etkileri bulunan Mazhar Osman tüm bunların yanında yetiştirdiği öğrencileri ile de tıp tarihine, özellikle de psikiyatri tarihine damgasını vurmuştur.

Bu makalede, bir ruh ve asabiye doktoru, pek çok hastane ve sağlık kurumunu kuran/düzenleyen bir organizatör, tıpta pek çok yayına imza atmış bir yazar ve yayıncı, fikirleriyle zamanının önde gelen entelektüellerden biri olarak bilinen Mazhar Osman’ın çok bilinmeyen bir tarafı olan okul tarafını, yani öğrenci yetiştirmesini ele alacağız. Başta nöropsikiyatri olmak üzere ülkemizde hiç mevcut olmayan ya da az bulunan pek çok tıbbi alanda doktor ve sağlıkçı yetiştirmiştir. Onların devamında gelen en az bir nesli de bu konuda etkilemiş ve Türk psikiyatrisine etkisi 1970’li yıllara kadar devam etmiştir. Aşağıda da değineceğimiz gibi özellikle Alman deskriptif psikiyatri modelini kendine temel alan Mazhar Osman, bu ekolün Türkiye’de yerleşmesine ve ardılı psikiyatrlar arasında da temsil edilmesine neden olurken bunu imkânsızlıklar içinde adeta tek başına bir okul olarak başarmıştır.

Öğrencileri tarafından “Mazhar Osman Okulu” olarak isimlendirilen ve sivil bir gayretle, kurumsal olmayan bu gayretleri ayrıntılarıyla anlattıktan sonra o okulun öğrencilerinden ve onların başardıklarından da kısaca bahsedeceğiz.

Ancak “Mazhar Osman Okulu”ndan bahsetmeden önce onun yetiştirdiği Alman ekolünden, rakibi Fransız ekolünden ve mevcut siyasi durumdan bahsedilmesi yerinde olacaktır. Zira Osmanlı’nın son yüzyılına, Avrupa siyasetinde yaşanan pek çok problemin etki ettiği iyi bilinen bir durumdur.

Osmanlı Devleti 1853-1856 Kırım Savaşı ile İngiltere’nin ama özellikle Fransa’nın bilimsel ve kültürel etkisi altına girmiş oldu. Ayrıca materyalist yaklaşımın bilim dünyasına egemen olmaya ve bilimin adeta bir din olarak görülmeye başladığı bir devirde bilimsel teoriler ve gelişmeler de yüzyılın son çeyreğinde öne çıkmaktaydı (Kılıç, 2014).

O döneme kadar eğitim dili Fransızca olan, Paris’te yurtdışı eğitimlerini tamamlayan doktorlar vasıtasıyla Türk tıbbının da Fransız ekolü çerçevesinde şekillendiği bilgisi şaşırtıcı olmayacaktır. Ancak hem Fransa ve İngiltere’nin imparatorluğun gayrimüslim bölgelerinin ayaklanmaları hususundaki menfi tavırları, hem bu devletlerle ittifaktan umulan faydanın elde edilememesi, hem de özellikle Paris’e gönderilen öğrencilerin eğitimlerinden ve yaşam tarzlarından duyulan memnuniyetsizlik neticesinde 1890’dan itibaren imparatorluk Alman etki sahasına girmeye başladı.

19. Yüzyılda siyasi birliklerini kurarak tekrar tarih sahnesine çıkan kadim iki devletten Almanya, Sanayi Devrimi sonrası oluşan ortamdan da oldukça müspet etkilenmiştir. Almanya özellikle 1840 sonrasında pek çok atılım yapmış ve devlet destekli üniversiteleriyle bilim dünyasında ve sanayide öne çıkmaya başlamıştır. Avrupa’da İtalya ile Almanya’nın ekonomik paylaşımına katılmasıyla diğer taraftan İngiltere ve Fransa arasında bir ittifak kurulmuş, bu arada bir denge de meydana getirilmiş oldu. Yüzyılın son çeyreğinde Avrupalı devletler arasında yaşanan mal satma ve kaynakların paylaşımı temelli mücadele ve bunun sonucu olarak olası bir savaşın engellenmeye çalışılması Osmanlı Devleti’ni ayakta tutmaktaydı. Fakat yüzyılın son döneminde, Almanya’nın mevcut Avrupa siyasi statükosunu kabul etmemesi, etki alanını genişletme isteği Osmanlı Devleti’yle yakınlaşmasına yol açmıştır. Büyük devletler, yanlarına çekmek istedikleri daha zayıf devletleri bilimsel atılımlar yoluyla, özellikle de tıp alanındaki nimetlerinden yararlandırarak etkilemeye başladılar.

Aynı dönemde Gülhane’de kurulan yeni askeri hastanenin başına Alman hekimlerin getirilmesi, yurtdışına gönderilen hekimlerin Berlin ve Münih’e yönlendirilmeleriyle Osmanlı tıp sahasında Fransız etkisi altında yetişen eski doktorlar ile yeni Almanca hekimler arasında bir gerginlik ve güç mücadelesinin ortaya çıkmıştır (Uzman, 1933, s. 112).

İşte Gülhane’nin ilk öğrencilerinden biri de Mazhar Osman’dır. Harbiyeli değilken dışarıdan burayı kazanan Osman, uzmanlık seçiminde o dönem çok az doktorun ilgilendiği ve hâlâ pek çok hekim tarafından tıbbın bir dalı kabul edilmeyen psikiyatride uzmanlık elde etmiştir. Gülhane’deki hocası Raşit Tahsin Bey de o güne kadar Fransız ekolünün etkisindeki meslektaşlarının aksine Alman deskriptif organik psikiyatri ekolünün temsilcisi Kraepelin’in öğrencisi olarak Mazhar Osman’ı “Almanca” bir psikiyatr yapmıştır.

Tam da bu noktada Mazhar Osman’ın bir özelliği üzerinde durmak istiyoruz. Mazhar Osman, gelenekçi kişiliğiyle birlikte aldığı Batılı eğitiminin etkilerini üzerinde taşıyan, tam bir Doğulu ama yanı sıra Batılı kişilik özellikleri de gösteren bir kişidir. Aslında bu, Osmanlı’nın son döneminde yaşamış pek çok entelektüelde rastladığımız bir durumdur. Geleneğin en yoğun bir şekilde hissedildiği Osmanlı’da, fakir ama zeki çocuklar Batılı eğitim müesseselerini görmüş hatta bizzat Batı ülkelerinde bir süre geçirmişlerdir. Bu karşılaşma, kültür şokunun çok ötesinde felsefi problemler yaşamalarına, üstesinden gelemeyecekleri sorunlarla karşılaşmalarına neden olmuştur. Neredeyse hepsi Cemil Meriç’in ifadesiyle “aynı kanaatları paylaşan mütecanis bir kitle” (Meriç, 2004, s. 131) halinde ülkelere geri dönmüşlerdir. Fakirliklerini, toplumun alt tabakalardan gelişlerini aldıkları eğitim ile kapatmaya çalışırken Abdullah Cevdet örneğinde görüldüğü üzere radikal kabul edilebilecek savrulmalar da yaşayabilmişlerdir.

Diğer taraftan onun gelenekçiliği tarafına göz attığımızda pek çok örnek ile de karşılaşmaktayız. Öğrencilerinden Faruk Bayülkem, hocaların yanında çalışmaya başladığı ilk gün odasında kendisine ulaşıncaya kadar bir sürü kişinin elini öptüğünü esprili bir dille anlatmıştır. Bayülkem, asistan olarak Sağlık Müdürlüğüne Bakırköy’e Mazhar Osman’ın yanına atanmıştı. O dönemde ancak trenle ulaşılabilen Bakırköy’de hemen hocaların yanına ulaşarak vazifeye başlayacağını zannetmektedir. Ancak karşısına ilk çıkan kişi Faruk Bayülkem’i önce bir odaya yönlendirir. Burada karşısına çıkan orta yaşlı biri ne

istediğini sormadan elini öptürür. Ne olduğunu öğrendikten sonra yazılı emri alarak Mazhar Osman'ın başhekimlik makamına geçer. Biraz sonra geri dönen adam Mazhar Osman'ın kendisini beklediğini belirtir, hayırlı olsun diyerek bir kere daha elini öptürür. Mazhar Osman'ın odasında bu sefer bizzat hocasının elini de öpen ve kitabını alan Bayülkem, hocanın isteği üzerine başhemşireyi bulmak üzere çıkar. "Nur yüzlü, biraz yaşlı, tonton" olan Başhemşire kadına kendisinin yeni doktorlardan olduğunu söyleyince bu sefer de kadın elini öptürür. Daha göreve başlamadan önce üç kişinin elini öpen ve "bu hastanede el öptürülmeden bir iş yaptırılmıyor mu" diye kendine soran Bayülkem beklerken hastanenin temizlik görevlisinden aslında hastanede başhemşire bulunmadığını, söz konusu kadının buradaki doktorlardan birinin annesi ve Mazhar Osman'ın aile dostu olduğunu, bir takım getir götür işlerine baktığını belirtir.

Yine temizlik görevlisi Bayülkem'e hocanın odasına girmeden önce elini öptüğü kişinin de hastanedeki en önemli kişi olduğunu, doktorların dahi çekindiği bir zat olduğunu söyler (Bayülkem, 2006, s. 26).

Mazhar Osman'ın profesyonel olmaktan çok gelenekçi tutuma sahip olduğuna dair bir başka örnek de talebelerinden Dr. Abdülkadir Cahit Tüner'le olan ilişkisinde görülebilir. Artık tıp dünyasında sözü geçen bir isim haline gelen Mazhar Osman, 1922'de Tüner'i nöroşirürji alanında uzmanlaşması için Almanya'ya gönderir (Baydur, 2007, s. 181). Tüner döndüğünde Bakırköy'de ülkedeki ilk nöroşirürji bölümünü kurar ve ülkemizdeki ilk nöroşirürjiyen olur (Naderi ve Er, 2011, s. 210). Ancak Mazhar Osman'ın kız kardeşlerinden biriyle evli olan Tüner; eşiyle boşanınca, 1927 yılında İzmir'e yerleşir ve alanda 1933 yılına kadar bir daha kimse çalışmaz (Baydur, 2007, s. 181).

Mazhar Osman'ın hayat hikâyesinde buna benzer pek çok örneğe rastlamak mümkündür. O, küçük bir Balkan kasabasında doğduktan sonra İstanbul'da Gülhane'yi, harbiye dışından kazanmış başarılı ve parlak bir öğrencidir. Burada gördüğü görgü ve eğitim yukarıda da bahsettiğimiz üzere Alman etkisi altındadır. Gülhane'nin kurucu başhekimi Rieder,¹ Gülhane'den Almanya'ya gidecek öğrenciler için meşhur Alman disiplinini yansıtan sıkı bir program hazırlamıştı. Nitekim öğrenciler, önceki örneklerin tersine, atacakları her adımın planlandığını dahası bizzat başhekim tarafından düzenli bir şekilde geri dönütler verildiğini görmüşlerdir. Bu doktorlara daha önceki dönemlerden farklı bir şekilde çok çalışmalarının beklendiği ve bu çalışmalarının takip edildiği mesajı veriliyordu.

---

¹ Robert Rieder (1861-1913) Bonn Üniversitesi profesörlerinden olan Rieder, 1861'de Emserhof'ta doğdu. Würzburg-Erlangen ve Leipzig'te tıp eğitimini tamamladıktan sonra 1886 yılında doktor unvanını aldı. Bir süre Hamburg-Eppendorf Hastanesi'nde cerrah olarak çalıştıktan sonra 1895 yılında Bonn Üniversitesi'ne geçti ve aynı yıl doçent oldu. 1898'de profesör unvanını alan Rieder, 1898-1904 yılları arasında Türkiye'ye gelerek Gülhane Askerî Hastanesi'nin kuruculuğunu yaptı. 1904 yılında geçirdiği bir kaza ile yürüme yetisini kaybedince, emekli edilerek Almanya'ya döndü. Bir süre daha çeşitli Alman tıp kurumlarında görev alan Rieder, 1913'te hayatını kaybetti. (Koşar, 2016, s. 29-30).

Mazhar Osman da deskriptif organik psikiyatrinin en büyük isimleri olan Emil Kraepelin² ve Ziehen'in³ Berlin ve Münih'teki kliniklerine 1909 ve 1911 yıllarında gitmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Alman devleti, imkânlarını bilim adamlarına başta da tıp alanında çalışanlara açmıştır. Zengin ve geniş imkânlarla dolu laboratuvarlarda çalışan Mazhar Osman'ın gösterdiği şaşkınlığı ve hayranlığı anlamlandırmak zor olmasa gerek. Burada yaşadığı bir olay içine düştüğü kafa karışıklığını güzel bir şekilde ortaya koymaktadır. Mazhar Osman, Münih'te iken bu bölgenin meşhur olarak bilinen Dunkel birasını tatmak için bir bara girer. Buraya meşhur psikiyatr Alois Alzheimer da gelir ve Mazhar Osman'a neden bira içtiğini sorar. Kendisi de bunu merak ettiği için yaptığını söyleyince Doktor Alzheimer Kraepelin'in kendisinden övgüyle bahsettiğini, içki içtiğini öğrenirse çok üzüleceğini belirtir. Mazhar Osman bundan sonra ağzına içki koymadığını da eklemektedir (Uzman, 1933, s. 780-781). Yine Almanya'da iken, Türklerin tembel olarak görüldüğünü, bunun için klinikte bulunan Alman ve diğer milletlerden doktorların "Türk gibi tembel" ifadesini kullandıklarını ancak kendisinin çalışkanlığı ile bu ifadeyi tersine çevirerek kendisine "Türk gibi çalışkan" denildiğini de belirtir (Uzman, 1920, s. 90).

Mazhar Osman yine Almanya'da iken, hatıralarında hep övgüyle bahsettiği Gülhane'nin üçüncü başhekimisi Wieting ve eşi tarafından bizzat kaldığı odada ziyaret de edilmiştir. Bunu büyük bir bahtiyarlıkla anlatan Osman, Alman disiplini iliklerine kadar hissetmiştir. Galata'da çalıştığı yıllarda Avrupa yakasında yaşarken bir sabah yoğun sis yüzünden hastaneye geç kalması yüzünden aynı Wieting tarafından nasıl uyarıldığını da anlatacaktır.

Mazhar Osman, Gülhane'ye geri döndükten sonra Osmanlı Devleti'nin gerçek anlamdaki tek akıl hastanesi olan Toptaşı'nın ön kabul yeri olarak tanımlanabilecek Haseki Mecanin Müşahedehanesi'nin başhekimisi oldu. Savaşın başlamasıyla birlikte ise el konan Şişli Lape'nin başhekimisi oldu. Artık bundan itibaren ekolünü kurmaya ve öğrenciler yetiştirmeye başlamıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Mazhar Osman, doktorluğunun ve organizasyon becerisinin yanında yetiştirdiği öğrencileriyle de öne çıkmıştı. Öyle ki, Türkiye'de akliye ve asabiye ihtisası yapmış doktorların %70-80'i bizzat Mazhar Hoca'nın öğrencileriydi. Geri kalanlar da öğrencilerinin öğrencileri olmalıydı (Bayülkem, 2007, s. 67).

Mazhar Osman kendi öğrenciliği yıllarında edindiği bilgilerin yetersizliğinden, özellikle de hasta göremediğinden sıklıkla dert yanmaktaydı. Yeni yetişen öğrencilerin de benzer konularda yetersizlikleri olduğunu görüyor, başta psikiyatri olmak üzere pek çok ihtisas dalındaki en büyük problemin tecrübe eksikliği olduğunu biliyordu. Ayrıca doktorlarla alakalı iki önemli tespitte bulunmuştu. Birincisi, psikiyatri sahası iyi

² Emil Wilhelm Georg Magnus Kraepelin (1856-1926) Alman psikiyatrist. Psikiyatrik rahatsızlıkların sebebi olarak biyolojik ve genetik bozuklukları gören, Hans Jürgen Eysenck tarafından yazılan Encyclopedia of Psychology'ye göre modern bilimsel psikiyatri, psikofarmakoloji ve genetik psikiyatri alanlarının kurucusudur. Kraepelin, bireysel vakaların uzman analizlerini kendisinin "yüksek klinik standartları" yoluyla elde edilirken, ayrıca psikiyatride eğitilmiş olmayan yetkililerin gözlemlerini raporlaştırmıştır. https://en.wikipedia.org/wiki/Emil_Kraepelin, Erişim Tarihi: 10/07/2022.

³ Georg Theodor Ziehen (1862 –1950) Alman nörolog ve psikiyatr. Oppenheim ile birlikte Ziehen-Oppenheim sendromu isimli bir hastalığı keşfetmiştir.

bilinmediği için pratisyen hekimler nöropsikiyatriye⁴ yönelmiyorlardı, ikincisi ise tıp bilgileri ezberci bir şekilde ve teorik olarak verildiğinden işe yeni başlayan doktorlar bocalıyordu. Nitekim öğrencilerinden Nazım Şakir [Şakar] de tıp fakültesinden diploma almalarına rağmen tıp bilgilerinin kimyasal ayıraç, bir iki yaratılış kanunu, teoride kalmış ve eskimiş anatomi ve fizyoloji ile ezber patoloji bilgisinden ibaret olduğunu belirtiyordu (Şakar, 2006, s. 15).

Galatasaray Lisesi'nde kısa bir dönem okul doktorluğu da yapan Mazhar Osman, gözlemlerinin sonucu olarak her düzeyde okulda görülen ezberci anlayışı eleştiriyordu. Öğrencilerin bazı derslerde başarılı olamamasının, zekâ azlığının bir göstergesi değil, hafıza zayıflığının bir kanıtı olduğunu söylüyordu (Uzman, 1923, s. 68).

Mazhar Osman'ın öğrenci yetiştirme amaçlı çalışmaları başhekimlik görevleri ile eş zamanlı olarak başladı. Özellikle Şişli Lape Hastanesi başhekimliği (1915-1918), ardından Toptaşı (1920) ve daha sonra Bakırköy (1924) döneminde hastaneyi aynı zamanda tıbbi bir okul haline getirmeye uğraştığını biliyoruz.

Mazhar Osman özellikle Şişli Lape Hastanesi Başhekimliği yıllarında kamuoyunca ve toplumun önde gelen isimleri tarafından tanındı ve popüler bir isim haline geldi. Bunun oluşmasında en önemli sebep "Şişli Müsamereleleri" adı altında düzenlediği gösterilerdi.

Şişli Lape (La Paix, Fransızca barış demektir) Hastanesinin tarihçesine baktığımızda, Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Osmanlı Devleti ile beraber savaşan Fransız askerlerinin tedavi edilmeleri amacıyla Filles de la Charité rahibelerinin de İstanbul'a geldiğini görürüz. Savaşın ardından "gösterdikleri gayret" karşılığında Şişli'de kendilerine hastane yapmaları için bir yer verildi. 1858 yılında faaliyete geçen hastaneye La Paix adını verdiler. Hastane zaman içerisinde, pek çok branşı barındırmasına rağmen akıl hastalıkları bölümü ile öne çıktı.

İttihat ve Terakki yönetimi, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından Fransız toprağı kabul edilen hastaneye el koydu ve başına Haseki Mecanin Müşahedehanesi başhekimisi olan Mazhar Osman Bey'i getirdi (1915). Eldeki akıl hastanesi ve klinikleri arasında en modernisi olan bu kurum, Mazhar Osman için büyük bir nimetti, çünkü Lape vasıtasıyla ekolünü yerleştirme, duyurma ve psikiyatriye yeni öğrenciler dâhil etme fırsatını yakalamıştı. Ayrıca Şişli gibi merkezî bir konumda olması o güne kadar göz ardı edilen -ancak oldukça da merak edilen- delilerin ve kurumlarının "ulaşılabilir" olmasını sağladı.

Mazhar Osman'ın Doktor Wieting'in Gülhane başhekimliği sırasında devrim niteliğinde olarak gördüğü olaylardan birisi tıbbi vakaların sunumlarının yapıldığı ve on beş günde bir her Perşembe gerçekleşen "müsamereleler"dir. Doktor Wieting; doktorların mesleki gelişmelerini temin, toplumla ilişkilerini geliştirmek ve tıbbın geniş kesimlerce kabulü gibi amaçlarla halka açık vaka sunumları yaptırmaya başlamıştı.

İşte Mazhar Osman da bu geleneği sürdürmek ve ayrıca psikiyatrik olguları "hastalık" olarak genç hekimlere ve hekim adaylarına göstermek amacıyla Şişli'de halka

⁴ Nöropsikiyatri: Nörolojik (sinir sistemi) temelli rahatsızlıklara sahip kişilerin tedavisinde psikiyatri ile nörolojinin birlikte çalışmasına odaklanan bilim dalıdır.

açık müsamereler düzenlemeye başladı. Şişli'deki ilk müsamere, 22 Ekim 1916'da (7 Teşrin-i Evvel 1332) yapıldı. Öğrencileriyle birlikte toplam 18 sunum gerçekleştirmiş, 7'sinde Mazhar Osman da sunum yapmıştır. Bu vaka sunumları daha sonra kitapçıklar şeklinde basılarak tıp öğrencilerinin ve meraklıların hizmetine sunulmuştur (Koşar, 2016, s. 76-77).

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Alman ve Fransız etki mücadelesi tıp alanında da devam ediyordu. Psikiyatride de iki ülkedeki doktorlar arasında farklı yaklaşımlar görülüyordu. Fransız Devrimi'nin ardından Paris'teki Bicêtre Hastanesinin başhekimisi olarak atanan Philippe Pinel⁵ akıl hastalıklarına ve hastalarına bakışı değiştirmiş, tımarhanenin bir nevi hastane olarak algılanmasını sağlamıştı. Yüzyılın sonuna doğru ise Charcot'un ve kısmen takipçisi sayılan Freud'un etkisi hissedilecekti. Bu dönemde Fransız nöropsikiyatrları hastalığın sebeplerini sadece vücutta meydana gelen bir takım "arazlar" olarak görmenin yanı sıra psikolojik nedenler üzerinde de duruyor ve tedavi için farklı yaklaşımlar geliştirmeye çabalıyorlardı. Nitekim Freud'un psikanalizi de kabaca pek çok akıl hastalığının nedeninin kişinin çocukluğunda meydana gelen nevrozlar sebebiyle olduğunu iddia etmekteydi. Başta Kraepelin olmak üzere Alman nöropsikiyatrları ise hastalıkların sebeplerini vücut kimyasına da etki eden bir takım dış etmenler olarak tanımlıyorlardı. Bu iki yaklaşım tedaviye de farklı bakılmasına sebep oluyordu. Bilimin materyalist bir bakış açısıyla değerlendirilmesi sonucu insan vücudunun bir makine olarak algılanmasının dönemin bilim çevrelerinde yer etmiş olduğunu da not etmeliyiz.⁶ Alman psikiyatrlar bu sebeple hastalığın teşhisini neredeyse tamamen laboratuvar çalışmalarına ve deneyle elde edilen ispatlara bırakıyorlardı. Dolayısıyla tedaviyi de ilaç, şırınga, elektroşok gibi deneysel metodlara hasrediyorlardı.

İki farklı psikiyatri yaklaşımının arasında büyük bir mücadelenin yaşandığı söz konusu dönemde Mazhar Osman, psikiyatrinin genelde psikolojinin bir alt dalı olarak görülen Fransız ekolüne karşı hastalığın bir iğne ile ya da değişik tedavi metotlarını kullanarak tedavi edilebileceğini göstermek istiyordu.

"(...) delilik de bir hastalıktır; zatürree gibi, sarılık gibi, apandisit gibi bir hastalıktır. (...) Deliliği diğer hastalıklardan başka tarzda düşünüş, hekimlerden değil hocalardan, papazlardan, şeyhlerden, sihirbazlardan yardım bekleyiş, en budala kafaların, en ham beyinlerin işidir. Nasıl dua ile tayyare uçmuyor, sihirle gemiler yürümüyorsa, hastalıklar da onlar gibidir; dünyaya hâkim olan ancak fendir; bugün fen sırf görgü ve bilgiye dayanarak diyor ki: delilik beynin dış kısmında, kabuğunda, bilhassa beynin altına yakın yerinde bulunan hücrelerin bozulmasıdır. Bunu düzeltecek yine hekimliktir (Uzman, 1933, s. 118-119).

Müsamerelerin etkisiyle pek çok tıp öğrencisi psikiyatriye yönelmiştir. Şişli Lape'de Mazhar Osman'dan sonra başhekimlik görevini yürütecek olan İhsan Şükrü Aksel,

⁵ Philippe Pinel (1745 – 1826) Fransız doktor, modern psikiyatrinin kurucusu olarak kabul edilir. Akıl hastalarının bakımı ve psikolojik yaklaşımını daha kabul edilebilir bir hale getirmiştir. Devrim sonrasında başhekim olarak atandığı Bicêtre Hastanesi'nde zincire vurulan delileri kurtarmasıyla sembolleşmiştir.

⁶ Bu konuda makine-insan teorisini ortaya atan La Mettrie ile son dönem Osmanlı aydınlarını derinden etkileyen ve fikir üretimini beyni oluşturan maddenin basit bir işlevi olarak gören Ludwig Büchner'in teorilerine bakılabilir. Daha geniş bilgi için bk. (Hanioğlu, 2006, s.15-18; Doğrucan, 2017, s. 307-314).

müsamereler sayesinde psikiyatriyi tercih etmiş bir isimdi. Hatıralarında son sınıf öğrencisi iken, pek çok arkadaşıyla birlikte en büyük dertlerden birinin ihtisas alanı seçimi olduğunu aktaran Aksel, Haydarpaşa'da en son akla gelen tıp dalının ise akıl hastalıkları olduğunu belirtiyordu.

“Dr. Talha Münir Seymenoğlu bir gün bana dedi ki : “Mazhar Osman Beyin konferansına gidelim.” Ben de “O kimdir ki?” dedim. “Bilmiyor musun meşhur Doktor Mazhar Osman Bey halka konferanslar veriyor, akıl hastalıklarını anlatıyor ve bazen de akıl hastalarını gösteriyor.” O akşam konferansa gittik. Siyah saçlı, siyah bıyıklı, renkli, kudretli bir adam. Kürsüye çıktı ve “Efendilerim” diye söze başladı, bu hitap bana çok tesir etti. Konuya geçti, halkın anlayabileceği şekilde akıl hastalıklarını anlattı. Sonra histeri bahsine geçti ve “Şimdi histerinin telkin ile geçen hastalık olduğunu göstereceğim” dedi. Histeri nöbeti geçiren 1.80 boyundaki bir erkek hastasını getirdi ve onu telkinle uyuttu, ona iğne batırdı, duymadı. Sonra onu tekrar uyandırdı; hasta bizi selamladı ve odadan çıktı.” (Aksel, 2006, s. 13)

Gerçi bu durumda Haydarpaşa'daki akıl hastalıkları hocasının sık sık hastalanması yüzünden derslerin aksamasının da etkisi yok değildi.

Mazhar Osman'a göre psikiyatri, uzun yıllar süren zahmetli ve çok çalışma gerektiren bir alandır. Usta-çırak ilişkisi oldukça yoğundur ve uzmanlaşmak için mutlaka bol uygulama (klinik) çalışmasına ihtiyaç vardır (Uzman, 1947, s. 33). Savaşın, tıbbın her ihtisas alanı için oldukça bol ve çeşitli materyal/vaka sunduğunu belirten Mazhar Osman, savaşta yaşanan karışıklığın büyük bir fırsat sağladığını ve hatta Batılı hocaların çalışmalarını durdurmadığını aktarır (Uzman, 1332, s. 4). Dolayısıyla bu alanda çalışan genç asistanların, pek çok farklı örneğe ihtiyaç duydukları da ortadadır. Müsamereler işte bu açığı da kapatmayı hedeflemekteydi.

Mazhar Osman, toplumun önde gelenleri yoluyla her kesime ulaşmayı hedefliyordu. Yazar, şair, gazeteci, kanaat önderi gibi önemli isimler bizzat Mazhar Osman tarafından bu gösterilere davet edildi. Bunlar aracılığıyla, cemiyet hayatında ve gazete köşelerinde geniş kesimlere ulaşma imkânı oluşacak, psikiyatri hakkında olumlu düşüncelerin uyanması sağlanacaktı. Mazhar Osman, “ruh ilmi” olarak adlandırdığı psikiyatriyi gençler arasında “vülgarize” etmeyi kendine önemli bir hedef olarak koymaktaydı.

Bu dönemde Lape'de yapılan sunumlara; Abdülhak Hamid, Mahmut Sadık, Celâl Nuri, Süleyman Nazif, Hüseyin Rahmi, Namık Kemâl'in oğlu şair Ali Ekrem, Cenap Şahabettin gibi dönemin önde gelen yazar ve şairleri de katılmıştır (Naderi, 2004, s. 16).

Şişli Müsamereleri o kadar fazla ilgi çekti ki zamanla bazı dersleri halka açık yapılan Mazhar Osman'ın öğrencileri, derslerde yer bulamadıklarından dolayı ayakta takip etmek zorunda kalmalarını hocalarına şikâyet etmek durumunda bile kalmışlardır (Atabey, 1972).

Şişli Lape başhekimliği döneminde Mazhar Osman, stajyer tıp öğrencilerine psikiyatriyi tanıtırken, yanında çalışacak öğrencilerin seçimi için de önemli ve dikkatli adımlar atıyordu. Öğrenciler Mazhar Osman'ın yanında çalışmak isteseler bile, hocanın

yaptığı bir sınavdan geçmek zorundaydılar. İhsan Şükrü, Mazhar Osman'ın yanında çalışmak şartıyla kabul ettiği psikiyatri bölümünü, sınavdan geçen diğer üç kişi (Talha Münir, Ahmet Şükrü, Kemal Osman) ile birlikte seçmişti (Aksel, 2006, s. 13). Mazhar Osman'ın Şişli'de yanına aldığı bu isimler, Darülfünun'da eğitim gördükten sonra, akşam 5 sularında hastaneye gelerek gayriresmî bir eğitim daha alıyorlardı. Asistanlar burada başasistan olan Fahrettin Kerim'den uygulamalı eğitim alıyor, eksikliklerini gideriyordu. Ancak en önemlisi gece de hastanede kalıyorlar ve servisin işleyişini de sağlıyorlardı. İhsan Şükrü, birkaç ay sonra Mazhar Osman'ın asistanları tenkit ettiğini, Talha Seymenoğlu ile kendisini de Haydarpaşa'ya görevlendirdiğini ve bundan sonra askerî hastanede çalışmalarını sürdürdüklerini anlatacaktı. Bu olay da onun ne denli sert, tavizsiz ve disiplinli bir eğitim verdiğini göstermekteydi.

Osmanlı Devleti'nin asıl akıl hastanesi Üsküdar semtinde bulunan ve Mimar Sinan tarafından inşa edilen eski Toptaşı Bimarhânesi idi. Toptaşı'na başhekim olmak demek, devletin akıl hastalıklarıyla ilgili kurumlarının tamamının başına geçmek demek oluyordu. I. Dünya Savaşı'nın ardından İstanbul'un işgali gerçekleşmiş, kısa bir süre sonra da Fransa, savaşın başında el konulan Lape'nin iade edilmesini talep etmişti. Nihayet 1920'de Lape tekrar Fransızlara verildi. Gerçi Mazhar Osman'ın başarılı yönetimi üzerine hastane yönetimi, Mazhar Osman'ın başhekimliğini sürdürmesini de talep etmiş ve kendisi de bunu "fahri" olarak kabul etmişse de fiili durumda boşa çıkmış durumdaydı. Üstelik Toptaşı'nın başında, Mazhar Osman'ın en büyük rakibi, Fransız ekolünün temsilcisi Avni Mahmud Bey vardı. Ancak bu uzun sürmeyecek ve başta Sıhhiye Umum Müdürü olan Abdullah Cevdet Bey'in desteğiyle Mazhar Osman 1920'de fahri olarak Toptaşı'nın başhekimliğine getirildi.

Mazhar Osman, göreve büyük bir "âlâyı vâlâ" ve "tantana" ile başladı (Gökay, 1972). Sonrasında asistanlarının da yanına geldiğini görüyoruz. Hoca; Şükrü Hazım [Tiner], İhsan Şükrü [Aksel], Ahmed Şükrü [Emed] ve Fahreddin Kerim [Gökay]'in de katılmasıyla Toptaşı'nı da bir okul haline dönüştürdü. Toptaşı'nda o zamana kadar en çok şikâyet edilen fiziki şartlarla ilgili pek çok değişiklik gerçekleştirdi. Toptaşı'nda yapılan yeniliklerden birisi de Şişli'de olduğu gibi asistanların barınmaları için odalar yaptırılması ve asistanların hastalarla beraber kalmalarının sağlanması olmuştur.

Bakırköy'de Mazhar Osman'dan sonra başhekim olan Fahri Celal, Toptaşı tımarhanesinde dört yıl okuduğunu belirterek, burasının nasıl bir "fakülte"ye dönüştürüldüğünü anlatacaktır. Bu dönem Mazhar Osman'ın "barut gibi olduğunu", daha gün doğmadan hasta muayenesine başladığını, katı ve tavizsiz kuralları altında, boş durmanın, rahat bir şekilde yemek yemenin bile zor olduğunu belirtiyordu. Arkadaşlarıyla ancak gece yarısı, çalışmak için gittikleri Bimarhâne kütüphanesinde konuşabildiklerini de ekliyordu (Göktulga, 1956, s. 3).

Burada aldığı eğitimin etkisindeki Mazhar Osman portresine yine atıfta bulunmak istiyoruz. Mazhar Osman, Gülhane başhekimisi Wieting'i, hem bir asker hem de bir "Alman" olarak anarken disiplini hakkında da bir örnek verir. Onun sinirli ve ters birisi olduğunu kaydettikten sonra İstanbul'da sisli bir günde vapurun gecikmesi yüzünden kendisinin de geç kalması üzerine başhekim tarafından sert bir şekilde azarlandığını, hastaneye yakın bir yere yerleşmesi gerektiğini, bir daha geç kalması durumunda

cezalandırılacağı uyarısı aldığı anımsatır. Mazhar Osman Wieting'in bu uyarıyı bir asistana değil de okulun hocasına yaptığını da not etmiştir (Uzman, 1338, s. 40).

Özellikle Toptaşı'ndaki ilk başhekimlik görevi esnasında, Bîmarhâne'de yaptığı değişikliklerden belki de en önemlisi "ihtisas mektebi" düzenlemesine giderek laboratuvarlar inşa ettirmesiydi. Bu ilk gayret neticesinde yanına aldığı genç asistanlarıyla adeta Toptaşı'nı bir psikiyatri ihtisas okulu haline çevirmişti.

Toptaşı'ndayken öğrenci alımları da hız kesmemişti. Artık alınanlar, "yardımcı asistan" sıfatıyla göreve başlıyorlardı. Bu ilk giriş için anatomi, fizyoloji ve tedaviden oluşan bir sınav yapılıyor, kabul edilenler altı ay kadar devam ettikten sonra "akliye ve asabiyeden" ikinci bir sınava alınıyor, tüm bu sınav ve çalışmalarda başarılı olan asistanlarla devam ediliyordu. Mazhar Osman; Lütfi Akif ve Şükrü Hazım'ın asistanlara verdikleri klasik psikiyatri kurslarını yönetiyordu. Her asistan, yeni gelen her hasta hakkında muayenelerini yaptıktan sonra, uzmanın da içinde bulunduğu tüm hekimlerin katıldığı bir seminerle ders benzeri bir oturumda değerlendiriliyordu.

Tıp öğrencilerinin en çok şikâyet ettiği hasta görememe problemi böylece ortadan kaldırılmıştı. Öğrencileri, üniversite bilgilerini modern tıbbı ait kabul etmiyor, Mazhar Osman'ın yanında ilaç, şırınga, gerçek tedavi metotlarını gördüklerini ve bunları ilk elden uygulama fırsatı bulduklarını iddia ediyorlardı.

Toptaşı'nın bir okul haline getirilmesi, pek çok aydının dikkatini çekmişti. Cumhuriyet döneminin meşhur Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, "Üniversite dışında üniversite" isimli bir makale yazarak bu durumu övecektir (Aksel, 2006, s. 11).

Ancak Mazhar Osman Ekim 1921'de Avni Mahmud Bey'in eski görevine iade edilmesi üzerine Toptaşı Başhekimliğinden ayrıldı. Toptaşı'ndaki bu ilk başhekimlik görevi sona ererken özellikle bu "ihtisas mektebi"nin hemen kapatılması ve öğrencilerinin (asistanlarının) dağıtılmasından/ kovulmasından oldukça rahatsız olmuş ve bunu her mahfilde dile getirmekten geri durmamıştır (Uzman, 1923, s. 95). Bu dönemde Mazhar Osman, yaptığı değişikliklerde kendisine yardımcı olan ve bu uğurda geleceklerini dahi tehlikeye atan talebelerinden sitayişle bahseder. Mazhar Osman'ın verdiği bilgiye göre Toptaşı'ndaki asistanları şunlardı: Ahmet Şükrü, İhsan Şükrü, Kemal Osman, Necati Kemal, Şükrü Hazım, Fahreddin Kerim, İsmail Hakkı, Talha Münir, Abdülkadir Cahit (Uzman, 1942, s. 147-148).

Daha önce de bahsedildiği üzere, hocalarının görevden alınmalarına sert tepki gösteren asistanlardan bazıları, diplomalarını dönemin sıhhiye müdürünün yüzüne fırlatmışlardı. Bu hareket, işsizliği kabul etmektir. Bu dönem, asistanların hayatları için büyük bir değişikliğe sebep oldu. Mazhar Hoca'nın teşvikiyle öğrenciler Münih'te, Kraepelin'in Deutsche Forschungsanstalt für Psychiatrie isimli okuluna gittiler. İlk önce Ahmet Şükrü Prof. Plaut'ın yanına gitmişti. Ardından İhsan Şükrü [Aksel] Nöropatoloji bölümünün başındaki Prof. Spielmeyer ile; Fahrettin Kerim psikoloji bölümünde Kraepelin ile, Necati Kemal de çocuk psikiyatrisinde çalışmak üzere Münih'e gitti. Şükrü Hazım [Tiner] ise nöroloji eğitimi almak üzere Dr. Nonne'nin yanına Hamburg'a gitti (Aksel, 2006, s. 441-444; Bayülkem, 2007, s. 34; Uzman, 1933, s. 780). Böylece, Raşit Tahsin'in ardından Mazhar Osman ve kendisinden sonra asistanları (emekliliğinden bir

sene önce) Kraepelin'den eğitim almış olacaktı. Böylece Türk psikiyatrisinde Alman ekolünün yerleşerek süreklilik kazanması gerçekleşmiş olacaktı.

Almanya'ya gidebilmelerinde, asistanların bir yıldır ödenmeyen maaşlarının toplu ödenmesinin getirdiği maddi rahatlama da önemli bir etken olmuştu. Ancak asistanlardan Almanya'ya gidecek parayı tamamlayamayanlarına Mazhar Osman yol ve öğrenim parası temin etmiştir (Tiregül, 2007, s. 108). Zira Mazhar Osman 1909 ve 1911 yıllarında iki kere öğrenci olarak gittiği Almanya'dan parasızlık yüzünden dönmek zorunda kalmasını gerekçe göstermiş, parasızlık sıkıntısı yaşamıyorsa daha uzun süre Kraepelin'in yanında çalışmak istediğini bir konferansta anlatmıştı (Uzman, 1942, s. 108-109).

Geçmişte yurtdışına gönderilen öğrencilerin takip edilmemeleri yüzünden, gönderiliş amaçlarının dışında bir yaşam sürerek eğitimlerine devam etmedikleri biliniyordu. Gülhane'nin açılmasının ardından Almanya'ya ilk gönderilen öğrencilere uygulanacak programlar Rieder tarafından tespit edilmiş, asistanlığa gönderildikleri profesörlerle irtibat kesilmeden, programın uygulanıp uygulanmadığı kontrol edilmişti. Mazhar Osman da Almanya'ya öğrenci olarak gittiği dönemde, Gülhane başhekimî Wieting'in eşiyle birlikte ziyaretine geldiğini aktarmıştı (Uzman, 1338, s. 42). Başhekimlikten ayrıldıktan sonra Mazhar Osman özel işleriyle meşgul olurken bir aralık asistanlarını Almanya'da ziyaret etmiştir (Naderi, 2004, s. 19).

İki yıl sonra Mazhar Osman tekrar Toptaşı'nın başına geçtiği zaman, asistanlarını yurtdışından çağırdı. Asistanlar artık eğitimlerini tamamlamış, teorik bilgilerin yanında pratik olarak da önemli kazanımlar elde etmiş, yabancı dil öğrenmiş, daha donanımlı olarak dönmüşlerdi. Dönerlerin bir kısmı Mazhar Osman'ın yanında çalışmaya başlamış, diğerleri de başka hastanelere ve illere gönderilmiş, yani gayri-resmî Mazhar Osman okulunun mezunları olarak iş başı yapmışlardı.

Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarının ardından kurulan yeni Cumhuriyet'in önünde pek çok sorun bulunuyordu. Bunlardan başlıcası ise artık yetersiz kalan ve çoğu köhne kurumların iyileştirilmesiydi. Diğer taraftan Osmanlı'nın büyük savaşlar neticesinde girmiş olduğu buhran döneminde akıl hastalarının sayısı da artmıştı. 19. Yüzyılda psikiyatride meydana gelen gelişmelere karşı fiziki şartlar oldukça yetersizdi. Bir Mimar Sinan yapısı olan Toptaşı miadını çoktan doldurmuştu. Yeni bina ihtiyacı İstanbul yönetimlerince görülmüş, birkaç kere yeni bir akıl hastanesi projesi de yapılmıştı. Ancak savaş yılları ve kaynakların yetersizliği buna engel olmuştu.

Cumhuriyet'in kurulmasıyla sağlık bakanlığına Mazhar Osman'ın Gülhane'den arkadaşı olan Refik Saydam getirildi. Mazhar Osman ise yukarıda bahsettiğimiz üzere zaten popüler bir isim olmuştu ve fiilen Türk psikiyatrisinin başına geçmişti. Mazhar Osman da uzun süreden beridir yeni bir hastane kurulması için uğraşıyordu. Nitekim 1924 yılında Bakırköy'de eski bir kışla olan Safra Çiftliği isimli mevkide yeni akıl hastanesi kuruldu. Başına Mazhar Osman'ın getirildiği kurum, tamamen onun kontrol ve isteği doğrultusunda parça parça inşa edilmeye başlandı. Hâlâ hizmet vermekte olan bu köklü kurum 1926'dan itibaren tamamen Toptaşı'nın yerini aldı.

Görüldüğü üzere bir okul gibi çalışan Mazhar Osman, bu asistanları ile elde ettiği başarılarının ardından daha da fazla öğrenciyi yanına almaya başladı. Mazhar Osman

1925 yılında Bakırköy’de yapılan Tababet-i Akliye ve Asabiye Kongresi’nde, artık Askerî Tıbbiye öğrencilerinin de Toptaşı’na altı aylık staj yapmak üzere geldiğini belirtir. Toptaşı’nın başına tekrar geçtikten sonra yetişen yeni asistanlardan, İsmail Ziya Bey Etfal Hastanesine, Ali Rıza Bey ise Sivas’a tayin oldu (Uzman, 1925, s. 238).

Öğrenci yetiştirme Mazhar Osman için özel bir zevk, bir görev halini almıştı da denebilir. Şişli Müsamerleri gibi gayretler, yeni tıp öğrencilerinin alana yönelmesinde etkili olduğu gibi onlara sahip çıkılması da olumlu yönde etki ediyordu. Örneğin diğer illerden İstanbul’a staja gelip de henüz bir ihtisas alanı seçmemiş tıp öğrencileri, Mazhar Hoca tarafından Bakırköy’de misafir ediliyor ve bunlardan bazıları daha sonraki yıllarda psikiyatriyi seçiyorlardı (Adasal, 2007, s. 90).

Mazhar Osman, sadece psikiyatri değil, yan alanlardaki eksiklikleri gidermek için de kafa yormaktaydı. Lepralılarının tedavisi için Neşet Halil Bey’i görevlendirdiği gibi, nöroşirurji alanındaki eksikliği gidermek için Dr. Abdülkadir Cahit Tüner’i, 1922 yılında Otfred Foerster’in Breslau’daki kliniğine göndermişti. Mazhar Osman’ın kız kardeşiyle evli olan Tüner, döndüğünde ülkede nöroşirurjiyi kurmuş ancak bir süre sonra eşinden ayrılınca Mazhar Osman’la problem yaşamıştı. Tüner’in istifasıyla boşalan nöroşirurji, yeni doktoru için on yıl beklemek zorunda kaldı. Onun yerine Dr. Hami Dilek de 1934 yılında Clovis Vincent’in Paris’deki kliniğine gönderilmiş ve onun yurda dönüşünün ardından, Bakırköy’de ilk nöroşirurji bölümü kurulmuş oldu (Baydur, 2007, s. 181).

Reform tartışmaları sırasında, üniversitede hoca olmadığını yazan Mazhar Osman’a sert eleştiriler gelmiş ve 5 Ekim 1931 tarihli gazetelerin birindeki “halk köşesi” bölümünde Mazhar Osman’ın “inhisarçı olduğu”, yani öğrenci yetiştirmeyip bilgisini kendisine sakladığı iddia edilmişti. Bunun üzerine Doktor Ömer Edip, 8 Ekim 1931 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde buna itiraz eden bir makale kaleme aldı. Mazhar Osman’ın bilgisini daima öğrenci ve asistanlarına aktarma heveslisi olduğunu, onların yetişmesinden ve mevki sahibi olmasından mutluluk duyduğunu aktaran Edip, hocanın maddi fedakârlıkları olduğunu da belirtiyordu. Ömer Edip, 1914 yılında Darülaceze’de çalıştığı dönemde buradaki psikiyatri hastalarının ihmal edilmesi üzerine Mazhar Osman’a başvurduğunu, kendisinin de bu teklifi kabul ederek haftada bir gün Haseki’den gelerek ücretsiz şekilde muayene ve tedavileri gerçekleştirdiğini, bu arada kurumda bulunan psikiyatri doktorunu da yetiştirdiğini yazmıştı. Darülacezede yalnız doktorların değil, hasta bakıcıların da hoca tarafından eğitildiğini ekleyen Ömer Edip, bu durumun Mazhar Osman’ın Şişli’ye geçmesine kadar sürdüğünü de belirtmiştir (Edip, 1931, s. 6).

1933 üniversite reformuyla ilk defa psikiyatri bölüm başkanı olan Mazhar Osman, bu tarihten sonra, daha önce kendi gayretleriyle işlettiği “ekol”ünü sistemli bir hale getirecekti.

Mazhar Osman, öğrencilerinin gözünde sadece bir hoca değildi. Ayhan Songar da bu gerçeği ifade ederken onun kendileri için sadece bir idareci veya hoca değil aynı zamanda “hakiki bir baba” olarak görüldüğünü söyleyecektir (Songar, 2006, s. 26). Daha sonra Bakırköy’ün başhekimliğini yapacak olan Faruk Bayülkem de Mazhar Osman’ın öğrencilerine tutumu ve oluşturduğu ortamın gelenekselliğini, yukarıda ayrıntılı ifade

edildiği gibi, hocanın odasına ulaşınca kadar pek çok kişinin elini öpmek zorunda kalması örneğiyle anlatacağı (Bayülkem, 2006, s. 26).

Diğer taraftan Mazhar Osman da öğrenci yetiştirmek için böyle bir ortamın oluşmasının zorunluluk olduğunu iddia ediyordu.

Tababeti Ruhiye ve Asabiye’de bir âlim olamazdım. Hudayı nabit bir âlim olamaz. Muhit onu yetiştirmek için hazırlanmış olmalıdır. Fakat kendim olmadı ise bile muhiti ben hazırlayabilirdim. Belki gözümüzü kapamadan şubemden, memleketimde âlimler yetiştirdiğini gözümle görmeye muvaffak olurum. İşte bu ihtiras şahikasıyla çırpınıyorum. Gayeme engel olanlar en sevdiğim olsa hırpalıyorum. Her maniaya karşı durmaya vicdanen kendimi borçlu biliyorum (Bayülkem, 2007, s. 67).

Dışarıdan bakanlar veya tartıştığı kişilerce “ukala” olarak görülen Mazhar Osman, öğrencilerine karşı “gerçek bir hoca” gibi davranıyordu. Asistanlarına da öğrenci yetiştirmelerini tavsiye ederken, hocalık yapanların bir öğrenci gibi mütevazı ve bilim aşığı görülmesi gerektiğini belirtecektir. Asistanla hocası arasında büyük sevgi ve hürmet dolu bir mesafe bulunması gerektiğini, her şeyden alınan kıskanç bir hoca ile asistanı arasında ise sahte bir burundan başka bir şeyin görünemeyeceğini anlatacağı. (Bayülkem, 2007, s. 67)

İhsan Şükrü, hocalarının “her fırsatta ilim, fazilet ve enerji dersleri verirken hakikî ideali olan ekolünü kurmaya” başladığını, yanına her gelen kabiliyeti aldığını, onlarda kimsenin göremediği yetenekleri ortaya çıkararak hepsinden yararlanmayı bildiğini anlatıyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşadıkları bir olayı da anlatan İhsan Şükrü, neden hocalarına bu kadar bağlı olduklarını şöyle aktarıyordu:

“Bir gün sabah vizitesinde İstanbul'a düşman tayyareleri mutat ziyaretlerinden birini yapıyordu, bu esnada atılan bombalardan biri Haydarpaşa Askerî Hastanesi'nin bahçesine ve bizim 20, 30 metre ilerimize büyük bir gürültü ile düştü, ortalığı dumana boğdu. Bu esnada biz bir hastanın başında Babinski⁷ aramakla meşguldük. Hoca yerinden bile kımıldamadı, geçirdiğimiz ufak bir tereddüt anı onun bu metaneti karşısında derhal eridi, sanki hiçbir şey yokmuş gibi işimize devam ettik, koca hastane birbirine girdiği ve hastalar bahçelere dağıldığı halde en çok karışıklığa müsait olan akliye ve asabiye servisinde kimse yerinden bile oynamadı, çünkü baş, bütün enerjisiyle orada ve yerinde duruyordu...” (Aksel, 2006, s. 11)

Mazhar Osman’ın yetiştirdiği öğrenciler kadar tıp alanındaki yenilikleri takip etmesi de sürekli yeni ve dinç kalmasını sağlıyordu. Her sene yapılan kongrelere katılarak burada

⁷ Babinski Bulgusu, ayağın iç yüzünün künt bir cisimle uyarımıyla ayak başparmağının normalde yaptığı fleksiyon hareketi (bükülme) yerine ekstansiyon hareketi (esneme/gerilme) yapmasına denir. Bu bulgu çoğu zaman üst motor nöron hastalığını gösterir. Yenidoğanlarda ise bu bulgu normal olarak görülür. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Babinski_bulgusu).

şahit olduklarını ve yeni öğrendiklerini döndüğünde mutlaka öğrencileriyle paylaşan Mazhar Osman, bununla yetinmeyerek İstanbul Seririyatı'nda⁸ da yazıyordu.

Bundan başka konferanslar yoluyla, her seviyeden insana da ulaşmaya çalışıyordu. Bu konferansların konuları, radyolarda halkın tamamına, lise ve üniversite öğrencilerine, parti üyelerine kadar çeşitlilik gösterebiliyordu.

Mazhar Osman, 1933 yılında yeni açılan İstanbul Üniversitesi'ne geçinceye kadar gayri resmî, daha sonra da resmî olarak pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Ölümüne kadar okulundan yetişen onlarca talebe, Türk tıbbına yıllarca hem hizmet etmiş hem de yön vermiştir. Psikiyatri alanının Türkiye'de sağlam temellere ulaşmasında bu isimlerin büyük payı olmuştur. Onlarca büyük isimden oluşan bu listeden öne çıkan bir kaçından bahsetmek, Mazhar Osman biyografisinde önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Doğrudan Mazhar Osman'ın öğrencisi olmamakla beraber adı onun yanında en çok anılanlardan birisi Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay'dır. 1900 yılında Eskişehir'de doğan Gökay, İstanbul Darülfünun Tıp Fakültesi'ne girer. 1919 yılında Toptaşı Bîmarhânesi'ne girerek yardımcı asistan olarak görev alır. Bu dönemde Şişli Müsamereleri'ne de katılacaktır. Ancak Mazhar Osman'la esas teması, Toptaşı Bîmarhânesi başhekimliği yıllarındadır. 1920 yılında kurulan Yeşilay'ın kurucuları arasında bulunan Gökay, 1923'te derneğin umumi kâtipliği görevine getirilir. Mazhar Osman'ın Toptaşı'ndaki başhekimlik görevinden alınmasının ardından, Almanya'ya gitmesi için teşvik ettiği isimlerden biri olur. Münih'e, Kraepelin'in yanına giden Fahrettin Kerim, 1922 yılında Darülfünun'dan mezun olurken asabiye ve akliye uzmanı unvanını da alacaktır. 1926 yılında Darülfünun'da Akliye Bölümünün müderris muavinliği (doçentlik) sınavını kazanarak burada çalışmaya başlar. 1933'te Üniversite'nin Akıl Hastalıkları Profesörü olan Fahrettin Kerim, özellikle Yeşilay'daki göreviyle birlikte büyük bir içki düşmanı olarak görülmüş ve derneğin başkanı Mazhar Osman'a göre yasağın daha ateşli bir savunucusu kabul edilmiştir. 1941 yılında, Hayrullah Diker'in Psikiyatri Bölümünden emekli olmasının ardından bölüm başkanlığı görevini üstlenen Gökay, 1943 yılında ordinaryüs unvanı almıştır. Gökay, 1949 yılında İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı olarak tayin edilince, üniversitedeki görevinden ayrılır. 1957 yılına kadar bu görevi sürdüren Fahrettin Kerim, bu tarihte Bern Büyükelçisi olarak atanır. 1962-1963 yıllarında İmar ve İskân Bakanlığı, 1963 yılında kısa bir süre Sağlık Bakanlığı da yapan Fahrettin Kerim Gökay, 1987 yılında vefat etti.

Fahrettin Kerim, psikiyatriyi seçmesinde ruh hekimlerinin toplumdaki sosyal etkisinin ağırlığını gerekçe göstermiştir. İlk zamanlarda Mazhar Osman'ın en önemli öğrencisi konumunda olan Fahrettin Kerim, hocasının polemikçi tutumundan nasibini almaktan geri durmamıştı. Yeşilay başkanlığını kendisinden devralan Gökay'a içki içmeye "ince saz" denen müzik çeşidinin sebep olduğu iddiasıyla yüklenen Mazhar Osman, Gökay'ın açıklamalarıyla geri adım atmamak zorunda kalmıştı. Yeni üniversitede, psikiyatri ile psikolojinin ayrılması da Mazhar Osman'ı rahatsız etmiş ve bu durumu destekleyen Fahrettin Kerim'le bir kere daha karşı karşıya gelmişlerdi.

⁸ İstanbul Seririyatı, 1919 yılında yayınlanmaya başlayan ve Mazhar Osman'ın 1951'deki ölümüne kadar yayınlanan aylık tıbbi dergidir. Mazhar Osman'ın sahibi ve başyazarı olduğu dergi, daha çok psikiyatri alanında yayınların yer aldığı bir yayın olmuştur.

“Belediye reislerimiz, valilerimiz doktorlar arasından seçildikçe halka daha fazla bir emniyet geliyor.” (Uzman, 1939, s. 29) ifadelerini sarf etmiş olsa bile doktorların siyasete girmesine mesafeli ve soğuk duran Mazhar Osman, İstanbul Valisi olan öğrencisi Gökay’ın bu tercihi karşı çıktığı da bilinmekteydi.

Mazhar Osman okulunun bir diğer önemli ismi ise İhsan Şükrü Aksel’dir. 1899 yılında İstanbul’da doğan Aksel, 1919’da Darülfünun Tıp Fakültesi’nden mezun oldu. Tıp Fakültesi’nde öğrenci olduğu yıllarda fakülteden arkadaşı Talha Münir’in teşvikiyle Şişli Lape’deki müsamerelere katılan ve arkadaşıyla beraber psikiyatriyi seçmeye karar veren İhsan Şükrü, 1919 yılında Toptaşı’nda asistan olarak çalışmaya başlamıştır.

Mazhar Osman’ın görevden alınmasıyla 1922 yılında Almanya’ya giden İhsan Şükrü, Münih’te Kraepelin’in başında olduğu psikiyatri enstitüsünde asistanlık yapmış ve nöropatoloji alanındaki bilgisini iletmiştir. Hamburg’da da bulunan Aksel, Kraepelin’den başka Spielmeyer, Weygand ve Jakob’la da çalışmıştır.

1925 yılında tekrar göreve başlayan hocası Mazhar Osman’ın isteği üzerine ülkeye geri dönen Aksel, Bakırköy’de görev almıştır. Burada nöropatoloji laboratuvarını kurarak bir ilke imza atan İhsan Şükrü, 1933 yılında açılan üniversitede Schwartz’la birlikte Patolojik Anatomi Enstitüsü’nde çalışmıştır. 1935 yılında Bakırköy’e geri dönen İhsan Şükrü Aksel, 1951 yılında ordinaryüs olmuştur. 1953 yılında Üniversite Tıp Fakültesinin Dekanlığı görevini de üstlenerek Çapa’da psikiyatri bölümünün kurulmasına öncülük etmiş, 1958’de de Çapa Çocuk Psikiyatrisi Bölümünü kurmayı başarmıştır. 1987 yılında vefat eden Aksel, en son Çapa Nöropsikiyatri Bölüm başkanlığı görevini yürütmüştür.

Mazhar Osman’ın son dönem öğrencilerinden birisi de Faruk Bayülkem’dir. 1912’de doğan Bayülkem, 1933’te Üniversite Tıp Fakültesi’ni kazandı. Mazhar Osman’ın Psikiyatri Bölüm Başkanı olarak verdiği ilk dersi dinleyen öğrencilerden biri olan Faruk Bayülkem, 1939 yılında mezun olmuştur. Dört yıllık mecburi hizmet için Anadolu’ya tayin edilmeyi beklerken Mazhar Osman’ın asistanlığına atanmış ve bu tarihten itibaren Bakırköy bünyesinde çalışmaya başlamıştır.

1960-1977 yılları arasında Bakırköy Hastanesi başhekimliği görevi yapacak olan Bayülkem, hastaların hayattan koparılmaması ve psikiyatri hastalarının dispanserler yoluyla belirlenerek tedavi edilmeleri için çalışmalar ve faaliyetler yürütmüştü. Kavram bazında da olsa delilerin, tıbbın alanı içindeki bir tür hasta olduğu üzerinde basında ve halk arasında farkındalık oluşması için gayretlerde bulundu. 1960’lı yıllarda kapasitesi iyice yetersiz kalan hastanenin büyütülmesi için önemli çalışmalar yürüttü. Bakırköy’ün en uzun süre başhekimliğini yapan Faruk Bayülkem 2009 yılında vefat etti.

Bayülkem’i ön plana çıkartan en önemli özelliği ise Mazhar Osman ve Bakırköy tarihi hakkındaki çalışmalarıdır. Hastane ve onunla ayrılmaz bir isim olan Mazhar Osman tarihi adına oldukça önemli anılar ve kitaplar oluşmasında büyük katkıları olan Bayülkem, kurumsal hafıza ve modern Türk psikiyatrisinin en büyük tanıklıklarını günümüze kadar ulaştırmıştır.

Sonuç

Türkiye’de modern psikiyatri denince akla gelen ilk isim olan Mazhar Osman, sadece psikiyatri alanında büyük bir doktor olmakla kalmamış, pek çok öğrenci yetiştirerek alanı yarım yüzyıl kadar yönlendirmiştir. Kodlarındaki Doğulu gelenek ile aldığı Batılı eğitim arasında yaşadığı gelgitlere rağmen, Mazhar Osman orta bir yol tutturabilmiş görünmektedir.

1911’den sonra Osmanlı Devleti’nin psikiyatri kurumları olan Haseki Müşahedehânesi ile Şişli Lape ve Toptaşı Bîmarhânesinin başhekimliklerini yürütmüş, Cumhuriyetle birlikte Bakırköy Akıl Hastalıkları Hastanesini kurmuş ve başhekimi olmuştur. Şişli Lape döneminde yaptığı sunumlarla genç doktorları psikiyatriye teşvik etmiş, pek çok değerli hekimi yetiştirmiş ya da yetişmesine ön ayak olmuştur.

Mazhar Osman zaman zaman kendi öğrenciliği döneminden beri devam eden psikiyatri eğitiminin yetersizliğini dile getirmiştir. Bununla birlikte devletin kısıtlı olanaklarıyla psikiyatri alanında yeni hekimlerin yetiştirilmesinin çok zor olduğunu bilmekteydi. İşte bu şartlar altında inisiyatif olarak kendi “okulu”nu kurmuştur.

1915’te Şişli La Paix ile başlayan başhekimliği süresince genç ve yetenekli doktorları önce psikiyatri alanıyla tanıştırmış daha sonra ise öğrencilerini kendi usulüne göre yetiştirmeye çalışmıştır. İhsan Bayülkem, İhsan Şükrü Aksel, Fahrettin Kerim Gökay, Şükrü Hazım Tiner gibi, bir kısmı daha sonraları yine Mazhar Osman tarafından kurulacak olan Bakırköy Akıl Hastalıkları Hastanesi’nin başhekimi de olacak olan isimleri ekolünü oluşturmak üzere yanına almıştır.

1980’lere değin Türkiye’de psikiyatri alanını Mazhar Osman ismi ve onun öğrencileri kontrol etmiştir denilebilir. Mazhar Osman’ın bir psikiyatri hekimi olarak yaptıkları, alanı Türk insanına ve doktorlarına tanıtmaları, Bakırköy’de modern ve hala hastalara hizmet veren bir akıl hastalıkları hastanesi açılmasına ön ayak olması ve yapmış olduğu yayınların yanı sıra bu makalede bahsettiğimiz okul olma özelliğiyle Türk Tıp tarihine adını yazdırmıştır.

KAYNAKÇA

- “Babinski Bulgusu”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Babinski_bulgusu (Erişim: 16.06.2022)
- “Emil Wilhelm Georg Magnus Kraepelin”. https://en.wikipedia.org/wiki/Emil_Kraepelin, (Erişim: 10.07.2022)
- ADASAL, R. (2007). Toptaşı’ndan Bakırköy’e. *Reşadiye Kışlasından Hastaneye 80 Yıl Anıları, 1927-2007* (Bayülkem, F. der.) İstanbul: Pentamed Ltd. Şti, 89-92.
- Aksel, İ. Ş. (2006). İhsan Şükrü Aksel’in Nutku, *İstanbul Seririyatı, Mazhar Osman’ın Başhekimliğinin 25. Yıldönümü Özel Sayısı*. C. 20. S. (1939)’dan aktaran Mazhar Osman ve Dönemi/Mecnunları, Mekanları, Dostları, Ed. Şahap Erkoç ve Olcay Yazıcı.
- Aksel, İ. Ş. Mazhar Osman’ın Şişli Müsamereleri (1916-1918). *Nöropsikiyatri Arşivi*. C. 16. S. 3-4, 73-80’den aktaran Erkoç. “Mazhar Osman ve Dönemi”.

- Atabey, F. (1972). Mazhar Hoca, *Mazhar Osman Uzman (1884-1951)-20. Ölüm Yıldönümü Anma Kitabı*, (Ünver, S. der.). İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Demotoloji Enstitüsü.
- Baydur, C. Ş. (2007). *Reşadiye Kışlasından Hastaneye 80 Yıl Anıları, 1927-2007*. (Bayülkem, F. der) İstanbul: Pentamed Ltd. Şti.
- Bayülkem, F. Mazhar Osman'ın Yeni Gelen Asistanı Karşılması. *Mazhar Osman ve Dönemi/Mecnunları, Mekanları, Dostları*. (Erkoç, Ş. ve Yazıcı, O. Ed). S. 26.
- Bayülkem, F. (2007). Muhterem Hocam Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman, *Reşadiye Kışlasından Hastaneye 80 Yıl Anıları, 1927- 2007*. (Bayülkem, F. der). İstanbul: Pentamed Ltd. Şti.
- Er, U. ve NADERİ, S. (2011). Ülkemizde Beyin ve Sinir Cerrahisinin İhtisaslaşması ve Kurumlaşması. *Türk Nöroşirürji Dergisi*, C. 21, S. 3, 209-219.
- Gökay, F. K. (1972). Toptaşında Hocam. *Mazhar Osman Uzman (1884-1951)-20. Ölüm Yıldönümü Anma Kitabı*. (Ünver, S. der). İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Demotoloji Enstitüsü.
- Göktulga, F. C. (21 Kasım 1956). Tımarhane Lâkırdısı. *Cumhuriyet*. 3.
- Kılıç, R. (2014). *Deliler ve Doktorları, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Delilik*. İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Koşar, H. H. (2016). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Doktor Portresi: Hekim, Hoca ve Yazar Olarak Mazhar Osman*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kırklareli.
- Meriç, C. (2004). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Naderi, S. (2004). *Mazhar Osman ve Türkiye'de Nöroşirürjinin Doğuşu*, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Ömer Edip. (8 Ekim 1931). Mazhar Osman B. İnhisarcı Değildir. *Cumhuriyet*. 6.
- Songar, A. (2006). Mazhar Osman'ın Bayram Hediyesi, *Mazhar Osman ve Dönemi/Mecnunları, Mekanları, Dostları*. (Erkoç, Ş. ve Yazıcı, O. Der.) İstanbul: Argos İletişim Hizmetleri Reklamcılık ve Ticaret A. Ş.
- Şakar, N. Ş. (2006). Anılardaki Mazhar Osman 'Gülhane Yılları' (1910- 1913), *Mazhar Osman ve Dönemi/Mecnunları, Mekanları, Dostları*. (Erkoç, Ş. ve Yazıcı, O. Der.) İstanbul: Argos İletişim Hizmetleri Reklamcılık ve Ticaret A. Ş.
- Tiregül, İ. Z. (2007). Meslekte Geçen Eski Günler ve Bakırköy'de 40 Yıl, *Reşadiye Kışlasından Hastaneye 80 Yıl Anıları, 1927- 2007*. (Bayülkem, F. der.). İstanbul: Pentamed Ltd. Şti.
- Uzman, M. O. (1942). 1909 Senesinde Dedeâğaç'ta İttihat ve Terakki Kulübünde Verilen Konferans, *Konferanslarım (Medikal, Paramedikal) Mekteplerde, Kulüplerde, Radyoda Söylenmiş*. İstanbul: Kader Basımevi.107-122.
- Uzman, M. O. (1925). Bakırköyü'nde İçtima Eden Tababet-i Akliye ve Asabiye Kongresi, *İstanbul Seririyatı*. C. 7. S. 7. 245-248.
- Uzman, M. O. (1947). Bizde Adlî Tıb. *İstanbul Seririyatı*. C. 29. S. 4. 29-34.

- Uzman, M. O. (1933). Hilâli Ahzar (Yeşil Hilâl) İçki Aleyhdarı Gençler Birliği, *Sıhhat Almanakı, Cumhuriyetin Onuncu Senesini Kutlarken Hekimlerimizin Halkımıza Armağanı*. (Uzman, M. O. Ed.). İstanbul. 780-781.
- Uzman, M. O. (1332). Maksad-ı İctima Hakkında Birkaç Söz". *Şişli Müsamereleleri*. C. 1, İstanbul: Zeliç Biraderler Matbaası.
- Uzman, M. O. (1923). Mekteplerimiz Nasıl Olmalı?. *Sıhhi Sahifeler*. C. I. S. 6. 86-88.
- Uzman, M. O. Sende mi Brütüs?, İstanbul Seririyatı, C. 2, S. 10 (1920), ss. 89-94.
- Uzman, M. O. (1923). Tababet-i Asabiye ve Akliye Kongresi. *İstanbul Seririyatı*. C. 4. S. 8. 859-567.
- Uzman, M. O. (1939). Tıbbiyeliler Bayramında Söylenilen. *İstanbul Seririyatı*. C. 21. S. 4. 23-31.
- Uzman, M. O. (1933). Timarhaneden Emrazı Akliye ve Asabiye Hastanesine Doğru. *Sıhhat Almanakı Cumhuriyetin Onuncu Senesini Kutlarken Hekimlerimizin Halkımıza Armağanı*. (Uzman, M. O. Ed). İstanbul. 117-121.
- Uzman, M. O. (1338). Viting Paşa. *İstanbul Seririyatı*. C. 3. S. 2. 43.

Makale Gönderim Tarihi:15.11.2022

Yayına Kabul Tarihi: 23.12.2022

Araştırma Makalesi

SAVAŞTA PROPAGANDA: HARP MECMUASI ÖRNEĞİ*

Betül Kavalcı Bedir**

ÖZ

Dünya savaş tarihinde "ilk topyekûn savaş" olarak adını yazdıran Birinci Dünya Savaşı, savaşın geniş bir coğrafyaya yayılmasının yanında, cephe gerisindeki faaliyetleriyle de dikkate değer bir tarihsel olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu savaş yalnız cephede sürmemiş cephe gerisinde de tüm yoğunluğuyla faaliyetini sürdürmüştür. Bu bağlamda "propaganda" olarak tanımlanan cephe ardı faaliyetler önem kazanmaktadır. Savaş propagandası olarak betimlenebilen ilk basılı üretimler bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde propaganda faaliyetleri devletlerin savaşa katılımlarının meşruiyetini sağlamak, güven ortamı oluşturmak hem savaştan askere hem de halka moral-motivasyon kazandırmak gibi çeşitli amaçlarla yürütülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun ileri gelen siyasi aktörleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları, bu gibi amaçlarla savaş propagandasının en önemli örneği olan Harp Mecmuası'nı bu gibi gayelerle 1915 yılında faaliyete geçirmişlerdir. Mecmua toplamda 27 sayıdan mürekkeptir. Dönemin İttihat ve Terakki çizgisinde bulunan meşhur yazarların metin ve şiirlerinin yayımlandığı Harp Mecmuası, 27. sayısının -gecikmeli olarak- çıkarıldığı Haziran 1918'de yayın hayatını sonlandırmıştır. Şehitlere özel bir önem verilen mecmuanın genel muhtevasını Osmanlı askerinin kahramanlığı oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Propaganda, Savaş Propagandası, Harp Mecmuası.

PROPAGANDA IN WAR: HARP MECMUASI

ABSTRACT

The First World War, which has made its mark as the "first total war" in the history of the world war, appears as a remarkable historical event with its activities behind the front, as well as the spread of warfare over a wide geography. Therefore, this war did not only continue at the front, but also continued its activities behind the front with all its intensity. In this context, propaganda activities gain importance. The first printed productions that could be described as war propaganda emerged in this period. In this period, propaganda activities were carried out for various purposes such as ensuring the legitimacy of states' participation in the war, creating an environment of trust, and providing morale and motivation to both the soldiers and the public. The prominent political actors of the Ottoman Empire, the members of the İttihat ve Terakki Cemiyeti, launched the Harp Magazine, which is the most important example of war propaganda, in 1915 for such purposes. The journal consists of 27 issues in total. Harp Mecmuası, in which the texts and poems of the famous writers of the period, who were in the line of the Union and Progress, were published, ended its publication life in June 1918, when the 27th issue was published – delayed. The

* Bu makale, Dr. Öğr. Üyesi Umut Üren ve Dr. Öğr. Üyesi Adem Başpınar danışmanlıklarında, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nde hazırlanan aynı başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Askeri Sosyoloji Bölümü Doktora Öğrencisi, bkavalci@outlook.com, ORCID:0000-0003-3864-092X.

Atıf: Kavalcı Bedir, B. (2023). Savaşta Propaganda: Harp Mecmuası Örneği. Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi. C.1, S.1, 83-99.

general content of the magazine, which gives special importance to the martyrs, is the heroism of the Ottoman soldiers.

Keywords: World War I, Propaganda, War Propaganda, Harp Mecmuası

Giriş

Propagandanın yaygın bir şekilde kullanımı Birinci Dünya Savaşı dönemine denk gelse de kökenleri çok daha eskiye dayanır, öyle ki propagandanın ilk izlerini 16. Yüzyıl Roma Katolik Kilisesi'nin çalışmalarında sürmek mümkündür. Roma Katolik Kilisesi, Katolik inancının yaygınlaştırılması amacıyla Sacra Congregatio de Propaganda Fide (İnancın Yayılması İçin Kutsal Topluluk) adında bir komisyon oluşturur ve tarih 1627'yi gösterdiğinde Papa XIII. Gregory, Collegium Urbanum'u (Propaganda Okulu) kurarak propaganda faaliyetlerinin sürdürülmesine kurumsal bir kimlik kazandırmış olur (Welch, 2019, s. 17). Propagandanın kilisenin tekelinde kurumlaşmasından önce, Haçlı Seferleri'nde de önemli bir rolü olduğu bilinmektedir. Haçlı Seferleri döneminde Papalık, sefere katılacak Hristiyanların günahlarının silineceğini duyurarak seferberlik başlatmış, Haçlı ordusunu nicelik bakımından geliştirmeyi bu yolla sağlamıştır (Uluçeçen, 2020, s. 9). Bu bağlamda ilk dönem propaganda çalışmalarının dini bir kimlikle yürütüldüğünü söylemek mümkündür. Bu durum, kavramın negatif bir anlam kazanmasına sebebiyet vermiştir. 18. yüzyıla kadar Papalığın ve Hristiyanlığın tekelinde kalan propaganda, Fransız Devrimi'yle birlikte ulus-devletlerin tarih sahnesine çıkmasıyla siyasi kimlik kazanmıştır. Bu dönemde propagandayı etkin kullanımıyla öne çıkan Napolyon Bonapart, propagandayı sanatla harmanlayarak okuma-yazma bilmeyenlere kadar ulaşmayı başarmış ve kendi karizmatik lider portresini propaganda aracılığıyla inşa etmiştir (Gülaçtı, 2017, s. 37).

Propaganda, Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğü'ne göre, "bir öğretici, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca" anlamını taşır. Bugün anladığımız manasıyla propagandanın miladı 19. yüzyıla dayandırılmaktadır. Kalabalık orduların savaşa katılması, ülkeleri çeşitli amaçlarla bu uygulamaya itmiştir. Bunlar arasında devletlerin düşman devletlere karşı geliştirdikleri zulüm hikayeleri başta gelmektedir. Zulüm hikayeleri gerçeklerden beslenmesinin yanında abartılı ve gerçekdışı öğelerle zenginleştirilip halka duyurulan, duygulara hitap edebilecek nitelikteki anlatılar olup hem sözlü hem de yazılı aktarımı mümkün olan anlatılardır. Savaş propagandası bağlamında değerlendirilebilecek ürünlerin Osmanlı sınırlarında izini sürmek bizi 1828 Osmanlı-Rus Harbine kadar götürmektedir. Ancak Birinci Dünya Savaşı döneminde gelişimi hız kazanan kitle iletişim araçlarının varlığıyla ve savaşın topyekün savaş nitelikleriyle birlikte savaş propagandasının asıl üretimlerinin bu dönemde ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu ilk topyekün savaşı takip eden İkinci Dünya Savaşı'yla ve bu iki savaş arası dönemle birlikte savaş propagandası bugünkü kimliğini kazanmada önemli bir gelişim safhası göstermiştir.

Propaganda literatürünün önemli kaynaklarının başında Amerikalı yazar Walter Lippmann'ın kaleme aldığı 1922 tarihli Public Opinion adlı eser gelmektedir. Bu eserle,

propaganda literatürüne “rıza imalatı/rıza üretimi” kavramları kazandırılmıştır. Lippmann aynı zamanda, Amerika Birleşik Devletleri’nde propaganda ve kamuoyu çalışmalarıyla ilgilenen Creel Komisyonu’nun önemli üyeleri arasındadır. Rıza üretimini açıklarken kitle iletişim araçlarının gücüne vurgu yaparak halkı “şaşkın sürü” olarak betimlemiş ve propogandanın “demokrasi sanatındaki yeni devrim” olduğunu belirtmiştir. Lippmann’ın çağdaşlarından Edward L. Bernays ise propogandanın, kitle ile iktidar arasında kurulacak olan meşruiyet bağının “rıza mühendisliği” bağlamında kullanılmasına vurgu yapmıştır (Güler, 2018, s. 75-101). Rıza üretimi, rıza imalatı, rıza mühendisliği aralarındaki nüansa rağmen aynı noktada birleşmektedirler; tüm bunlar halkla ilişkiler, reklamcılık, görsel iletişim ve çeşitli sanat dallarının kullanımı bağlamında propoganda faaliyetlerini kapsamaktadır. Propogandanın çeşitli sosyal bilim dallarından beslenmesinin sonucunda, çeşitli tanımlama girişimleri gerçekleştirilmiştir. Bunlardan en çok kabul göreni 1927 gibi erken bir tarihte yayımlanan -Birinci Dünya Savaşı’ndan sonrasına denk gelmesi dikkat çekicidir- Harold Lasswell’in Propaganda Technique in the World War adlı eseridir. Lasswell’in tanımına göre propogandanın amaçları şu şekilde sıralanmaktadır: düşmana karşı nefreti harekete geçirmek, müttefik devletin ve kamuoyunun dostluğunu kazanmak, var olan dostlukları korumak ve pekiştirmek, tarafsız durumdakileri kendi tarafına çekmek ve düşmanı demoralize etmek amacıyla yapılan her türlü faaliyet. Propaganda tanımları konusunda öne çıkan bir diğer çalışma da 1962 yılında yayımlanan Propaganda and Psychological Warfare adlı, Terence Qualter imzalı çalışmadır. Qualter’a göre propoganda “bir bireyin veya grubun başka bireylerin veya grupların tutumlarını belirleyip biçimlendirmek, kontrol altına almak ve değiştirmek için, haberleşme araçlarından yararlanarak ve bu bireylerin veya grupların belirli bir durum veya konumdaki tepkilerinin kendi amaçlarına uygun tepkiler şeklinde olacağını umarak giriştikleri bilinçli bir faaliyet”tir (Qualter, 1980, s. 279). Bu tanımın en dikkat çekici özelliği, propogandanın bilinçli bir faaliyet olarak altının çizilmesidir, dolayısıyla modern anlamda propoganda faaliyetlerinin bilinçli ve sistemli olmasını beklemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda propogandayı yapanlar “propogandacı” veya “propogandist” olarak tanımlanır, propogandist bir kurum veya bir kişi olabilir. Propoganda tekrarlı, sistemli ve planlı yapıldığı takdirde verimliliği ve istenen sonucu verme potansiyeli artar. Çeşitlenen kitle iletişim araçları ve biçimleri, teknolojik gelişmelerle birlikte propoganda etkisini güçlendirmiştir, hatta öyle ki propoganda faaliyetinin kendisi zaman zaman hissedilemez, ölçülemez derecede topluma sirayet etme gücü elde etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı Döneminde Dünyada Savaş Propogandası

Savaş propogandasının miladı çoğunlukla Birinci Dünya Savaşı’nın arifesindeki İngiltere’ye atfedilmektedir. Bu atfın sebebi, İngiltere İç İşleri’ne bağlı olarak kurulan Wellington House bünyesinde propoganda faaliyetlerinin kurumsal nitelik kazanmasıdır. Türkçe literatüre geldiğimizde ise Balkan Harbi’ni konu alan makalesinde Zafer Toprak, savaş propogandasının Balkan Harbi sırasında Balkanlılar tarafından gündeme getirildiğini aktarmaktadır (Yolcu, 2020, s. 43). Propoganda, bir teknik olarak aydın, şair ve yazarlarca erken bir tarihte fark edilmişse de kurumsal bir hüviyet kazanması bağlamında -İngiltere örneğinde olduğu gibi- Birinci Dünya Savaşı yıllarında dikkat çekmektedir. Savaş propogandası bağlamında değerlendirilecek faaliyetlerin ortak

özelliği şu şekilde sıralanabilir: savaş propagandası içinde bulunduğu savaşın doğası itibarıyla savaşın haklı gerekçelerle yürütüldüğü -haklı savaş- noktasında halkı ikna etmek, halkın ve ordu mensuplarının moral ve motivasyonlarını arttırmak, halkın iktidarın istediği tarzda düşünmesini sağlamak amacıyla yapılmaktadır (Yolcu, 2020, s. 44). Halkın savaşı desteklemesi, savaş propagandası faaliyetlerinin en önemli motivasyonu olarak ön plana çıkmaktadır.

Matbaanın icadıyla birlikte basın yayın faaliyetleri kitle iletişimini kolaylaştırmış, iktidarlar çok geniş halk kitlelerine ulaşma potansiyellerine kavuşmuşlardır. Yine matbaayla birlikte siyasi, askeri, ekonomik meseleler halka kolaylıkla aktarılabilir hale gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı, ilk topyekün savaş olmasının yanında, “kelimelerin savaşı” niteliğiyle de ön plana çıkmaktadır (Beşikçi, 2015, s. 89). Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İngiltere'de kurulan War Propaganda Bureau (Wellington House)'yu Almanya'da Zentralstella für Auslandsdienst (Dış Ülkelere Servis Merkezi) ve Kriegspressemittels (Savaş Basın Ofisi); Fransa'da Maison de la Presse (Basın Bürosu), Amerika Birleşik Devletleri'nde Committee on Public Information (Kamu Enformasyon/Bilgi Komitesi) takip etmiştir (Tamer, 2010, s. 152). Bu bağlamda ülkeler ve halkları hakkında bilgi toplama, yani istihbarat eksenli bir propaganda girişiminin varlığı göz ardı edilmemelidir; istihbaratla propaganda bir arada düşünülmelidir.

Öncü kuruluş olan -1914 yılında kurulmuştur- İngiliz War Propaganda Bureau'nun yayımladığı ilk rapora göre bu dönemde 2,5 milyon kitap ve broşür 17 farklı dilde yayımlanmış ve bu rakam 1916 yılına gelindiğinde 7 milyona ulaşmıştır (Avşar, 2010, s. 45). Bu öncü kurumun çalışma alanları İngiliz kamuoyundan Almanya, Fransa, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri ve Osmanlı'ya kadar çeşitlenmektedir. Dönemin İngiltere başkanı Lloyd George'un emriyle propagandanın okları Osmanlı'ya -Türlere- karşı yöneltilmiştir. Türkler hakkında yapılan propaganda faaliyetlerinin amaçları şu şekilde sıralanabilir: Türklerin başarısız devlet yönetimleri, Türk toplumunun bizatihi kendisi yüzünden ülkenin ilerlemesi üzerine olumsuz etki yapması fikrinin yaygınlaştırılması, Osmanlı sınırlarında yaşayan azınlıklar hakkında abartılı ifadelerle zulüm hikayeleri vb. içeriklerin üretilerek ayrımcılık fikirlerinin filizlendirilmesi (Avşar, 2020, s. 79). Servet Avşar, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası isimli çalışmasında Wellington House'un Türlere karşı geliştirdikleri propaganda faaliyetlerini şu kategorilerde toplamıştır: savaşın sorumluluğunu Almanya'ya yüklemeyi hedefleyen propaganda faaliyetleri, Almanlarla Türklerin dostluğunu bozmaya yönelik propaganda faaliyetleri, Osmanlı askerini iltica ve firara teşvik etmeyi amaçlayan propaganda faaliyetleri , kazanılan zaferler ve düşmanın yenilgilerini içeren propaganda faaliyetleri (Avşar, 2020, s. 86).

Wellington House'un Osmanlı askerinin savaşma motivasyonunu kırmak için yaptığı çalışmalar broşürlerle sınırlı kalmamış, bu doğrultuda çeşitli dergiler ve gazeteler bastırılarak propaganda çalışmalarını sürdürmüştü, hatta 1915 gibi erken bir tarihte bir film ekibi kurarak propaganda çalışmalarını genişletmiştir. Basılı propaganda çalışmalarının en bilineni 1916 yılında Türkçe, Arapça, Farsça ve Hintçe basılması planlanan el-Hakikat Gazetesi'dir. Bu gazeteyle amaçlanan Osmanlı devletinin askere çağırma kullandığı cihat fetvasının etkisinin azaltılması ve İngilizlerin savaşa dair görüşlerinin Osmanlı toplumu içinde yaygınlaştırılmasını sağlamaktır.

“Kelimelerin Savaşı”nda Almanya cephesi de İngiliz cephesinden farklı değildir. Müttefiki Osmanlı’nın sahip olduğu halifelik gücünü en üst noktada kullanmak isteyen Almanya, Osmanlı hakkında yürüttüğü propaganda çalışmalarını bu yönde geliştirmiştir. Osmanlı’nın halifelik gücünü kullanmak amacıyla Doğu Haber Ajansı’nı kuran Alman hükümeti “barışçıl yayılma” politikası üzerinden Müslüman halka ulaşmayı amaçlamıştır. Doğu Haber Ajansı çatısında hazırlanan Bei Unseren Helden an der Somme (Somme’deki Kahramanlarımıza) adlı film ile cephedeki sıcak çatışma görüntüleri ilk kez kamuoyuyla paylaşılmış, kahramanlık teması ekseninde savaş motivasyonunun artırılması hedeflenmiştir (İnceoğlu, 2015, s. 75).

Propagandanın sistemli ve tekrarlı yapılması, onun etkisini arttıran en önemli çalışma prensipleridir. Bu bağlamda verilmek istenen mesaj, ikna edilmek istenen fikirler sık sık tekrar edilmeli, akılda kalıcılığının artırılması için kısa ve vurucu kelime grupları kullanılmalıdır. Bunun en başarılı örneklerinden biri İngiliz propagandistlerinin Almanları “Hun” olarak tasvir ettiği çalışmalardır. Almanlara karşı nefretin palazlanması, düşman imgesinin pekiştirilmesi bağlamında hazırlanan afişlerde sıklıkla Hun imajı bir imgeleştirme olarak kullanılmış, Almanlar ile barbarlık, korkunçluk, Attila imgeleri bir arada resmedilmiş, poster ve afişlerde vücut bulmuştur (Welch, 2019, s. 65-93).

Osmanlı Savaş Propagandası

Osmanlı savaş propagandasını tarihlendirmek istediğimizde Kırım Savaşı’na (1853-1856) kadar gidebilmek mümkündür. Bu bölümde öncelikle sözlü propagandanın öneminden bahsedilecek, ardından Kırım Savaşı, 93 Harbi (1877-1878), Teselya Savaşı (1897), Trablusgarp Savaşı (1911-1912) ve Balkan Savaşları (1912-1913) sırasında yapılan çeşitli propaganda çalışmalarına örnekler verilerek Birinci Dünya Savaşı propaganda faaliyetlerinin hafızası bu tarihsel seyir sayesinde aktarılmaya çalışılacaktır.

Osmanlı halkının okur-yazar oranının düşüklüğü hasebiyle basım yayın faaliyetlerinin ulaştığı kitle oldukça kısıtlıdır. Şehirli asker ve subaylar haricinde Anadolu’dan gelen askerlerin de okuma yazma oranlarının düşük olduğu bilinmektedir. Osmanlı propaganda faaliyetlerine bu bakış açısıyla bakıldığında sözlü çalışmaların önemi daha iyi anlaşılacaktır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iktidarın başına geçtiği 1908 yılını takiben halkın bir araya geldikleri dini toplantılara verilen önem artmış, camilerde ve dini mahallerde toplanan halk için vaaz ve hutbeler yoluyla gerek bilgi aktarımı gerek propaganda amaçlı söylevler önem kazanmıştır. İmamların ve hatiplerin halkla doğrudan temas halinde oldukları göz önünde tutularak bu kişilerin eğitimlerine özel bir önem gösterilmiş ve Arapça okunan hutbeleri sadeleştirme yoluna gidilmiş ve anlaşılması kolaylaştırılmıştır (Beşikçi, 2015, s. 95). Savaşın başlamasıyla Müslüman halkın orduya daveti kapsamında gerçekleşen Cihat ilanı ile imamlar yurt genelinde verdikleri hutbe ve vaazlarla savaşın dini yükümlülük boyutu vurgulanarak erkek nüfusu orduya çağırma faaliyetleri yürütülmüştür. Bunun haricinde cepheye şehit düşen askerler için mevlit programları tertip edilmiş, gazeteye “ordu ve donanmamızın tevali-i nusret [daimi zafer] ve muvaffakiyeti” ifadeleriyle ilanlar verilmek suretiyle halkın katılımı sağlanmak istenmiştir (Beşikçi, 2015, s. 96).

Telgrafın icat edildiği döneme tesadüf eden Kırım Harbi (1853-1856), ilk belgesel savaş olarak tarihe geçmiştir (Yolcu, 2020, s. 48). Bu erken dönemde propaganda faaliyetlerinin kimliği çoğunlukla gazetecilik ve edebiyat aracılığıyla oluşmaktadır. Bu savaşta cephe gerisine yoğun bir bilgi aktarımı sağlanmış, fotoğraf ve görsel diğer unsurlar da propaganda amaçlı kullanılabilmiştir. Sözlü propaganda faaliyetleri bu dönemde de savaş destanları, şiirler ve deyişler, aşıkların okuduğu kahramanlık türküleri aracılığıyla sürmüştür. Savaşa yönelik icraatların en çok aktarıldığı iki temel kaynak Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis, biri resmi biri yarı resmi gazete, olarak ön plana çıkmaktadır. Savaşın başlangıcının da ilan edildiği Takvim-i Vekayi’de, savaşın sorumluluğu Rusya’ya yüklenerek Osmanlı Devleti’nin kendini koruma-savunma motivasyonu ile savaşa girdiği belirtilmiş, böylece savaşa katılım durumunun haklı gerekçeler üzerine gerçekleştiği vurgulanmış, meşruiyet bu yolla sağlanmaya çalışılmıştır (Ulucutsoy, 2020, s. 59). Gazetelerin haricinde propagandist söylemleri hasebiyle öne çıkan bir diğer eser Yusuf Halis Efendi imzalı Şehname-i Osmani adlı kitapçıktır. Hamasi ifadelerin fazlaca bulunduğu bu eserle birlikte modern anlamıyla “vatan” kelimesi de ilk kez kullanılmıştır (Ulucutsoy, 2020, s. 127).

93 Harbi (1877-1878) yıllarına geldiğimizde de iktidarın öncülük ettiği propaganda çalışmaları broşür ve kitapçıklar aracılığıyla yürütülmüştür. Görsel propaganda girişimlerinin ilk örnekleri 93 Harbi ile birlikte verilmeye başlanmıştır. Rus ordusunun geçtiği köylerde yaptıkları yıkım fotoğraflanarak albümler haline getirilmiş ve dağıtımı sağlanmıştır. “Risale-i Cihad”, “Umdet’ül Cihad”, “Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa Şanıdadır” isimlerinde propaganda kitapları yayımlanmış, seferberliğin yalnızca askere katılımı değil halk nezdinde maddi yardımla, iane (yardım parası) katkısıyla da yürütülebileceği vurgulanarak, savaşa destek çağrısında bulunulmuş, sonuncu kitapçıkta da Osman Paşa’nın yurda dönüşü abartılı ve ihtişamlı bir üslup kullanılarak aktarılmıştır (Ulucutsoy, 2020, s. 156-158).

Teselya Savaşı olarak da bilinen Osmanlı-Yunan Harbi (1897) Türk basın tarihinde özel bir öneme sahiptir. Bu savaşla birlikte ilk kez cephe ile cephe gerisinde sürekli ve düzenli haber akışı sağlanmış ve böylece Osmanlı devletinin ilk cephe muhabirleri bu savaşta ortaya çıkmıştır. Osmanlı-Yunan gerilimine sebep olan Girit Adası, bu dönem üretilen propaganda eserlerine kaynaklık eden temel unsurdur. Buradan hareketle üretilen zulüm hikayeleri, Müslümanların Yunanlar karşısında yaşadığı zorbalıklar, “Girit Halesi” başlığıyla kitap dizisi olarak basılmıştır. Yine bu dönemde Selanikli Felek Mehmet imzalı “Mükemmel Destan-ı Zafer” adlı metinde de Osmanlı askerinin Yunan askeri karşısındaki kahramanlığı övgü dolu ifadelerle aktarılmıştır. Bu dönemde öne çıkan bir diğer propaganda ürünü de cepheden gönderildiği izlenimi verilen asker mektuplarıdır. Bu mektupların propagandist kimseler tarafından kaleme alındığı düşünülmektedir çünkü sade ve akıcı bir dil kullanılmış ve edebi sanatlara başvurulmuştur. Cephede sıcak çatışma içinde bulunan askerin tecrübelerinin aktarıldığı, kahramanlık ve hamaset ifadeleriyle süslü bu mektuplar, savaşın ardından da kitapçık olarak basılmıştır (Ulucutsoy, 2020, s. 368).

1911-1912 yıllarında cereyan eden Trablusgarp Savaşı propaganda konusunda tecrübeli sayılabilecek İttihat ve Terakki hükümeti idaresinde yürütülmüştür. Savaş süresince propaganda olarak nitelendirilebilecek çok sayıda metin, cemiyetin yayın

organı Tanin Gazetesi'nde yayımlanarak kamuoyuna ulaştırılmıştır. Gazetede basılan metinler haricinde, cemiyet üyelerinin kaleme aldığı metinler de propaganda bağlamında değerlendirilebilir. Savaş yıllarında devletin de desteğini alarak kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, propagandanın bir diğer ayağını oluşturur ki bunu daha sonra Donanma Cemiyeti takip edecektir. Cemiyet, Osmanlı ve birleştirici bir tavır takınarak iane toplamak ve halkın duygularına hitap edecek metin ve şiirlerin üretimine önyak olarak 1919 yılına değin propaganda yapmaya devam eder. Silah Gazetesi, Hakikat Gazetesi, Sırat-i Müstakim/Sebilürreşad Mecmuası gibi yayınlar bu dönemde kahramanlık, seferberlik temaları ve hamasi ifadeleriyle propagandanın yürütüldüğü diğer mecralar olarak ön plana çıkmaktadır (Ulucutsoy, 2020, s. 200-234).

Birinci Dünya Savaşı'na yaklaştığımızda, Osmanlı Devleti'ne ciddi kayıplara sebep olacak Balkan Savaşları (1912-1913) dönemine denk gelinir. Bu dönemde Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Donanma-yı Osmani Muavenet-i Millye Cemiyeti (Donanma Cemiyeti)'nin yanı sıra Neşr-i Vesaik Cemiyeti'nin çalışmaları dikkat çekmektedir. Gazetecilerin ağırlıkta olduğu Neşr-i Vesaik Cemiyeti'nde yapılan hem ülke içi kamuoyu hem de dış kamuoyuna yönelik propaganda çalışmaları sürdürülmüştür. İç kamuoyuna yönelik propaganda çalışmalarında, halkı seferberliğe davet etme, savaşın haklı savaş olduğu vurgusuyla savaşa meşruiyet kazandırma, sivil kesimin ve kadınların desteğini alabilmek için çeşitli çağrılarda bulunma gibi amaçlar gözetiliyordu. Dış kamuoyuna yönelik olarak ise özellikle İngilizler hedef alınmıştı. Yine bu dönemde Neşr-i Vesaik bünyesinde hazırlanan ve Ahmet Cevat Bey tarafından kaleme alınan "Kırmızı Siyah Kitab" önemli bir propaganda eseri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahmet Cevat bu kitapla epik şiirlere bolca yer vermiş, Osmanlı Müslüman tebaasında "intikam" duygusunu aşlamaya çalışmıştır. Neşr-i Vesaik Cemiyeti'nin Balkan Savaşlarının bitimiyle faaliyetlerine son vermiştir (Kerimoğlu, 2014, s. 539).

Balkan Savaşları yaşanırken savaş edebiyatı kapsamında değerlendirilebilecek edebi çalışmalar sayıca artmıştır. Haluk Harun Duman, "Balkanlar'a Veda" isimli çalışmasında 1912-1914 yılları arasında Balkan Savaşlarını konu alan 280 adet şiirin kaleme alınıp çeşitli mecmua ve gazetelerde yayımlandığını aktarmaktadır (Yolcu, 2020, s. 68).

Tarihe "ilk topyekün savaş" olarak adını yazdıran Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), hem uzun sürmesi hem de çok sayıda cepheye yaşanması açısından dünya tarihinde birçok ilke sahne olmuş ve yeni savaş teknikleri, yeni bilimsel yaklaşım ve uygulamaların gelişmesine sebep olmuştur. Topyekün yürütülen bu savaş, yoğun biçimde üretilen metin, şiir, edebi ürünler hem de propaganda çalışmaları bakımından, yukarıda da belirtildiği gibi "kelimelerin savaşı" olarak da anılmıştır. Bu durumun farkında olan Harbiye Nezareti, savaşın olumsuz toplumsal etkilerini en aza indirmek, halkın seferberliğe destek olması, savaşın meşruiyeti (haklı savaş), savaşan askerlere ve halka moral ve motivasyon sağlaması bakımından çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Triumvira yönetim biçimi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Alman tarafgirliği, yakın tarihlerde birçok savaşa katılmış ve yorgun düşmüş Osmanlı Devleti'nin bu yeni savaşı kaldırıp kaldıramayacağı gibi meseleler ülke gündemini daima meşgul etmiştir. Savaşa giriş koşulları göz önünde tutulduğunda Harbiye Nezareti'nin savaşa kararlı katılımını meşru bir zemine oturtmak için kolları sıvadığı, özellikle Harp Mecmuası'nda kendini

hissettirmektedir. Osmanlı Devleti'nin mevcut siyasi yapısı, itilaf devletlerinin propagandasının da başat konularından biri olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı dendiği zaman akla ilk gelen olgulardan biri Çanakkale Cephesi olmuştur. Bunun sebebi karada ve denizde tüm sıcaklığıyla devam eden çatışmaların edebiyatta ve basında geniş ölçekte yer bulmasıdır. Osmanlı askerinin Çanakkale Cephesi'nde verdiği mücadele, bulunduğu koşullar içinde zaten bir başarı hikâyesiyken, matbu ürünlerce bu hikâye güçlendirilmiş, gelecek nesillere aktarılması amaçlanarak, edebiyatta geniş yer tutmuştur. Bu dönemde propagandanın önemli bir diğer teması seferberlik ilanı, askere çağrı ve cihattır. Genç erkek nüfusun yanında eli silah tutan yetişkin erkeklerin de orduya katılması, köylere, kahvehane ve camilere dağıtılan posterler yoluyla sağlanmaya çalışılmıştır. Savaş ve askerlik kavramlarına dini bir hüviyet kazandırarak orduya asker kazanma çalışmaları sürerken “askere din kitabı” başlıklı kitapçıklar, bu dönemde dağıtılmaya başlanmıştır. Bu kitapçıklarda Müslüman bir erkeğin savaşması dini motivasyonlara bağlanıp savaşmayanların ahirette yargılanacağı ifade edilmiş hatta cihat çağrısına icabet etmenin İslam'ın şartlarından biri olduğu vurgusu yapılmıştır (Beşikçi, 2015, s. 89).

Bu dönemde çalışmalarıyla ön plana çıkan yarı resmi cemiyetler Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Donanma Cemiyeti ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'dir. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin 1915'te çıkardığı “Harb-i Umumi Panoraması”, Harp Mecmuası tecrübesine giderken önemli bir iş olarak karşımıza çıkmaktadır. 274 adet fotoğrafın basıldığı bir albüm olan Harb-i Umumi Panoraması ile ordunun faaliyetlerinin sunumu bağlamında cephe ve cephe gerisi arasında bir köprü kurularak halka ve askere moral/motivasyon sağlanması amaçlanmıştır. Bu derginin ya da albümün en dikkat çeken özelliği ise sıkça vurgulanan Türk-Alman ittifakıdır. Derginin ilk sayısındaki tanıtım bölümünde savaşın haklılığı vurgulanmış ve bu faaliyetle meşruiyet sağlanmaya çalışılmıştır.

Yarı resmî kurumların Harbiye Nezareti desteğiyle yaptığı propaganda çalışmaları Çanakkale Savaşları'nın başlamasıyla hızlanmıştır. 1915 yılı Temmuz ayında Harbiye Nezareti Karargah-ı Umumi İstihbarat Şubesi yazar, şair, ressam ve bestekârları Çanakkale Cephesine çağırılmış ve bu atmosferi soluyarak “askerin cevherine ve milletin kabiliyetine dair hakiki tasvirler” yapmaları, üretimlerde bulunmaları istenmiştir. Aydınların on günlük süre zarfında cephedeki atmosferi solumaları sağlanarak duygu ve coşku dolu çalışmalara imza atmaları beklenmiştir. Zamanının meşhur isimlerinin de yer aldığı Çanakkale heyeti şu şekildedir: Mehmed Emin (Yurdakul), Ağaoğlu Ahmet, Yusuf Razi (Bel), Nazmi Ziya (Güran), Çallı İbrahim, Ömer Seyfeddin, Celal Sahir (Erozan), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Ahmet Yekta (Madran), Müfid Râtib, Ali Cânip (Yöntem), İbrahim Alâettin (Gövsâ), Orhan Seyfi (Orhon), Enis Behiç (Koryürek), Hıfzı Tevfik (Gönensay), Hakkı Süha (Gezgin) (Koroğlu, 2014: Ayvazoğlu, 2015: Selçuk, 2016). Çanakkale Cephesi'ne çağrılan isimlerin en belirgin özelliği İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın isimler olmaları ve davetlilerin birbirlerini tanıyor olmasıdır. Heyetin Çanakkale gezisi İkdâm gazetesine de konu olmuştur:

“Bugün gidecek olan heyet, bir hafta kadar sahne-i harbde bulunarak kahraman müdafilerle hal-i temasta bulunacak ve sonra ilhâmât, meşhûdât, ihsasât ve mütalaâtını tasvir edecektir. Bunların mahsul-i ilham ve irfanını teşhir için bir de harp risalesi vücuda getirilmesi mutasavverdir. Şairler şiirlerini, edibler hissiyatını yazarken, bestekârlar

harekât-ı kahraman'änenin ilham edeceği negamât ve terennümâtı tanzim edecekler ve ressamlar da meşhudâtı tersime çalışacaklardır." (Ayvazoğlu, 2015, s. 11).

Harp Mecmuası

Bu bölümde Harp Mecmuası'nın genel bir tanıtımı yapılacak ve ardından nitel veri analizi programı Maxqda ile derlediğimiz sayısal verilerle Harp Mecmuası'nın muhtevası hakkında en çok tekrar eden temalar, yazısı en çok yayımlanan aydınlar üzerinde durularak bir çerçeve sunulacaktır.

Harp Mecmuası, Birinci Dünya Savaşı döneminde Osmanlı'nın yaptığı propaganda çalışmalarının en önemli örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Propagandanın sistemli, kesintisiz ve kurumsal nitelikte olması özellikleri Harp Mecmuası'nda vücut bulmaktadır. Harbiye Nezareti öncülüğünde (Selçuk, 2016, s. 75) Kasım/Aralık 1915 (Teşrinisani 1331) yılında ilk sayısını çıkarılan Harp Mecmuası, savaşın Osmanlı aleyhine giden seyri yüzünden Haziran 1918 (Ramazan 1334) yılında son bulmuştur. Toplam 27 sayıdan mürekkep dergi, ilk zamanlar kuşe kâğıda basılmış, 24. sayıyla birlikte kâğıt kalitesini belirgin bir oranda düşürmüştür. Hatta bu kaliteli baskı için Viyana'dan kuşe kâğıdı getirtilmiştir (Solmaz, 2018, s. 42). Yine ekonomik sıkıntılardan kaynaklı olabileceğini düşündüğümüz reklam yayınları da 19. sayıyla beraber mecmuada yer almaktadır. Harp Mecmuası'nın basımı Cağaloğlu'nda bulunan Matba'a-i Ahmed İhsân ve Şürekası isimli basımevinde gerçekleşmiştir. Mecmuanın kapağında "on beş günde bir çıkar asker ve muharebeden bahseder risale-i musavvere" ifadesiyle yayın sıklığı belirtilirken bu aralık çoğunlukla takip edilememiş, hatta sonlara doğru yaşanan gecikmelerden ötürü 25. ve 26. sayıları tek sayı halinde çıkartılmıştır. Mecmuada düzenli olarak tekrar eden, son iki veya dört sayfanın ayrıldığı, şehit isim ve portrelerine yer veren bölüm önce "Yaşayan Ölüler" başlığıyla, 11. sayıyla birlikte ise "Mübarek Şehitlerimiz" başlığıyla paylaşılmıştır. Yaşayan Ölüler ya da Mübarek Şehitlerimiz başlığıyla paylaşılan her sayfada toplam 12 adet şehit portresine rastlanmaktadır. Harp Mecmuası'nda metin içeriğinden çok fotoğraf içeriği bulunmaktadır. Ancak Harb-i Umumi Panoraması gibi bir albüm görüntüsünde değildir. Dönemin meşhur yazarlarının metinlerinin dergide yayımlanıyor olması da onu albüm niteliğinden uzaklaştıran bir diğer özelliğidir.

Mecmuanın kim tarafından çıkarıldığı, hangi isimlerin dergi yönetiminin başında olduğu açık ifadelerle paylaşılmamıştır. Bununla beraber dergide İttihat ve Terakki havasının esiyor olması, dergi sayılarında Enver Paşa'ya bol miktarda yer verilmesi, ordunun faaliyetlerinin bolca fotoğraflanıp yayımlanması gibi hususlar, dergi kurulunun İttihat ve Terakki üyelerinden oluştuğu izlenimini doğurmaktadır. Teşrinisani 1331 (Kasım-Aralık 1915) tarihli çıkan ilk sayısında isimsiz olarak yayımlanan "Niçin Çıkıyor?" başlıklı yazıda, öncelikle Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş sebebi, haklı savaş bağlamında, Türk ve İslam'ın temsilcisi ve koruyucusu olarak belirtilmekte ve derginin çıkma sebebi olarak da yaşanan şehitlik ve tabî kahramanlıkları, cepheden haberleri vereceği şu ifadeler aktarmaktadır:

"İşte Harp Mecmuası, varlığımızda bu mühim inkılabı yapan, en büyük ve en kuvvetli düşmanlar karşısında neslinin ve dininin ananesine uygun bir kahramanlık ve fedakarlıkla cenkleşen muazzam ordumuzun altın destanını yazılar ve resimlerle

ebedileştirmek, onu bütün dünyanın gözleri önüne yaymak için çıkıyor. Sevgililerini kurban verip yürekleri sızlarken vatan istikbalini, o daima genç ve dinç ümidi ruhlarında sevip okşayan analar, babalar, kadınlar, kardeşler, kızlar, oğullar bu sayfalarda muazzam bir aile olan büyük ordunun şanlı menkıbelerinde ve levhalarında fertlerin şanını da sezerek övünecekler ve her şeyi en bîtaraf beyinle muhakeme eden ‘yarın’ bu sayfalara bakarak Avrupa’yı kırmızıya boyayan bu cihan cenginde Türkiye’nin mevkiini tayin edecek ve bununla onun hakkında katliamı verecek: Türkiye ölmeyecek, yaşayacak, büyüyecek.” (Harp Mecmuası, Teşrinisani 1331, Yıl:1, Sayı:1)

Harp Mecmuası’nın tüm sayılarını taradığımızda toplam 142 metin ve 1109 adet fotoğraf veya resim içeriğine ulaşılmaktadır. Fotoğraf ve metinlerin kodlanmasında takip edilen ana temalar şu şekildedir: yazarlar, cepheleler, komutanlar, müttefikler, Almanlar, ordunun faaliyetleri, saray erkani, Türkçülük, İslamiyet, şiir, metin. Harp Mecmuası’nın kapak tasarımlarından içerikte paylaşılan fotoğraflara kadar tüm fotoğraflar adeta özenle seçilmiş ve çekilmiş izlenimi oluşturmaktadır. Dergide yayımlanan metinlerin büyük bir kısmının imzasız/anonim olarak yayımlanması gibi fotoğrafçıları hakkında da bir bilgiye ulaşılammıştır. Harp Mecmuası’nın fotoğrafları ayrı bir çalışmaya konu olacak kapsam ve büyüklüktedir.

Harp Mecmuası’nda tespit edilen 142 metin içeriğinin (şiirler de buna dahil edilmiştir) yalnız 42 tanesinin yazarı belli olup diğerleri isimsiz olarak yayımlanmıştır. Buna göre Harp Mecmuası’nda yazıları bulunanların isimleri ve kaç adet yazısının yayımlandığı -azdan çoğa doğru- şu şekildedir:

Süleyman Nazif	7
Mithat cemal	6
Ahmed Refik	4
Ziya Gökalp	3
Falih Rifki	3
Manastırlı M. Hasib	3
Ağaoğlu Ahmet	2
Cenap Şehabettin	2
Mehmet Emin	2
Hakkı Süha	1
Vedad Nedim	1
İdris Sabih	1
Yusuf Ziya	1
Nedim	1
Mehmed Rifat	1
Faik Ali	1
Fatma Nurunnisa	1
Salime Servet Seyfi	1
Abdülhak Hamit	1

Süleyman Nazif, Mithat Cemal [Kuntay], Ahmet Refik [Altınay], Ziya Gökalp, Falih Rıfkı ve Manastırlı M. Hasip yazıları en çok yayımlanan yazarlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Mecmuada en çok yazısı yayımlanan yazarlar ve eserleri hakkında geniş çaplı bilgi vermek çalışma kapsamını aşmaktadır. Ancak isimlere dikkat edildiğinde, hepsinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın kimseler, hatta üyelerden oldukları görülecektir. Bu bağlamda Süleyman Nazif'in Harp Mecmuası'ndaki çalışmalarıyla savaş propagandasının metinlere nasıl sirayet ettiği örneklerle kısaca açıklanabilir görünmektedir.

1869-1927 yıllarında yaşamış olan Süleyman Nazif, Birinci Dünya Savaşı'nı ve Osmanlı çöküş dönemini en çok hisseden nesli temsil etmekte aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin saygın üyelerinden birisidir. Dönemin meşhur şairlerinden Ahmet Haşim'e göre Süleyman Nazif, "bütün bir nesle vatan duygusunu aşlamış, kuvvetli bir şair"dir (Göçgün, 2006). Osmanlı son döneminde Basra, Bağdat ve Musul vilayetlerinde valilik görevlerinde bulunan Nazif'in Harp Mecmuası'nda yayımlanmış çalışmaları şu şekildedir: "Çimentepe'de", "İstanbul Bizim Ebedi Payitahtımız", "Çanakkale'nin İstanbullu Şühedasına", "Dağistanî Mehmed Fazıl Paşa", "Süleyman Askerî Bey", "Rus İnkılabı ve Biz", "Viyanâ Nekâhathânesi'ndeki Askerlerimize". Bunlardan "Çanakkale'nin İstanbullu Şühedasına" adlı metin, yazarın Batarya ile Ateş adlı kitabından alıntılanmıştır, bu detay başlığın altında okuyucuya da sunulmuştur. Daha çok şair kimliğiyle ön plana çıkan Süleyman Nazif'in, Harp Mecmuası'ndaki yazılarının tamamı metin formatında olması dikkat çekicidir. Süleyman Nazif'i de etkisi altına alan dönemin Türkçü havası, onun Harp Mecmuası'ndaki diğer yazılarına da yansımaktadır. "Vatan afiyet gibidir, kıymeti ancak gittikten sonra bilinir." notuyla yayımlanan "İstanbul Bizim Ebedi Payitahtımız" adlı metinde, yazarın Müslüman Türk askerine seslenişine şu cümlelerle tanık olunmaktadır:

"Ey Müslüman evladı!.. Ey Türk oğlu!.. Bu güzel şehrin bî-bedel [eşsiz] semâsına doğru birer mısra-ı berceste [seçilmiş, güzel] şeklinde yükselmiş olan minarelere ve dâimâ şefkat ve hürmetle müteveccih ol [yönel]. Şerefelerinden dağılan ezân seslerine karşı ak saçlı ninelerin göklere açılan elleri Allah'tan bizim için günde beş kere istid'â-yı sa'âdet [mutluluğu çağırma/istemek] etmeğe dört yüz bu kadar seneden beri müdavimdir. (...) Bu diyarı minâresiz ve minârelerin ezânsız kalmasına kâil olma [kabullenme]. Ve muhakkak bil ki İstanbul minâresiz ve minâreler ezânsız kalırsa hepsi yetim olur. Ve hepimiz yetim oluruz!..." (Harp Mecmuası Y:1, S:4, s. 51.)

Süleyman Nazif'in kaleminin, ülkenin en sıkıntılı günlerinde iyiden iyiye güçlenip bir volkan gibi patladığını ifade eden Peyami Safa'nın yorumu (Mumcu, 2006), yazarın "Rus İnkılabı ve Biz" başlıklı metninde kendini iyiden iyiye hissettirmektedir:

"...biz harbe iştirak etmeseydik, sakf ü cidârı beş asrın tekbirlerini tekrâr eden Ayasofya Cami'i Moskof dînine, kapıları eski Osmanlı padişahlarının dârât ü ihtişamına [heybetli ihtişam] asırlarca şâhid olan Topkapı Sarayı... emânet-i mukaddesenin bu Hazîne-i Hümâyün ve mübâreki şimdiye kadar çokdan Rus tâbî'iyetine intikâl etmiş bulunacaktı." (Harp Mecmuası Y:2, S:20, s. 307.)

Diğer yazarlardan fazla yazısı bulunan, Süleyman Nazif'i takip eden Mithat Cemal [Kuntay]'in (1885-1956) Harp Mecmuası'nda toplam yedi adet şiiri yayımlanmıştır.

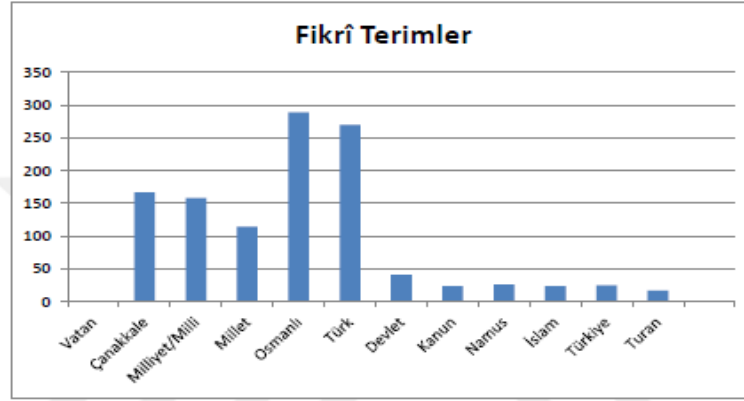
Bunların başlıkları sırasıyla şu şekildedir: “Fransızlara”, “Kolunu Harb Meydânında Bırakmış Bir Askere”, “Serhaddeki Askere”, “Galiçya’daki Türk Askerine”, “Romanya’daki Türk Ordusuna”, “Beynel-mileliyet ve Milliyet”. Mithat Cemal’in şiirlerinin temalarını vatan sevgisi ve kahramanlıkla birlikte, vatan uğruna ölmek oluşturmaktadır.

“Deden şehnâmeler mağbûtu birçok vak’alar yapmış,
Cesedden dâstânlar, rûhdan mecmâ’alar yapmış;
Senin necdetli hûnundan da oğlun şâh-eser bekler,
Bedâyi ihtirâ eyler ölüm bahsinde erkekler.”

Propaganda çalışmalarında yaygınlaştırılmak istenen fikirlerin düzenli ve sık tekrarının propagandanın etkisini olumlu yönde arttıracığından yukarıda bahsedilmişti. Buna göre mecmuada en çok tekrar eden kelimelerin dağılımı, derginin muhtevası hakkında okuyucuya genel bir bilgi verecektir. Harp Mecmuası’nda en çok tekrar eden kelimeler aşağıdaki gibidir:

Asker	1644
Düşman	1168
Osmanlı	554
Ordu	551
Türk	270
Kahraman	251
Vatan	213
Zafer	210
Nefer veya Zabitan	177
Çanakkale	167
Milliyet veya Milli	158
Millet	114
Almanlar	109
Ölüm	69
Muzaffer	68
Silah	64
Enver Paşa	61
Şehit	50
Devlet	41
Şanlı	39
Türkiye	25
Kanun	24
İslam	24
Turan	17
Namus	26
Hain	7
TOPLAM	5327

Bu kelime gruplarını temalar etrafında topladığımızda ise karşımıza şu tablo çıkmaktadır:

Grafik 1: Fikri Terimler Kelime Grubu

Harp Mecmuası'nda en çok tekrar eden kelimelerin başında, Fikrî Terimler Kelime Grubu olarak adlandırdığımız, "vatan, Çanakkale, Millet, Milli/Milliyet, Osmanlı, Türk, Devlet, Kanun, Namus, İslam, Türkiye, Turan" kelimeleri dikkat çekmektedir. Çanakkale'nin milliyetçi kelime grubuna katılma sebebi, Çanakkale Cephesinin, Harp Mecmuası'nda en sık geçen cephe olmasından ve mecmuda Çanakkale'ye özel bir yer ayrılmasından ileri gelmektedir. Harp Mecmuası'nı çıkartan ekibi de göz önünde bulundurduğumuz zaman mecmuda Türkçülük ve Milliyetçilik havasının baskın olduğu ilk başta göze çarpar. Ancak bu ırkçılık temelli olarak değil, İslami temelli bir milliyetçilik fikridir. Türkçülük, milliyetçilik fikir akımlarıyla İslamcılığın hep bir arada olduğunu söylemek mümkündür.

Harp Mecmuası'nın fikri temellerini en iyi ifade eden pasajlardan biri isimsiz olarak yayımlanan şu cümlelerdir:

"Gözlerimde Oğuz'un yıldırım ateşleri, dimağımda vatanın sönmez mukaddes alevleri parladı. Kalbim Kâbe'ye, bükülmez kolum düşmana teveccüh ederek şimâlin sisler, dumanlar içinde kaybolan sema-pâye dağlarına Türk'ün yılmaz yumruğunu sıktım ve gösterdim." (Harp Mecmuası, Y:2, S:24, s. 379).

Aşağıdaki grafikte, mecmuda geçen askerî kelimelerin tekrar sayıları verilmiştir:

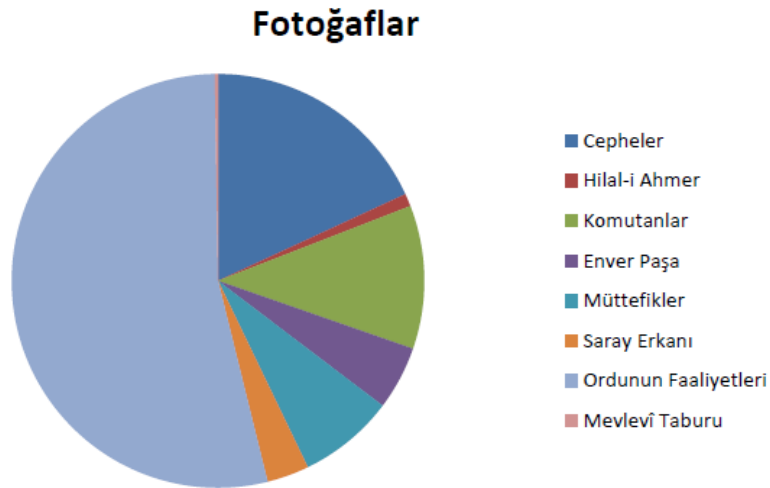

Grafik 2: Askerî Kelime Grubu

“Asker” (1644 tekrar olarak tespit edilmiştir) kelimesinin ezici üstünlükte olduğu grafikte, onu “düşman” (554 kere) ve “ordu” (551 kere) kelimeleri takip etmektedir. Bu çoğunluk elbette şaşırtıcı bulunmamaktadır. Aşağıda isimsiz olarak verilen pasaj, mecmuadanın askerî havasını gözler önüne serer:

“Osmanlı indinde sancak pek mukaddes idi. Ordunun nâmûsu, şerefi ancak sancakla mündemiç idi. Sancağı düşman ellerine teslim etmektense fedâ-yı can eylemek, onun müdâfaası uğrunda her türlü fedâkarlıkları ihtiyar etmek bir asker için en büyük şeref addolunurdu. Şanlı ordumuzda bu his elân bâkîdir. Osmanlı sancağı Osmanlı ordusunun şan ve şerefi ile tev’emdir. Kafkas Cephesi’nde, Sina çöllerinde, Çanakkale sahillerinde, Osmanlı sancağının muhafazası uğrunda, ordumuzun şanlı tarihinde en parlak sahifeler işgal edecek kahramanlıklar ibraz olunmuştur.” (Harp Mecmuası, Y:2, S:23, s. 362).

Harp Mecmuası’nda toplamda 1109 adet fotoğraf tespit edilmiştir. Fotoğrafçılık için erken denebilecek bir tarihte mecmuada fotoğrafların bu kadar yer tutması, bu çalışmaya verilen önemi göstermektedir. Bu bağlamda 1915 yılında Merkezi Ordu Sinema Dairesi, görsel propaganda bağlamında önemli çalışmalara imza atmış, savaş ve komutanlar hususunda önemli filmler çekmeyi başarmıştır. Harb-i Umumi Panoraması ve Harp Mecmuası fotoğraflarının yüksek kalitesi, hükümetin ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin görsel propagandaya verdiği önemi bu etkinliklerin adeta devamı/yansıması gibi görülmektedir. Harp Mecmuası’nda ezici üstünlükte fotoğraf bulunmasına rağmen fotoğrafları kimin çektiği, hangi koşullarda basıldığı bilgilerine ulaşılamamıştır. Osmanlı savaş fotoğrafçılığı ayrı bir çalışmanın konusu olacak kadar kapsamlı ve bilinmez görülmektedir. Harp Mecmuası’nda yer alan fotoğrafların dağılımı aşağıdaki gibidir:

Grafik 3: Harp Mecmuası’nda Fotoğraflar

Harp Mecmuası’nda yayımlanan metinlerde Çanakkale Cephesi üstünken fotoğraflarda zirveyi Galiçya Cephesi fotoğrafları almaktadır. Harp Mecmuası’nda geçen

cepheleri incelediğimizde Galiçya Cephesi'ne ait 92, Çanakkale Cephesi'ne ait 82, Kafkas Cephesi'ne ait 53, Trablusgarp Cephesi'ne ait 36 ve Irak-İran Cephesi'ne ait 28 fotoğraf tespit edilebilmiştir.

Harp Mecmuası'nda "komutanlar" kodu toplamda 137 kez tekrar etmiş, yani 137 fotoğrafın teması komutanlar olarak tespit edilmiştir. Toplam fotoğraf sayısı düşünüldüğünde mecmuadaki asker fotoğraflarının çok küçük kısmını komutanların oluşturduğu, büyük çoğunluğunun er düzeyindeki düşük rütbeli askerlere ait olduğu sonucu çıkmaktadır. Buna göre Cemal Paşa'ya ait 10 fotoğraf, Vehib Paşa'ya ait 7 fotoğraf, Esat Paşa'ya ait 6 fotoğraf, Golzt Paşa'ya ait 5, Hafız Hakkı Paşa'ya ait 3, Liman von Sanders'a ait 3, Mahmud Kamil Paşa'ya ait 2 ve Mustafa Kemal'e ait 2 fotoğraf tespit edilmiştir. Enver Paşa, mecmuanın çıkması ve yayımlanması açısından diğer komutanlardan daha özel bir pozisyonda konumlanmaktadır. Buna göre Enver Paşa "komutanlar" koduna dahil edilmemiş, adıyla kodlanmış ve kendisine ait 80 fotoğraf tespit edilmiştir.

Mecmuadaki fotoğrafların büyük çoğunluğunu "ordunun faaliyetleri" olarak temalaştırdığımız fotoğraflar oluşturmaktadır. "Ordunun faaliyetleri" kodu tüm sayılarda toplam 861 kez tekrar etmiştir. Bu temalaştırmanın içerisinde askerlerin idman ve atış talimlerinden, cephelerin inşa edilmesine, yol çalışmalarından kuyu kazılmasına ve nakliyecilik işlerine kadar çeşitli fotoğraflar yer almaktadır. Askerlere moral ve motivasyon kazandırılması ve bunun sürdürülmesinde ordunun faaliyetlerinin mecmuada paylaşılması önem arz etmektedir. Eğitimlerin, talimlerin bu yolla sergilenmesiyle, olumlu bir profil çizilmesi amaçlanmış görünmektedir.

Harp Mecmuası, 19. Sayısında ilk kez reklam yayımlamaya başlamış ve reklamlar derginin son sayısına kadar sürmüştür. Mecmuada toplam 85 adet reklam afişi tespit edilmiştir. Kitapçı reklamından ayakkabıcı reklamına, terzi reklamlarından eczane ve doktor reklamlarına kadar çeşitlilik arz eden reklam afişleri ilgi çekmektedir.

Sonuç

Yayın hayatına Teşrinisani 1331 (Kasım/Aralık 1915) ile başlayan ve Haziran 1334 (1918) tarihli 27. sayı ile ömrü nihayete eren Harp Mecmuası, Birinci Dünya Savaşı dönemi Osmanlı savaş propagandası bağlamında özel ve kıymetli bir yer tutmaktadır. Birinci Dünya Savaşı esnasında dünyada cereyan eden propaganda faaliyetlerinden Osmanlı Devleti'nin de etkilenmemesi düşünülemezdi. Ancak böylesi erken bir tarihte baskı kalitesi yüksek ve fotoğraflarla zenginleştirilmiş bir propaganda dergisinin varlığı İttihat ve Terakki Cemiyeti için bir başarıdır. Mecmua hakkında ulaşabildiğimiz bilgilerin kısıtlı olması, fotoğrafçılar hakkında bilgiye sahip olmayışımız çalışmanın kısıtlarıdır. Bir diğer önemli eksiklik ise mecmuanın ulaşabildiği okuyucu kitlesi hakkında bilgi sahibi olmayışımızdır. Okur-yazar oranının düşük olduğu 1915 Osmanlısı göz önünde bulundurularak fotoğraf sayısının arttırılmış olabileceği düşünülmektedir. Osmanlı savaş propagandası olarak değerlendirilebilecek tüm üretimlerin yazınsal kaynaklı olduğu, bu bağlamda Harp Mecmuası'nın çıkarılabilmesinin devlet açısından bir yenilik teşkil ettiği düşünülmektedir. Dönemin şartları ne olursa olsun yüksek kâğıt kalitesi-24. sayısıyla birlikte kâğıt kalitesi düşse de- ve yine yüksek kalitede fotoğraflar yayımlanmasıyla

devletin başarılı bir propaganda girişimi olarak anlam kazanmaktadır. Bu çalışmayla birlikte, kısıtlı imkân ve zorlu savaş koşullarında çıkarılabilen Harp Mecmuası'nın önemi, onu tarihî ve sosyolojik bağlamda konumlandırılmasıyla ve mecmuanın genel muhtevasının tespit edilmesiyle birlikte anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Harp Mecmuası savaş propagandası bağlamında ilk kamusal girişim olarak karşımıza çıkmakta ve savaş tarihimize ilişkin önemli izler taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Avşar, S. (2010). Birinci Dünya Savaşında İngiliz Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti. *Atatürk Dergisi*, 3 (2).
- Avşar, S. (2020). *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ayvazoğlu, B. (2015). *Edebiyatın Çanakkale'yle İmtihani: Arıburnu ve Seddülbahir'de On Gün*. İstanbul: Kapı Yayınları
- Bernays, E. L. (1942). The Marketing of National Policies: A Study of War Propaganda. *Journal of Marketing*, 6(3), 236–244.
- Beşikçi, M. (2015). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Solmaz, Ç. (2018). *Harp Mecmuası'na Göre I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti*. (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Davison WP. (1971). Some Trends in International Propaganda. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 398(1), 1-13.
- Güler, M. (2018). Bir manipülasyon aracı olarak rızanın imalatı. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*. 3(5), 75-101.
- İnceoğlu, Ç. (2015). Politik Bir Silah: Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere, Fransa, Almanya ve ABD'de Propaganda Filmciliği. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 70-84.
- Kerimoğlu, H. T. (2014). Balkan Savaşları'nda Osmanlı Propagandası: Neşr-i Vesaik Cemiyeti. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29(2), 539-561.
- Köroğlu, E. (2014). *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918: Propagandadan Millî Kimlik İnşasına*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Lasswell, H. D. (1938). *Propaganda technique in the world war*. New York: P. Smith.
- Lutz, R. H. (1933). Studies of World War Propaganda, 1914-33. *The Journal of Modern History*, 5(4), 496–516.
- Mumcu, Y. (2016). Vatansever Şair Süleyman Nazif ve El-Cezire Mektupları. *Söylem Filoloji Dergisi*. 1(1), 118-136.
- Selvi, H. (2015). *Harp ve Propaganda. (Harb-ı umumi Panoraması)*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü.
- Selçuk, M. (2016). *Çanakkale Seferberliği: Savaş, Eğitim, Cephe Gerisi*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Tamer, A. (2010). *Birinci Dünya Savaşı'nda ABD ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne Karşı Yürüttüğü Propaganda Faaliyetlerinin Amerikan ve İngiliz Basını Bağlamında İncelenmesi*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Terence, Q. (1980). Propaganda Teorisi ve Gelişimi. (Ünsal Oskay, Çev.). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 35(01), 255-307.
- Ulu, C. (2012). Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basının Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Harp Mecmuası Örneği. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 10 (12), 61-83.
- Ulucutsoy, H. (2020). *Cihattan İttihatçı Propagandaya: Osmanlı Savaşlarında Propaganda ve Edebiyat 1928-1912*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Uluçeçen, T. H. (2020). *Kapsayıcı Bir İletişim Kavramı Olarak Propaganda*. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Welch, D. (Der.) (2019). *Propaganda Güç ve İkna*. (Selim Sezer, Çev.) İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Yolcu, C. (2020). *İntibah, İbret, İntikam; Balkan Savaşı'nda Osmanlı'da Propaganda Kitapları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Zürcher, Erik Jan. (2019). *Birinci Dünya Savaşı'nda Cihat ve İslam*. (Ayşen Gür, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- * Bu çalışmada, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü'nün 2014 tarihinde tıpkıbasım olarak yayımladığı Harp Mecmuası sayılarından istifade edilmiştir.

Makale Gönderim Tarihi: 26.09.2022

Yayına Kabul Tarihi: 08.12.2022

Araştırma Makalesi

XIX. YÜZYIL ORTALARINDA UZUNKÖPRÜ (CİSR-İ ERGENE) KIRSALINDA SOSYAL VE EKONOMİK YAPI

Tuğba Haşılamacı*

öz

Tanzimat Fermanının ilan edilmesinin ardından Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik yapısında köklü değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler arasında en önemlisi vergi kaynaklarının tespiti için yapılan sayımlardır. Bu sayımların sonucunda çalışmamızın ana kaynağını oluşturan "Temettuat Defterleri" ortaya çıkmıştır. Bu çalışma 19. yüzyıl ortalarında Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerden biri olan Uzunköprü (Cisr-i Ergene) Kazası'nın köylerindeki sosyal ve ekonomik hayatı ortaya koymayı amaçlamıştır. 1844 tarihli Uzunköprü Kazasına ait Temettuat Defterleri ile yapılan çalışmalar yalnızca kaza merkezini kapsamakta olup köylerine ait herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışmamızda Uzunköprü köylerine ait temettuat defterleri esas alınarak Uzunköprü Kazasının demografik, idari, sosyal ve ekonomik yapısını bir bütün olarak ortaya konulmasına katkı sağlaması amaçlanmıştır. Yapılan çalışma neticesinde Uzunköprü kazasının Tanzimat'ın ilk yıllarında ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan tipik bir Trakya kasabası olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cisr-i Ergene (Uzunköprü), 19.yüzyıl, Tanzimat, Şehir Tarihi, Temettuat Defterleri, Sosyo-ekonomik Durum.

XIX. MID-CENTURY UZUNKOPRU (CİSR-İ ERGENE) SOCIAL AND ECONOMIC STRUCTURE IN THE RURAL

ABSTRACT

There had been radical changes in the political, military, social, and economic structure of the Ottoman Empire after the proclamation of the Tanzimat Edict. One of the most important among these changes is the censuses made for the determination of tax sources. As a result of these censuses, "Temettuat Registers", which constitute the main source of this study emerged. This study aimed to reveal the social and economic life in the villages of Uzunköprü (Cisr-i Ergene) District, one of the regions where the Tanzimat Reforms were implemented in the middle of the 19th century. Studies with the Temettuat Registers of Uzunköprü District dated 1844 cover only the district center and there are no studies related to their villages. For this reason, in our study, it is aimed to contribute to revealing the demographic, administrative, social and economic structure of Uzunköprü District as a whole, based on the temettuat registers of Uzunköprü villages. As a result of the study, it was concluded that Uzunköprü district was a typical Thrace town whose economy was based on agriculture and animal husbandry in the first years of the Tanzimat.

Keywords: Cisr-i Ergene (Uzunköprü), 19th century, Tanzimat, Urban History, Temettuat Books, Socioeconomic status.

* Bilim Uzmanı, tugbahslmc@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8994-7182.

Atrf: Haşılamacı, T. (2023). XIX. Yüzyıl Ortalarında Uzunköprü (Cisr-i Ergene) Kırsalında Sosyal ve Ekonomik Yapı. Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi. C.1, S.1, 101-120.

Giriş

Sosyo-kültürel özellikleri yanında İktisadi ve mali bir içeriğe sahip olan Tanzimat Fermanı'nda Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlar tarafından en çok şikâyet edilen vergiler üzerinde birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu anlamda vergilerin adil bir şekilde tarh ve tahsil edilebilmesi için 1840 yılında "Emlak, Arazi ve Temettuât" sayımları yapılmaya başlanmış ve bu sayımlar sonucunda ortaya 20 bine yakın "temettuât defteri" çıkmıştır.

Sözlük anlamıyla kazanç, kar elde etme, mal ve eşya sahibi olma olarak Arapça kökenli "Temettu" kelimesinin çoğulu olan "Temettuât" Osmanlı Devleti için ise halkın mal ve mülk miktarı ile hayvan sayılarının kaydedildiği defterler olarak tanımlanabilir. Temettuât vergisi ise Tanzimat döneminde yapılan değişikliklerle önceden alınan vergilerin daha düzenli toplanması için diğer vergilerin kaldırılarak köylü, şehirli, esnaf ve tüccar hane reislerinin bir yıllık kazançları üzerinden alınan vergidir.

Temettuât defterlerinde halkın isim, meslek, arazi ve hayvan tasarrufu yıllık gelirleri vb. gibi birçok bilgiler mahalle ya da köy ölçeğinde kayıtlıdır (Kütükoğlu, 1995, s. 395-398). Bu sayımlara dayanılarak "Temettu vergisi" adı altında vergi tahsil edilmesi amaçlanmıştır (Develioğlu, 1993, s. 453-454; Sami, 1998, s. 437).

Osmanlı iktisat tarihi bakımından büyük önem taşıyan Temettuât defterleri H.1260-1261 (M.1844-1845) yıllarını kapsamakta olup Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde ML.VRD.TMT.d. koduyla kaydedilmiştir. Temettuât defterleri Tanzimat reformlarının yapıldığı eyaletlerde (Ankara, Aydın, Bolu, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Edirne, Erzurum, Hüdavendigâr (Bursa), Konya, Niş, Rumeli, Selanik, Silistre, Üsküp ve Vidin) uygulandığından sadece bu eyaletlere ait defterler mevcuttur (Arslan, 2015, s. 60).

1) Uzunköprü (Cisr-i Ergene) Temettuât Defterleri

Edirne vilayetine bağlı Uzunköprü kazasına ait Temettuât defterleri, H.1260-1261 (M.1844-1845) yıllarına ait olup Uzunköprü kazasının mahalle ve köyleri ile ilgili kayıtları içeren toplam 55 adet defterden oluşmaktadır. Bu defterlerin nefsi Cisr-i Ergene'ye ait olanları ayrı bir çalışmanın konusu olmuştur (Yılmaz, 2014). Bu sebeple makalemizin inceleme alanı Cisr-i Ergene kazasının kırsal bölgesinin kayıtlarını içeren defterler oluşturmaktadır. Kayıtlar rika yazı stili ile tutulmuş olup birinci sayfasına genellikle köy veya mahallenin ismi ve bağlı bulunduğu yer yazılmıştır. İkinci sayfasının başında ise "bais ve kaim defter-i huruf oldur ki Edirne eyaleti dahilinde kâin Cisr-i Ergene kazasına tabi' ..... karyesi bilcümle ehl-i islâmın/mütemekkin kâffe-i millet-i Rumiyan reayanın emlâk ve arazi ve temettûlarını mübeyyin defteridir" şeklinde yer alan bu açıklamadan sonra, vergi mükellefinin hane ve aile numarası yer almıştır.

Temettuât kayıtlarında hane sahibinin ismi ya da lakabı yazıldıktan sonra ilgilendiği meslek (erbâb-ı zirâatten idüğü, bakkal esnafından idüğü, hizmetkâr idüğü), hane reisinin ödediği vergi-i mahsûsa miktarı (Sene-i sâbıkada vergi-i mahsûsadan bir senede vermiş olduğu, 65 kuruş) ve yetiştirdiği tarım ürünlerine yer verilmiştir.

Daha sonra tarım ürünleri ve hayvanlardan alınan vergiler ile gayrimüslimlerden alınan cizye vergi kayıtları sıralanmaktadır. Son olarak tasarruf edilen taşınır ve taşınmaz

tüm mal varlıkları yıllık nakdî hasılları ile birlikte ayrıntılı olarak kaydedilmiştir. Defterlerde vergiden muaf kişiler, yetimler, herhangi bir sakatlığı olanlar, başka yere göç edenler, herhangi bir mal varlığı olmayanlar ya da başkasının yardımıyla geçinenlere ayrıca belirtilmiştir. Temettuât sayımı yapılmış olan her köyün sonunda, köye ait toplam temettuât miktarı ve toplam vergilerinin ne kadar olduğu da ayrıca belirtilmiştir.

2) Uzunköprü (Cisr-i Ergene) Kazası

Günümüzde Uzunköprü, Marmara Bölgesi'nin Trakya bölümünde, Edirne iline bağlı bir ilçe merkezidir. 20 mahalle ve 53 köyden oluşan Uzunköprü kapladığı alan bakımından 1.224 km² ile Edirne ilçeleri arasında birinci sırada yer almaktadır.

Uzunköprü (Cisr-i Ergene) kasabanın kurulmasıyla ilgili Ahmed Badi Efendi "Riyaz-ı Belde-i Edirne adlı eserinde, Abdurrahman Hibrî, "Enisü'l-Müsamirin" (Hibrî, 2019, s. 86-87), Âşıkpaşaoğlu "Tevârîh-i Âl-i Osman" (Âşıkpaşazade, 1949, s. 171), Şükrullah "Behçetü'l-Tevârih" (Şükrullah, 1949, s. 62), Mehmet Hemdemi "Solakzade Tarihi", Mustafa Âli "Kühn ül-Ahbar" (Bağman, 2005, s. 52) da benzer bilgiler vermektedir. Hoca Sadeddin'in "Tâcüt-Tevârih" adlı eserinde kasabanın kuruluşunun Ergene Nehri üzerine yapılan köprüden kaynaklandığını şu cümlelerle ifade etmektedir:

"Söylendiğine göre Ergene köprüsünün bulunduğu yer vaktiyle çengelistan imiş çoğu bucağı bataklık, ormanlık yöreleri ise haramilere sığınak olurmuş. Bu ormanlıkta gizlenen yan kesiciler, her an gelen giden yolcuların yollarını keser, nice günahsızları öldürerek, yok yere tepelerlermiş. Hiçbir gün geçmezmiş ki bu korkulu ve tehlikeli yerde bir nice biçare zulüm kılıcı ile doğranmamış, varlıkları parçalanmamış olsun. İşte bu sebeple aydın yolları tutan Padişah zulüm yollardan keder dikenlerini kaldırmak üzere ve pek çok para sarfetmek suretiyle önce bölgeyi temizledi. Orasını konaklanacak düzenli yer haline getirdi. Yüzyetmişdört yüksek kemer üzerine eşsiz bir köprü yaptırdı ki, cihana örnek oldu. Köprünün bir başında Ergene adıyla anılan güzel bir kasaba kurdurup, cami, imaret, vb. yapılarla süsledi. Bu sayade gelen ve gidenlerin bolluk içinde olan bu kasabadan istifade etmelerini sağladı." (Hoca Sadeddin Efendi, 1992, s. 164).

II. Murad'ın Ergene köprüsüyle birlikte Ergene kasabasını kurmasına vesile olan olay ise Balkanlardan Gelibolu'ya dönerken Ergene Nehri'ne geldiğinde orduları ile su taşkını sebebiyle nehri geçemeyip geceyi nehrin sahilindeki bayırda geçirmek zorunda kalması olmuştur. Bunun sonucunda II. Murad Gelibolu istikametine gidebilmesini sağlayacak köprü yapılması için hemen emir vermiştir. Hem bölgenin hem de köprünün bakım ve güvenliğinin sağlanması için ismini köprüden alan Ergene kazası ve kasabanın gelişmesini sağlamak için cami, imaret, medrese, kervansaray, hamam, otuz üç dükkân, yağhâne, bozahâne, bezirhâne, mumhâne, üç çeşme ve iki su değirmeni II. Murad tarafından inşa ettirilmiştir (İnalçık, 2006, s. 171).

Rumeli'de kurulan ilk Türk şehri olarak bilinen Ergene, Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar bu isimle anılmıştır. Fakat 1529'da Ergene ve Cisr-i Mustafa Paşa kasabalarının her ikisinde de köprünün olması ve Edirne Eyaleti'ne bağlı olmalarından dolayı doğabilecek karışıklıkları önlemek adına Ergene şehrinin ismi Cisr-i Ergene'ye çevrilmiştir (Halaçoğlu, 1993, s. 33). 1718 yılına gelindiğinde de bir süre "Kasr-ı Ergene"

olarak değiştirilmiş olduğu kaynaklardan anlaşılma ile birlikte halk arasında ise köprünün uzunluğundan dolayı olduğu düşünölen "Uzunköprü" ismi kullanılmıştır.

Uzunköprü Osmanlı döneminde dört işgal yaşamıştır. İlk iki işgal 1829 ve 1878'de Ruslar tarafından, üçüncü işgal 1912'de Bulgarlar tarafından son olarak dördüncü işgal ise 1920-1922 yılları arasında Yunanlılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Şehir Yunanların eline geçince kısa süreliğine ismi "Makrifer" (Bağman, 2005, s. 12), "Makriyefere-Makrayefra" (Balkas, 1958, s. 15) olarak değiştirilmiştir. Fakat Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Anlaşması imzalanmış böylece 18 Kasım 1922 tarihinde şehir Yunan işgalinden kurtularak yeniden "Uzunköprü" ismine kavuşmuştur (Bağman, 2005, s.11,15).

Bugünkü Trakya topraklarını içine alan Edirne'nin merkezi ve sınırları zamanla değişikliğe uğramış olmasına rağmen Uzunköprü hep Edirne sancağına bağlı kaza olarak varlığını sürdürmüştür. Günümüzde de aynı idari statüye sahip olarak Edirne'ye bağlı ilçedir.

3) Uzunköprü Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu

3.1. Nüfus

H.1260-1261 (Miladi 1844-1845) tarihli temettuât defterleri verilerine göre Uzunköprü 11 mahalle ve 44 köye sahiptir. Bu defterler arasındaki üç köyde (Tırnova , Karacasalih ve Küplü) üçer adet mahalle bulunmaktadır. Uzunköprü kazasına ait köylerin hepsi günümüzde de varlığını devam ettirmesine rağmen isimlerinde ve bağlı oldukları yerlerde değişiklikler olmuştur.

Tahrir, nüfus ve temettuât defterlerinde geçen hâne tâbiri için tarihçiler tarafından farklı rakamlar kullanılmış ise de genel kanı hâneyi 5 kişi olarak kabul etmektedir. Biz de bu nedenle çalışmamızda hâneyi 5 kişi olarak kabul ettik(Barkan, 1953, s. 1-26). Buna göre Cisr- Ergene Kazası'na bağlı köylerin nüfusu aşağıdaki gibidir.

Köyler	Hâne Sayısı	Tahmini Nüfusu	Dini İnanç ¹
Çiftlik	17	85	Gayrimüslim
Kara Yusufllu	8	40	Müslüman
Altı Ağaç-i Sağır	19	95	Müslüman
Saruhanlı	64	320	Müslüman
Altı ağaç-ı Kebîr	46	230	Müslüman
Karacaali	45	225	Gayrimüslim
Tırnova	202	1010	Gayrimüslim
Kurtbey	35	175	Müslüman
Buldu	14	70	Müslüman

¹ Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ırk esasına göre değil, inanç temeline göre yapılmaktadır. Uzunköprü temettuât defterlerinde de bu durum dikkate alınarak gayrimüslim ve Müslüman nüfus ayrı ayrı defterlere kaydedilmiştir.

Ali Bey	19	95	Müslüman
Kadıgebran	45	225	Gayrimüslim
Doğancı	19	95	Müslüman
Maltepe	66	330	Gayrimüslim
Çavuşlu	19	95	Müslüman
Yenice-i göreci	37	185	Müslüman
Aslıhan	55	275	Gayrimüslim
İbriktepe	58	290	Gayrimüslim
Nasuhbey	31	155	Müslüman
Hamitli	34	170	Müslüman
Dağkarabürçek	24	120	Gayrimüslim
Dere-i kebir	56	280	Gayrimüslim
Ömer Bey	14	70	Müslüman
Kiremitçi Salih	57	285	Gayrimüslim
Doğan	91	455	Gayrimüslim
Çakmakkaba ve Demirciler	18	90	Müslüman
Lalacık	27	135	Gayrimüslim
Mestanlar	21	105	Gayrimüslim
Paşayenice	36	180	Gayrimüslim
Karacasalih	234	1170	Gayrimüslim
Salarlı	23	115	Müslüman
Güllüşahin	9	45	Gayrimüslim
Arnavut	113	565	Gayrimüslim
Yakup Bey	18	90	Gayrimüslim
Harmanlı	29	145	Müslüman
Kırköy	49	245	Gayrimüslim
Çongara	9	45	Müslüman
Karayayla	19	95	Gayrimüslim
Eskiköy	42	210	Gayrimüslim
Turnacı	15	75	Müslüman
Ada	84	420	Müslüman
Yenice-i Karlu	104	520	Gayrimüslim
Küplü	274	1190	Gayrimüslim

Kadıhalil	36	180	Gayrimüslim
İsmi yazılmamış	35	175	Gayrimüslim
TOPLAM	2234	11.170	

Tablo 1: Yerleşim Yerlerinin Hâne Sayısı, Tahmini Nüfus ve Dini İnanç (1844)

Tabloya göre Uzunköprü köylerinde %76'sı gayrimüslim %24'ü Müslümanlardan oluşan toplam 2234 hâne bulunmakta olup tahmini 11170 kişilik bir nüfus yaşamaktadır. Fakat defterlerde hane sahiplerinin dışında vergi veren erkeklerin varlığı göz önüne alınırsa köylerde yaşayan tahmini nüfus sayısı 20590'a yükselmektedir. Defterlerde yalnızca verginin esas olduğu hane reislerinin isimleri kaydedilmiş olup nüfusun yaşı ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Fakat hane sahiplerinin sağlık durumları, nitelikleri veya sosyal durumları hakkında bilgiler veren kayıtlarda bulunmaktadır.

Uzunköprü'nün 19 köyünde Müslümanlar, 25'inde gayrimüslimler ve 3 köyünde hem Müslüman hem de gayrimüslimler birlikte yaşamaktadır. Bu durum bize Uzunköprü'nün mahallerinin aksine köylerde gayrimüslim nüfusun daha fazla olduğunu göstermektedir.

Cisr-i Ergene'nin 19. yüzyıldaki toplam nüfusu etraftaki diğer şehirler ile karşılaştırıldığında, bir kasaba için yüksek sayılabilecek bir nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Bu duruma etki eden en önemli faktörler ise Rumeli'de geçiş bölgesinde kurulu olması, ticaret yollarına yakın olması olarak gösterilmektedir.

3.2. Meslekler

Temettuât defterlerinin bize sağladığı avantajlardan birisi de hane reislerinin ve hanede kayıtlı diğer erkeklerin sahip oldukları mesleklerin isimlerine yer verilmesidir. Elde edilen verilere göre köy nüfusunun %93'ü meslek sahibi iken %7'si yaş, sağlık durumu gibi nedenlerden dolayı herhangi bir mesleğe sahip değildir. Defterlerde aynı anda birden fazla meslekle ilgilenen kişilerin olmasının yanında bazı hanelerde meslek bilgisi yazılmasına rağmen bu meslekten elde ettiği geliri yazılmamıştır.

Uzunköprü kırsalında nüfusun %61'inin tarım ve hayvancılık ile ilgili meslekler, %34'ünün "fiziki güç ve işçilik gerektiren meslekler, %3'ünün "esnaf ve zanaatkârlık", %2'sinin "din ve kamu görevlisi", "eğitim", "asker" ve "ticaret" ile ilgili meslekler icra ettiği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak nüfusu az olan köylerde yaşayan halkın neredeyse tamamı ziraat ve hayvancılık ile ilgili mesleklerden gelir elde etmektedir. Fakat ziraat ile uğraşanların hepsinin toprak sahibi olmadığı bu nedenle büyük toprak sahiplerinin yanında gündelikçi, çabacı ve hizmetkâr olarak çalıştıkları görülmektedir. Nispeten nüfus olarak daha büyük köylerde yapılan mesleklerin çeşitlendiği görülmektedir. Tarım ve hayvancılığın yanında köyün ihtiyaçlarını giderebilmek amacıyla berber, demirci, nalbant gibi zanaat kollarıyla ilgilenildiği görülmektedir.

Müslüman ve gayrimüslimlerin yapmış oldukları meslekler arasında dini bir ayırım gözetilmemekle beraber üretilen malın veya hizmetin çeşidinde dinin belirleyici olduğu görülmektedir. Bu duruma örnek olarak "Küplü" Köyünde yaşayan "Todoraki oğlu Mihal" (B.O.A. ML. VRD. TMT. d. 5314 hane 64) tarafından yapılan "Canavar (domuz)

çobanlığı" ve "Küplü" köyünde yaşayan "Deli Yorgi oğlu Atanas" (B.O.A. ML. VRD. TMT. d. 5314 hane 64) tarafından yapılan "Kilise Zangoçluğu" verilebilir.

Gayrimüslim halkın sahip olduğu meslekler Müslümanlar ile kıyaslandığında, mesleki çeşitlilik bakımından daha ileri bir seviyede olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda yapmış oldukları mesleki çeşitlilik sayesinde gayrimüslimlerin Müslümanlara göre ekonomiye yapmış olduğu katkının daha büyük olduğu tespit edilmiştir.

3.3. Tarım

Uzunköprü kazasının ekonomik yapısı Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Uzunköprü'nün köylerinde bulunan toplam arazi miktarı 85.438,5 dönümdür. Bu arazilerin 43.545,5 dönümü ekili araziler olarak kabul edilen mezru tarla, 35.331,5 dönümü nadasa bırakılmış tarlalar olarak kabul edilen gayr-i mezru tarla, 3.846,75 dönümü bağ, 2.319,25 dönümü çayır ve 395,5 dönümü sebze ve meyve bahçesidir. Elde edilen rakamlara göre ekili arazilerin neredeyse yarısının (%42'si) azalan verim gücünü artırmak amacı ile nadasa bırakılmış olduğu bu nedenle tarım arazilerinden istenilen verimin alınmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Uzunköprü merkezinde Müslümanlar toprakların %76'sını gayrimüslimler ise %24'ünü tasarruf ederken köylerinde gayrimüslimler %67'sini Müslümanlar ise %33'ünü işlemektedir. Müslümanlar küçük dönümler halinde tarla, bağ, bahçeye sahip iken, gayrimüslimler ise nispeten büyük dönümlü arazilere sahip olduğu görülmektedir. Bunun temel nedeni büyük toprak sahiplerinin çiftçiliğin yanında daha fazla gelire sahip farklı bir meslek ile uğraşması ve ayrıca sahip oldukları toprakları kardeşi ile müşterek olarak paylaşmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Sahip olunan topraklardan elde edilen gelir toplam arazi miktarına bölündüğünde Uzunköprü kırsalında dönüm başı ortalama hâsılâtın 66,76 kuruş olduğu ve hane başına 49,24 dönüm arazi düştüğü görülmektedir.

Köylerin isimleri	Mezru Tarla	Hane Başına Mezru Tarla	Gayr-i Mezru Tarla	Hane Başına Gayr-i Mezru Tarla	Çayır	Hane Başına Çayır	Bağ ve Bahçe	Hane Başına Bağ ve Bahçe	Toplam	Hane Başına Düşen Arazi
Çiftlik	469	27,58	561	33	75	4,41	33,5	1,97	1139,5	67,02
Kara Yusufu	140	17,5	140	17,5	9	9,37	6,5	0,81	301,5	37,68

Altı ağaç-i Sağır	546	28,73	329	17,31	0	3,94	15	0,78	890	46,84
Saruhanlı	1197	18,70	976	15,25	201,5	1,17	53	0,82	2427,5	37,92
Altı ağaç-i Kebir	749	16,28	788,5	17,14	151,5	1,63	37,5	0,81	1726,5	37,53
Karacaali	593	13,17	546	12,13	0	1,66	7	0,15	1242,5	27,61
Tırnova	3741	18,51	2559	12,66	1	0,004	378,5	1,87	6691,5	33,12
Kurtbey	423,5	12,1	505	14,42	0	2,14	6,5	0,18	1002	28,62
Buldu	700	50	562	40,14	0	5,35	16,5	1,17	1280,5	91,46
Ali Bey	247	13	218	11,47	13,5	3,94	5,5	0,28	512	26,94
Kadigebran	1053	23,4	491	10,91	1	1,66	3	0,06	1573	34,95
Doğancı	320	16,84	360	18,94	146	3,94	24	1,26	850	44,73
Maltepe	1310	19,84	1003	15,19	0	1,13	1,5	0,02	2516,5	38,12
Çavuşlu	439	23,10	665	35	0	3,94	19	1	1123	59,1
Yenice-i görece	499,5	13,5	432	11,67	242	2,02	0	0	1173,5	31,71
Aslıhan	771	14,01	781	14,2	35	1,36	241	4,38	1828	33,23

İbriktepe	767	13,22	865	14,91	1	1,29	3	0,05	1825,5	31,47
Nasuh Bey	331	10,67	294	9,48	49,5	2,41	14	0,45	715	23,06
Hamitli	911	26,79	1046	30,76	156	2,20	365	10,73	2478	72,88
Dağkara bürçek	730	30,41	390	16,25	0	3,12	24,5	1,02	1144,5	47,68
Dere-i kebir	782	13,96	727,5	12,99	0	1,33	32	0,57	1584	28,28
Ömer Bey	571	40,78	577	41,21	0	5,35	25,5	1,82	1173,5	83,82
Kiremitçi Salih	1150	20,17	580	10,17	51	1,31	56,5	0,99	1839,5	32,27
Doğan	2535	27,85	1719	18,89	0	0,82	76	0,83	4330	47,58
Çakmak baba ile Demirciler	1448	80,44	1418	78,77	221	4,16	16	0,88	3103	172,38
Lalacık	652	24,14	372	13,77	0	2,77	24	0,88	1080,5	40,01
Mestanlar	534	25,42	551	26,23	0	3,57	12	0,57	1097	52,23
Paşayenice	507,5	14,09	412	11,44	36	2,08	25,5	0,70	981	27,25

Karacasalih	4211,5	17,99	3025	12,92	345,5	1,47	1182	5,05	8764	37,45
Salarlı	661	28,73	684	29,73	0	3,26	6	0,26	1418,5	61,67
Güllüşahin	345	38,33	180	20	0	8,33	11	1,22	536	59,55
Arnavut	1172,5	10,37	798	7,06	86,5	0,66	159,5	1,41	2315,5	20,49
Yakup Bey	315	17,5	425	23,61	0	4,16	7,5	0,41	755,5	41,97
Harmanlı	788	27,17	903	31,13	0	2,58	30	1,03	1745	60,17
Kırköy	984	20,08	950	19,38	1	1,53	1	0,02	1987	40,55
Çongara	589	65,44	657	73	0	8,33	3,5	0,38	1249,5	138,83
Karayayla	367	19,31	353	18,57	15	3,94	0,5	0,02	735,5	38,71
Eskiköy	568	13,52	638	15,19	55	1,78	54,5	1,29	1315,5	31,32
Turnacı	847,5	56,5	716	47,73	0	5	13	0,86	1576,5	105,1
Ada	1688	20,09	1099	13,08	115,5	0,89	6,5	0,07	3061	36,44
Yenice-i Karlu	1973	18,97	1811,5	17,41	267,5	0,72	199,5	1,91	4251,5	40,87

Küplü	2971	12,48	1936	8,13	41,5	0,17	365,5	1,53	5816,5	24,43
Kadıhalil	970,5	26,95	570	15,83	0	2,08	5,5	0,15	1601	44,47
İsmi Bilinmeyen	978	27,94	718	20,51	0	2,14	28,5	0,81	1724,5	49,27

Tablo 2: Köylerdeki Toprak Tasarrufu (dönüm)

Uzunköprü köylerindeki tarla, bağ ve bahçelerde çeşitli ürünlerin yetiştirilmektedir. Yetiştirilen bu ürünler dört gruba ayrılarak incelenmiştir. Bunlar;

a) Hububat (Tahıl): Uzunköprü'de yetiştirilen ürünler arasında %10 orana sahip olan hububatların toplam üretimi 34669 kiledir. Bu rakamın 16983,5 kilesi hinta (buğday), 5239,5 kilesi yene (hayvan yemi), 4146 kilesi şair (arpa), 3051 kilesi çavdar, 2232,5 kilesi alaf (yulaf), 1609,5 kilesi kaplıca (iri taneli buğday), 690 kilesi burçak, 408 kilesi erzen (darı) ve 309 kilesi mısırdan oluşmaktadır.

b) Baklagiller: Uzunköprü'deki üretimin %0,25'ine sahip olan Baklagillerin toplam üretimi 860,5 kile olup Bu miktarın 312,5 kilesi mercimek, 280 kilesi nohut, 216,5 kilesi fasulye ve 51,5 kilesi bakladan oluşmaktadır.

c) Sinai Bitkiler: Uzunköprü'deki üretimin %3'üne sahip olan Sinai Bitkilerinin toplam üretimi 8762 kıyyedir. Bu miktarın 6070,5 kıyyesi ham harir (ham ipek), 1977,5 kıyyesi sisam (susam), 504,5 kıyyesi seyrek (keten tohumu), 209,5 kıyyesi duhandan (tütün) oluşmaktadır.

d) Bağ ve Bahçe Ürünleri: Uzunköprü'deki üretimde %87'i ile en yüksek orana sahip olan Bağ ve Bahçe ürünlerinin toplam üretimi 299100 kıyyedir. Bu miktarın 299040 kıyyesi üzüm, 50 kıyyesi soğan ve 10 kıyyesi sarımsaktan oluşmaktadır.

Elde edilen sonuçlara göre Uzunköprü köylerinde yetiştirilen ürünlerden en yüksek orana %87 ile bağ ve bahçe ürünlerinin sahip olduğu görülmektedir. Bu oranın yüksek olmasının en önemli sebebi bölgede bağcılığın oldukça yoğun bir şekilde yapıyor olmasıdır. Geriye kalan ürünlerin %10'unu ise halkın hem beslenme hem de hayvanların yem ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılan hububatlar oluşturmaktadır. Üretimin en düşük olduğu ürün ise baklagillerdir.

3.4. Hayvancılık

Zirai faaliyetlerin önemli olduğu yerlerde hayvancılık faaliyetlerinin de sıklıkla yapılmış olduğu bilgisi göz önüne alınırsa bu durumun Uzunköprü kazasının köyleri için de geçerli olduğu görülmektedir.

Uzunköprü'nün köylerinde toplam hayvan sayısı 38.382'dir. Bu sayının 10.939'u Büyükbaş hayvanlara, 24.380'i Küçükbaş hayvanlara, 1.731'i Binek ve Yük hayvanlarına ve son olarak 1.332'si Canavara (Domuz) aittir. Hayvan sayısının dağılımına bakıldığında küçükbaş hayvancılığın yaygın olduğu ve hayvancılık faaliyetleri arasında ekonomik getirisinin diğerlerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Büyükbaş hayvanlar arasında en yaygın olan %33 ile koşum öküzüdür. Onu %27 ile camuş, %25 ile sığır, %8 ile düğe ve %7 ile tosun izlemektedir. Bu oranlardan yola çıkarak büyükbaş hayvancılıkta ticari amaç güdümediği bu hayvanlardan daha çok tarla sürmek için gücünden veya sağman olarak sütünden faydalandığı sonucuna ulaşılmaktadır. Küçükbaş hayvanlar arasında en yaygın olan %87 ile koyun olup onu %8 ile keçi, %4 kuzu ve %1 oğlak izlemektedir. Ulaşım, nakliye gibi işlerin görülmesinde kullanılan binek ve yük hayvanlarının en yaygın olanı ise %51 ile bargirdir. Onu %35 ile merkep, %13 ile kısarak ve %1 ile tay izlemektedir.

Dini inanca göre baktığımızda gayrimüslimler toplam 28.922 hayvan sayısı ile hayvanların %75'ine sahipken Müslümanlar ise toplam 9460 hayvan sayısı ile hayvanların %25'sine sahiptir. Buna göre hayvancılık faaliyeti gayrimüslim nüfusta daha yoğundur. Sahip olunan hayvan türleri bakımından gayrimüslim ve Müslümanlar arasında bir fark bulunmazken sadece dini sebeplerden dolayı gayrimüslimler Müslümanlardan farklı olarak canavar (domuz) yetirmiş oldukları görülmektedir.

KÖYÜN İSMİ	BÜYÜKBAŞ	KÜÇÜKBAŞ	BİNEK VE YÜK HAYVANI	CANAVAR (DOMUZ)	TOPLAM	TOPLAM %
ÇİFTLİK	103	39	21	41	204	0,53
KARA YUSUFLU	62	38	9	0	109	0,28
ALTIAĞAÇ-İ KEBİR	145	120	10	0	275	0,71
SARIHANLU	536	430	65	0	1031	2,68
ALTIAĞAÇ-İ SAĞIR	243	538	14	0	795	2,07
KARACAALİ	211	319	26	35	591	1,53
TIRNOVA	742	1944	77	205	2968	7,73
KURTBEY	188	187	21	0	396	1,03
BULDU	173	77	36	0	286	0,74
ALİBEY	73	149	11	0	233	0,60
KADIGEBRAN	198	206	173	37	614	1,59
DOĞANCA	107	29	14	0	150	0,39
MALTEPE	298	344	48	51	741	1,93

ÇAVUŞLU	141	65	11	0	217	0,56
YENİCE-İ GÖRECE	226	483	25	0	734	1,91
ASLIHAN	302	177	17	3	499	1,30
İBRİKTEPE	270	1322	53	19	1664	4,33
NASUHBEY	155	80	16	0	251	0,65
HAMİTLİ	191	273	23	0	487	1,26
DAĞKARABÜRÇEK	101	407	13	30	551	1,43
DERE-İ KEBİR	240	548	16	63	867	2,25
ÖMER BEY	153	182	24	0	359	0,93
KİREMİTÇİ SALİH	211	461	22	49	743	1,93
DOĞAN KÖYÜ	329	1989	55	76	2449	6,38
ÇAKMAKBABA VE DEMİRCİLER	262	1394	108	0	1764	4,59
LALACIK	103	347	11	22	483	1,25
MESTANLAR	113	555	15	13	696	1,81
PAŞAYENİCE	217	575	21	29	842	2,19
KARACASALİH	1175	1863	179	123	3340	8,70
SALARLI	319	200	57	0	576	1,50
GÜLLÜŞAHİN	47	270	8	8	333	0,86
ARNAVUT	391	780	44	98	1313	3,42
YAKUP BEY	141	217	12	20	390	1,01
HARMANLI	179	217	14	0	410	1,06
KIRKÖY	167	1095	21	31	1314	3,42
ÇONGARA	89	310	26	0	425	1,10
KARAYAYLA	117	0	13	16	146	0,38
ESKİKÖY	207	451	14	33	705	1,83
TURNACI	162	31	36	0	229	0,59
ADA	316	359	58	0	733	1,90
YENİCE-İ KARLU	484	1154	74	99	1811	4,71
KÜPLÜ	691	2650	169	179	3689	9,61
KADİHALİL	208	580	28	26	842	2,19
İSMİ BELİRTİLMEMİŞ	153	925	23	26	1127	2,93
TOPLAM	10939	24380	1731	1332	38382	100

Tablo 3: Uzunköprü'deki Hayvan Sayılarının Köylere Göre Dağılımı

3.5. Arıcılık Faaliyetleri

Uzunköprü kazasının köylerinde büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın yanı sıra arıcılık faaliyeti de yapılmaktadır. Ancak bu faaliyetler temel geçim kaynağı değil yalnızca ek gelir elde etmek amaçlı yapılmaktadır. Uzunköprü'nün sahip olduğu 44 köyün 18 tanesinde arıcılık faaliyeti yapılmaktadır. Arıcılık yapan 64 hanenin sahip olduğu arı kovanı sayısı 1056,5 olup bu kovanlardan toplam 233 kıyye ve 8779,5 kuruş gelir elde edilmiştir. Dini inanca göre arıcılık faaliyetleri değerlendirildiğinde 12 köyün gayrimüslim, 6 köyün Müslümanlara ait olduğu görülmüştür.

KÖYÜN İSMİ	TOPLAM HÂNE	KOVAN OLAN HÂNE	KOVAN SAYISI	KOVAN GELİRİ	DİNİ İNANÇ
ÇİFTLİK	17	10	227	1967,5	GAYRİMÜSLİM
SARUHANLI	64	8	145	628	MÜSLÜMAN
ALTI AĞAÇ-I SAĞİR	46	1	5	50	MÜSLÜMAN
KARACAALİ	45	1	9	90	GAYRİMÜSLİM
TIRNOVA	202	3	36	285	GAYRİMÜSLİM
KADIGEBRAN	45	3	28	325	GAYRİMÜSLİM
YENİCE-İ GÖRECE	37	9	129	592	MÜSLÜMAN
İBRİKTEPE	58	2	13,5	270	GAYRİMÜSLİM
NASUHBEY	31	1	16	148	MÜSLÜMAN
KİREMİTÇİ SALİH	57	1	9	150	GAYRİMÜSLİM
PAŞAYENİCE	36	10	135	556	GAYRİMÜSLİM
KARACASALİH	234	2	18	135	GAYRİMÜSLİM
YAKUP BEY	18	3	54	415	GAYRİMÜSLİM
ÇONGARA	9	1	11	65	MÜSLÜMAN
KARAYAYLA	19	2	28	205	GAYRİMÜSLİM
TURNACI	15	4	124	2268	MÜSLÜMAN
YENİCE-İ KARLU	104	1	6	0	GAYRİMÜSLİM
KÜPLÜ	101	2	63	630	GAYRİMÜSLİM
TOPLAM	926	64	1056,5	8779,5	

Tablo 4: Uzunköprü'nün Köylerindeki Arıcılık Faaliyetleri

3.6. Gelir Kaynakları ve Vergilendirme

Osmanlı devletinin en büyük gelir kaynağını tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Bu durum Uzunköprü'nün köyleri içinde geçerli olup halkın hemen hemen hepsi tarım ve hayvancılıktan gelir elde etse de ana gelir kaynağını yapmış oldukları mesleklerden

elde ettikleri gelirler oluşturmaktadır. Bununla birlikte değirmen, dükkan, kira ve kovan gelirleri gibi farklı gelirler de elde edilmektedir.

Köylerin ekonomik yapısını oluşturan gelirlerin toplamı 6.964.277,00 kuruş olup bunun 794.545,50 kuruşu meslek, 5.773.806,00 kuruşu ziraat, 328.526,00 kuruşu hayvancılık, 24.505,00 kuruşu kira, 26.865,00 kuruşu değirmen, 8.779,50 kuruşu arıcılık, 7.250,00 dut ve sebze bahçesi gelirlerinden oluşmaktadır. Buna göre toplam gelirin %74'ü ziraata ait olup onu %24 ile meslek gelirleri izlemektedir. En düşük orana ise %0,10 ile dut ve sebze bahçesi gelirleri sahip olup onu yine %0,12 ile arıcılık gelirleri izlemektedir.

Dini inanca göre gelir dağılımına baktığımızda en yüksek gelire 5.362.377,00 kuruş ile gayrimüslimlerin sahip olduğu görülmektedir. Müslümanların sahip olduğu toplam gelir miktarı ise 1.601.900,00 kuruştur. Uzunköprü köylerinde elde edilen gelirin hâne başına düşen miktarına baktığımızda 3.117,3 kuruş olduğu görülmektedir. Hane başına düşen gelir gayrimüslimlerde 3.159,00 kuruş iken Müslümanlarda 2.983,00 kuruştur. Gayrimüslimlerin elde ettiği gelir miktarı Müslümanlardan fazla olmasının bir sonucu olarak hane başına düşen gelir miktarı da Müslümanlardan fazla olduğu görülmektedir. Gayrimüslim halkın sahip olduğu nüfusun fazla olmasına rağmen hane başına düşen gelirin düşmemesinin en önemli sebebi tarımsal faaliyetlerin yanında yapmış oldukları meslekten elde ettikleri gelirin yüksek olmasıdır.

1844-1845 tarihli Uzunköprü köylerine ait temettuât defterinde çeşitli vergi kayıtları bulunmaktadır. Başta tarım ürünlerinden alınan öşür olmak üzere küçükbaş hayvanlardan alınan âdet-i ağnam, arı kovanlarından alınan öşür-i kovan ve yıllık vergi olarak alınan vergi-i mahsûsa ve gayrimüslim erkeklerden alınan cizye bunlar arasındadır.

Uzunköprü köylerinde toplam 273.224,00 kuruş vergi-i mahsûsa toplanmış olup hâne başına düşen miktar 122,30 kuruştur. Vergi gelirleri açısından 266.406,60 kuruş ile gayrimüslimler %97'lik bir orana sahiptir. Müslümanlar ise %2'lik oran ile 6.817,40 kuruş vergi ödemektedir.

Aşar vergisi rakamlarına bakıldığında toplam 417.047,40 kuruş aşar vergisi ödendiği görülmektedir. Buna göre hâne başına düşen miktar 186,68 kuruştur. Dini inanca göre aşar vergisi dağılımına baktığımızda %69 ile gayrimüslimlerin en yüksek orana sahip olduğu ve 286.466,40 kuruş vergi verdikleri görülmektedir. Müslümanların sahip olduğu oran ise %31'dir. Müslümanların ödedikleri aşar vergisi miktarı ise 130.581,00 kuruşa ulaşmaktadır.

Uzunköprü köylerinden alınan vergilerden birisi de ağnam vergisidir. Bu vergiden toplam 6.630,00 kuruşluk bir meblağ tespit edilmiş ve hâne başına düşen miktar 2,96 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Fakat Buldu, Kadıgebran ve Karayayla köylerinde âdet-i ağnam vergi miktarının kaydedilmemiş olduğu görülmektedir. Dini inanca göre ağnam vergisinin dağılımında gayrimüslimlerin %78 ile en yüksek orana sahip olduğu ve 5.201,00 kuruş vergi verdikleri görülmektedir. Müslümanların sahip olduğu oran ise %22 olup ödedikleri ağnam vergisinin toplamı 1.429,00 kuruş olduğu görülmektedir.

Cizye vergisi açısından değerlendirildiğinde bu vergiye muhatap 3207 kişinin olduğu görülmektedir. Bilindiği üzere bu vergi gelir seviyesine göre üç farklı oranda tahsil edilmektedir. Cizye mükellefi kişiler arasında 2570 kişinin "evsat" dediğimiz orta derecede, 431 kişinin "âlâ" yüksek derecede ve 206 kişinin de "ednâ" yani düşük derecede cizye ödediği görülmektedir. Bu verilerden gayrimüslimlerin %80'inin orta gelir grubuna dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Geriye kalan %14'ünün âlâ, %6'sının ise düşük gelir grubu içerisinde olduğu görülmektedir. Buna göre Uzunköprü kırsalında mevcut gayrimüslim nüfusun %94 gibi çok yüksek bir oranının orta ve üst gelir grubuna sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Tüm bu verilerden yola çıkarak hane başına ödenen ortalama vergi miktarının 313,48 kuruş olduğu tespit edilmiştir.

Elde edilen verilere göre Uzunköprü kırsalında yer alan her hanenin bir gelirinin olduğu ve hemen hemen hepsinin vergi ödediği görülmektedir. Aşağıdaki tabloda Uzunköprü kırsalında tahsil edilen vergi çeşitleri ve miktarları gösterilmiştir.

KÖYÜN İSMİ	VERGİ-İ MAHSÛSA	ÖŞÜR	ÖŞR-İ BOSTAN	ÂDET-İ AĞNÂM	ÖŞR-İ KOVAN	ÖŞR-İ ÜZÜM	TOPLAM
ÇİFTLİK	1681	2540	71,5	14,5	0	0	4307
KARA YUSUFLU	747	1249	24	11	0	0	2031
ALTI AĞAÇ-İ SAĞİR	2998	4689	115,5	12,5	0	0	7815
SARUHANLI	9094,5	11131,5	277	129	0	0	20632
ALTI AĞAÇ-I KEBİR	4604,5	7354,5	578	162	0	0	12699
KARACAALİ	5539,5	8251	0	84,5	0	0	13875
TIRNOVA	24684,5	36480,5	262	596	0	142	62165
KURTBEY	4265	5002	13	54,5	0	0	9334,5
BULDU	1870	3536	11,5	0	0	20	5437,5
ALİ BEY	1459	2114	45	43	0	0	3661
KADIGEBRAN	5485,5	7515	60	0	0	0	13060,5
DOĞANCI	3374,5	35095	19,5	8	0	34	38531
MALTEPE	9186	13701	0	84	0	0	22971
ÇAVUŞLU	2071,5	2982,5	0	25,5	0	0	5079,5
YENİCE-İ GÖRECE	4340,5	3678,5	178	126	0	0	8323
ASLIHAN	7153,5	13073,5	71,5	52	0	0	20350,5
İBRİKTEPE	8080	8297,5	0	325	0	0	16702,5
NASUHBEY	2190	2198	2	24	0	0	4414
HAMİTLİ	4015	5034,5	0	81	0	0	9130,5

DAĞKARA BÜRÇEK	2846,5	4481	0	137	0	12	7476,5
DERE-İ KEBİR	5793	6925,5	0	108,5	0	19	12846
ÖMER BEY	3619	1882	0	61,5	0	0	5562,5
KİREMİTÇİ SALİH	5599	9339	138,5	20	0	0	15096,5
DOĞAN KÖYÜ	11151,5	18373,5	0	522,5	0	0	30047,5
ÇAKMAKBABA VE DEMİRCİLER	2281	7968	0	390	0	0	10639
LALACIK	3015,5	6123,5	0	91	0	0	9230
MESTANLAR	2131	3574,5	0	156,5	0	0	5862
PAŞAYENİCE	2555	3861,5	106	159,5	0	0	6682
KARACASALİH	32416	43579,4	116	537	10	0	76658,4
SALARLI	789	3352,5	73	18	0	0	4232,5
GÜLLÜŞAHİN	1264	2263,5	0	85,5	0	0	3613
ARNAVUT	13595,5	11736	62	226,5	0	70	25690
YAKUP BEY	960	1920	10	60	0	0	2950
HARMANLI	3572,5	5305,5	0	66	0	0	8944
KIRKÖY	6060	6991,5	0	292	0	0	13343,5
ÇONGARA	2197,5	4035,5	0	93	0	0	6326
KARAYAYLA	990,5	2169,5	0	0	0	0	3160
ESKİKÖY	4247	6269	9	135,5	0	0	10660,5
TURNACI	1512	7443,5	0	17	133	110	9215,5
ADA	13173,5	16529,5	250,5	107	0	0	30060,5
YENİCE-İ KARLU	11569,5	18851,5	79,5	350,5	0	0	30851
KÜPLÜ	29630	34902,5	304	742,5	0	0	65579
KADİHALİL	5532,5	7519,5	0	177,5	0	0	13229,5
İSMİ BELİRTİLMEMİŞ	3883,5	7727	0	243	0	0	11853,5
TOPLAM	273224	417047,4	2877	6630	143	407	700328,4

Tablo 5: Vergi Çeşitleri ve Miktarları

Sonuç

Rumeli'de kurulan ilk Türk kasabası olan Uzunköprü (Cisr-i Ergene) II. Murad tarafından 1444 yılında Ergene köprüsüyle birlikte kurulmuştur. Kasabanın kurulmasına vesile olan olay ise II. Murad'ın Rumeli'den Balkanlara geçmesine Ergene nehrinde yaşanan taşkın engel olması olmuştur. Bunun üzerine hem geçişi sağlamak hem de bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla köprüyle birlikte kasabada kurulmuştur.

Kurulduğu tarihten 19. yüzyıla gelinceye kadar başkente yakın olması ve stratejik konumu nedeniyle hem ekonomik hem de askeri öneme sahip bir kasaba özelliği taşıyan

Uzunköprü kırsalına ait temettuât defterlerinden elde edilen bilgilere göre; Uzunköprü köylerinde toplam 2234 hânede tahmini 11.170 kişilik nüfus yaşamaktadır. Uzunköprü merkezinin aksine kırsalında yaşayan nüfusun büyük bir kısmı gayrimüslimlerden oluşmakta olup nüfusun %76'sı gayrimüslim %24'ü Müslümandır.

Uzunköprü köylerinin ekonomik ve sosyal yapısı ziraat ve hayvancılığa dayalıdır. Yapılan mesleklerin büyük bir kısmı da bu iki sektör ile bağlantılıdır. Geriye kalan kısım ise ticaret ve esnafılık ile uğraşmaktadır. Müslüman veya gayrimüslimler tarafından yapılan meslekler arasında da çok belirgin bir fark bulunmamakla birlikte temel fark dini görevliler arasındadır. Müslümanlarda imamlar görev alırken gayrimüslimlerde papazlar görev almaktadır.

Uzunköprü köylerinde toplam arazi miktarının 85.438,50 dönüm olduğu ve bu arazilerin 43.545,5 dönümünün ekildiği, 35.331,5 dönümünün nadasa bırakıldığı, 6.561,5 dönümünün ise çayır, bağ ve bahçe tarımına açılmış olduğu görülmektedir. Ekili arazilerde en çok yetiştirilen tarım ürünleri hınta(buğday), şiar(arpa), çavdar ve erzen(darı) gibi ürünler olsa da en çok üretiminin bağ ve bahçe ürünü olan üzümde elde edilmektedir. Buradan Uzunköprü kırsalında bağcılık faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Köylerde ziraat kadar hayvancılığında yoğun yapıldığı anlaşılmaktadır. Uzunköprü köylerinde toplam 38.382 adet hayvan bulunmaktadır. Köylerin neredeyse yarısında arıcılık faaliyetlerini yapılmakta olup toplam 1056 adet arı kovanına sahip olduğu görülmektedir. Yetiştirilen hayvanların içinde en yüksek orana %64 ile küçükbaş hayvancılık sahiptir. Gayrimüslim köylerinde tüm hayvancılık faaliyetlerine ek olarak canavar(domuz) yetiştirildiği de görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre hayvancılık faaliyetlerinde ekonomik bir kaygı güdülmeyip halkın ihtiyaçlarına karşılık vermesinin amaçlandığı anlaşılmıştır.

Köylerde elde edilen toplam gelir miktarı 6.964.277 kuruş olup hâne başına düşen miktarı ise 3.117,3 kuruştur. Toplam vergi miktarı ise 700.328,4 kuruş olduğu görülmüştür. Bu vergilerin %59'unu öşür vergisi, %39'unu vergi-i mahsûsa, %1'ni adet-i ağnam ve son olarak %1'lik bölümünü ise öşr-i kovan, öşr-i üzüm ve öşr-i bostan vergisinden oluşmaktadır.

Gayrimüslimler yukarıda saydığımız vergiler dışında askerlik hizmetlerini yerine getirmemelerinin karşılığı olarak ödedikleri cizye vergisi bulunmaktadır. Ödemiş oldukları vergiye göre; gayrimüslimlerin %80'inin orta gelir grubuna dâhil olduğu anlaşılmıştır. Geriye kalan %14'ünün âlâ, %6'sının ise düşük gelir grubu içerisinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Son söz olarak şunu ifade edebiliriz ki Tanzimat'ın ilk yıllarında Uzunköprü kırsalında yaşayan ailelerin ortalama bir binek hayvanı, bir çift öküzü, kendilerine yetecek kadar küçükbaş hayvanı, kendilerine yetecek miktarda tahıl üretimi yaptıkları ve ekonomisinin tarım ve hayvancılığa dayalı tipik bir Trakya kasabası özelliği taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA. ML. VRD. TMT. No. 5264, 5265, 5267, 5268, 5270, 5271, 5273, 5274, 5275, 5276, 5277, 5278, 5280, 5281, 5282, 5283, 5284, 5285, 5287, 5288, 5289, 5290, 5291, 5292, 5294, 5296, 5297, 5298, 5299, 5300, 5301, 5303, 5304, 5305, 5306, 5307, 5308, 5309, 5310, 5311, 5312, 5313, 5314, 16044

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Abdurrahman Hibri ve Enîsü'l Müsâmirîn. (2019). (haz. S. İlgüler). Edirne: Trakya Üniversitesi Matbaası.

Ahmet Bâdî Efendi. (2014). *Riyaz-ı Belde-i Edirne 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si*. (haz. R. Kazancıgil ve R. Gündoğdu). Edirne: Trakya Üniversitesi Yayını.

Akçıl, N. Ç. (2012). Uzunköprü. *DİA*. 42. İstanbul.

Akgündüz, A. ve Öztürk, S. (2002). *Darende Temettuât Defterleri*, I, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını.

Arslan, İ. (2015). XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettuât Defterleri'nin Yeri: İğdiç (Selimağa Köyü) Temettuât Defteri Örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5, (8).

Âşıkpaşazade Ahmed Âşıkî. (1949). *Tevârîh-i Âl-i Osman, Osmanlı Tarihleri*. (düz. Nihal Atsız Çiftçiöğlü). İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Bağman, L. (2005). *Uzunköprü; Tarihi ve Belgeleri*. Edirne: Ulusal Bellek Yayınları, 2005.

Balkas, İ. H. (1958). *Tarihte Ergene ve Uzunköprü*. Edirne: Yeni Matbaa.

Barkan, Ö. L. (1951-1953). Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi. *Türkiyat Mecmuası*. X, İstanbul.

Barkan, Ö. L. (1980). XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri: Ortakçı Kullar. *Toplu Eserler 1*, İstanbul.

Büktel Y. (2020). İslâm'a ve Orduya Köprü: Uzunköprü. *Balkanlar ve İslâm-Balkanlarda İslâm Dini ve Kültürel Hayat:-: Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*. II.

Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. (29. Baskı). Ankara: Aydın Kitapevi.

Er, R. (2008). Risâle. *DİA*. 35, İstanbul.

Faroqhi, S. (1993). Osmanlı'da Kentler ve Kentliler. (çev. N. Kalaycıoğlu). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Göyünç, N. (1997). Hâne. *DİA*. 15, İstanbul.

Halaçoğlu, Y. (1993). Cısr-i Mustafa Paşa. *DİA*, 8, İstanbul.

Hinz, W. (1990). *İslâm'da Ölçü Sistemleri*. (çev. A. Sevim). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Hoca Sadettin Efendi. (1992). *Tacü't Tevarih*. (haz. İ. Parmaksızoğlu). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- İnalcık, H. (1988). Adâletnâme. *DİA*, I, İstanbul.
- İnalcık, H. (1993). Edirne'nin Fethi (1361). *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*. (2 Baskı). Ankara: TTK.
- İnalcık, H. (2006). II. Murad. *DİA*, 31, İstanbul.
- İnalcık, H. (1993). Osmanlılarda Cizye. *DİA*, 8, İstanbul.
- Kahraman, S. A. (2011). *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (8. Kitap). İstanbul: YKY.
- Kallek, C. (2002). Kile. *DİA*, 25, Ankara.
- Kayıcı, H. (2012). *Sâlnâmelere Göre Sosyo-Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı (1870-1903)*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Kestelli, R. N. (2004). *Resimli Türkçe Kamus*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kütükoğlu, M. (1995). Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettu Defterleri. *Bellekten*, LIX (225). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mansel, A. M. (1938). *Trakya'nın Kültür ve Tarihi*. İstanbul: Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları.
- Öz, M. (2010). Tahrir. *DİA*, 39, İstanbul.
- Özcan, A. (1993). Çorbacı. *DİA*, 8, İstanbul.
- Özgül, V. (2010). 16. Yüzyıl Öncesinde Dimetoka, Kızıldeli ve Balabanlılar. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (53).
- Öztürk, S. (2003). Türkiye'de Temettuât Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1, (1).
- Peremeci, O. N. (1939). *Edirne Tarihi*. İstanbul: Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları.
- Sami, Ş. (1998). *Kamus-i Türki*. İstanbul: Alfa Basım Dağıtım.
- Soycan, İ. (2005). Uzunköprü Notları. *Yöre Aylık Kültür Dergisi*. (59).
- Şahin, İ. (2010). Şehir. *DİA*, 38, İstanbul.
- Şimşek, M. (2019). *19. Yüzyılda Cisr-i Ergene Kazasında Nüfus ve Sosyal Yapı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Tekirdağ.
- Şükrullah. (1949). *Behçetül-Tevârih, Osmanlı Tarihleri*. (çev. N. A. Çiftçioğlu). İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Yılmaz, H. (2014). *XIX. Yüzyıl Ortalarında Uzunköprü Şehri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Yüksel, F. A. vd. (2011). Uzunköprü (Cisr-i Ergene). *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, (7).

Makale Gönderim Tarihi: 20.10.2022

Yayına Kabul Tarihi: 5.12.2022

Araştırma Makalesi

TÜRK YURDU DERGISİNDE DIŞ TÜRKLERLE İLGİLİ YAYIMLANAN HABERLER VE MAKALELER BİBLİYOGRAFYASI (1911-1931)*

Osman Durmaz**

öz

Türk Yurdu dergisi, II. Meşrutiyet döneminde ön plana çıkan fikir akımları arasında yer alan Türkçülük akımının yayın organıdır. Derginin kurucuları, Türkçülük düşüncesinin önemli figürleri arasında bulunan Mehmet Emin Yurdakul ve Yusuf Akçura gibi isimlerdir. Bu isimlerden sonra 1917'den 1931 yılına kadar Celâl Sahir Bey, Nihat Bey, Cemil Behçet Bey, Enver Bey, Ferit Celal ve İzzet Ulvi derginin idareciliklerini üstlenmişlerdir. 1918-1924 yılları arasında İstanbul'da yayınlanmış olan dergi, 1924'ten itibaren yayın hayatına Ankara'da devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türk unsurunun haklarını korumak, Türk Milliyetçiliğini yaymak ve Türk dünyasının her yerinden acı tatlı olayları haber vererek Türk milletinin çıkarlarını korumayı amaç edinen dergi, 1911 yılında yayın hayatına başlamıştır. 1918 yılında ülkenin içinde bulunduğu şartlar yüzünden kapansa da yayın hayatı 1924 yılından 1931'e kadar sürmüştür. 1931 yılından itibaren dönem dönem neşriyatına ara verilse de günümüze kadar devam eden uzun soluklu bir dergi olabilmeyi başarmıştır. Çalışmanın kapsamında, 1911'den 1931'deki kapanışına kadar olan dönemde yayınlanan sayılara konu olan Dış Türkler ile ilgili makaleler ve haberlerin bibliyografik dizini bulunmaktadır. Bu noktada toplamda 26 ciltte yer alan 233 sayı taranmış, 68 makale ve 44 haber dizinlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Yurdu Dergisi, Dış Türkler, Yusuf Akçura, Bibliyografya

BIBLIOGRAPHY OF NEWS AND ARTICLES PUBLISHED ON RELATED TO TURKS OUTSIDE TURKEY IN TÜRK YURDU MAGAZINE (1911-1931)

ABSTRACT

Türk Yurdu magazine is the publication organ of the Turkism movement, which is one of the prominent currents of thought during the Second Constitutional Period. The founders of the journal are Mehmet Emin Yurdakul and Yusuf Akçura, who are among the important figures of Turkism thought. After these names, Celâl Sahir Bey, Nihat Bey, Cemil Behçet Bey, Enver Bey, Ferit Celal and İzzet Ulvi undertook the management of the magazine from 1917 to 1931. The journal, which was published in Istanbul between 1918 and 1924, continued its publication life in Ankara since 1924. The journal, which aims to protect the rights of the Turkish element in the Ottoman Empire, to spread Turkish Nationalism and to protect the interests of the Turkish nation by reporting bittersweet events from all over the Turkic world, started its publication life in 1911. Although it closed in 1918 due to the conditions of the country, its publication life lasted from 1924 to 1931. Although its publication was interrupted from time to time since 1931, it has managed to become a long-term journal that continues to this day. Within the scope of the study, there is

* Bu makalenin hazırlanmasında değerli katkıları bulunan Dr. Öğr. Üyesi Tarık Özçelik'e şükranlarımı sunarım.

** Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, osmandurmaz06@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1248-5546.

Atıf: Durmaz, O. (2023). Türk Yurdu Dergisinde Dış Türklerle İlgili Yayınlanan Haberler ve Makaleler Bibliyografyası. Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi. C.1, S.1, 121-139.

a bibliographic index of articles and news about Turks outside Turkey that were the subject of the issues published in the period from 1911 to its closure in 1931. At this point, 233 issues in 26 volumes were scanned, 68 articles and 44 news were indexed.

Keywords: Türk Yurdu Magazine, Turks Outside Turkey, Yusuf Akçura, Bibliography

Giriş

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde çok çeşitli fikir akımları cereyan etmeye başlamıştır. Bu fikir akımlarından ön plana çıkanlar; “Osmanlıcılık”, “İslamcılık” ve “Türkçülük” ana başlıkları altında toplanabilir ve her bir fikri savunanların gerekçesi, İmparatorluğun çöküşünün, ancak o akım sayesinde durdurulabileceği düşüncesidir. Bu fikirlerin ortaya çıkması da fikir dergiciliğinin doğmasına zemin hazırlamıştır. (Yurdürün, 1994, s.14-25).

XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise, Osmanlı Devleti’nde siyasi alanda önemli bir gelişme olmuştur. Sultan II. Abdülhamit, 23 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet’i ikinci defa ilan etmiştir. Bu tarihe kadar otuz sene boyunca, “tek adam” idaresiyle yönetilen Osmanlı Devleti’nde artık bir dönem sona eriyor, anayasa ve parlamento devreye giriyordu (Encyclopaedia Britannica, 2022). Bu durum Osmanlı Devleti idaresi için yeni bir dönemin başladığının da göstergesidir. Bunların yanı sıra bu yeni dönemden günümüze yansıyan en önemli gelişmelerden biri de Osmanlı basınında görülmüştür. II. Meşrutiyet’in ilanı ile matbuat aleminde eşi benzeri görülmemiş bir hareketlilik meydana gelmiştir.

İlk Türkçe resmî gazetenin 1831 yılında yayınlanmasından itibaren, kamuoyu oluşturmaya çalışan, tüm dünyada olduğu gibi, Osmanlı Devleti’nde de yine basındır. Bu dönemden Sultan II. Abdülhamit’in tahta çıkmasına kadar basında önemli ölçüde özgür bir ortamın oluştuğunu söylemek mümkündür. Ancak, özellikle 1878’den II. Meşrutiyet’in ilanına kadar basında sansür politikasının etkili olduğu görülmektedir (Fesch, 2021, s. 67-70).

Sansür politikasının halk üzerinde oluşturduğu gerilim, meşrutiyetin ilanı ile birlikte özgürlükçü ortamın bir anda arz-talep patlamasına sebep olduğunu göstermektedir (Tokgöz, 2012, s. 189-190). Fakat Türk basın hayatındaki bu özgür ortam sadece teorik alanda kalmış, 23 Temmuz 1908’den 12 Nisan 1909 tarihine kadar süren çok kısa bir dönemi kapsamıştır. Bu kısa süre içinde çeşitli siyasal görüşler ortaya atılmış ve bunların hepsi basına yansımıştır (İnuğur, 2005, s. 314-317). Hatta bu durumu rakamlarla açıklamak gerekirse, 1908-1909 yıllarında 353, 1910’da 130, 1911’de 124 gazete ve dergi yayımlanmıştır (Toprak, 1984, s.13-54).

Ayrıca basın hayatında başlayan canlılığın yanında, yayın hayatına başlayan gazete ve dergilerin ağırlıklı ele aldıkları konular da gerçekten ilgi çekicidir. Bünyesinde farklı etnik unsurlar bulunan Osmanlı Devleti’nin tarih sahnesindeki bu son zamanlarında, her millet hem kendi dilinde hem de kendi yayın organlarında, her düşüncesini rahatça ifade edebilmiş, ayrıca her türlü ideoloji ve akım kendi propagandasını rahatça yapabilmıştır. Temmuz 1908’den itibaren yayımlanmaya başlanan gazete, dergi, broşür ve bazı

kitaplara bir göz gezdirildiğinde, Osmanlı toplumunda envai çeşit ideoloji ve akımın temsilcilerinin olduğu anlaşılmaktadır (Özçelik, 2021, s.11-30).

Bu dönemde politik alanda başlıca iki siyasi partinin, yani İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf (1911) partilerinin mücadelesi göze çarpmaktadır. Sosyal alanda ise basın aracılığıyla üç grubun temsilcileri mücadele etmektedir (İnuğur, 2005, s. 314-317).

II. Meşrutiyet döneminin ön plana çıkan fikir akımlarından birisi Osmanlıcı grup olmuştur. Fikir ve yayınlarında Osmanlılığı temel alan bir çizgide olmuşlardır. Siyasal birliği parçalayacağı düşüncesiyle Türkçü düşünceye karşı çıkmışlardır. Ancak buna rağmen Türk ögesini de önemsemişlerdir. Bu grubun yayın temsilcisi, Ebuzziya Tefvik tarafından kurulan Mecmuâ-i Ebuzziyâ adlı dergidir. Ayrıca, Rıza Tefvik, Tefvik Fikret ve Ali Kemal gibi isimler ise grubun önemli düşünürleri arasında yer almaktadır (İskit, 1943, s. 192-194; Toprak, 1984, s.13-54; Basın: Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri, 1985, s.117-133; Yurdürün, 1994, s. .14-25; İnuğur, 2005, s. 314-317).

Öte yandan yine bu dönemde en kuvvetli fikir akımlarından olmayı başaran İslamcılık, yayınlarıyla toplumun büyük bir kitlesine hitap etmiştir. İslamcılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı krizleri tespit etmişler ve bunların nedenlerini araştırmışlardır. Babanzade Ahmet Naim ve Mehmet Akif gibi isimler de bu grubun önemli düşünürleri arasındadır. Yayın organları ise, Abdülhamid yönetimine karşı bir tutum sergileyen, ilk İslamcı-Türkçü yayın organı olan Sırat-ı Müstakim'dir (Toprak, 1984; İnuğur, 2005, s. 314-317). Sırat-ı Müstakim'den başka, İslamcı olarak tabir edilebilecek diğer mecmualar da vardı. Bunlar Beyanü'l-Hak, Ceride-i Sufiye, Tearif-i Müslimin, İslam Dünyası, Ceride-i İlmiye, İ'tisam, Medrese İ'tikadları ve Hayrü'l-Kelam mecmualarıdır (Özçelik, 2021, s. 11-30).

Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncelerinin karşısında, Avrupa'daki ulusçu akımların da etkisiyle Türkçülük düşüncesi de yine bu dönemde etkili olan fikir akımlarındandır. Türkçülük fikirleri birinci Jön Türk hareketiyle dağınık ve sistemsiz bir şekilde ortaya atılmış, II. Meşrutiyet döneminde bu dağınık fikirler toplanarak bir sistem haline getirilmiştir. Bu düşüncüyü savunanlar arasında Ahmet Mithat, Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Hikmet, Yusuf Akçura, Akil Muhtar, Ziya Gökalp, Hüseyin Cahit gibi düşünürler ve yazarlar bulunmaktadır. Yayın organları ise, Yeni Mecmua ve Türk Yurdu dergileridir. (İskit, 1943, s. 192-194; Toprak, 1984, s. 13-54; Yurdürün, 1994, s. 14-25; İnuğur, 2005, s. 314-317).

İlk Türk dergisi Vakâyi-i Tıbbiye'nin 1849'daki çıkışından 1908 yılına kadar Osmanlı Devleti sınırları içinde ne kadar dergi yayınlandığı tespit edebilmek zordur. Nitekim bir sayı çıkıp kapanan dergiler vardır. Devlet, üniversite ve kurumlarca çıkarılan dergiler, ancak uzun ömürlü olabilmişlerdir (Dergi, 1977, s. 246-249; Yurdürün, 1994, s. 14-25). Türk Yurdu dergisi de dönemin önemli kurumlarından Türk Ocağı'nın yayın organı olarak, bu şanslı dergiler arasında yerini almıştır (Yurdürün, 1994, s. 14-25).

Çalışmada, Türk Yurdu dergisinde "Dış Türkler" hakkında yayımlanan haber ve makalelerin bibliyografyası yer almaktadır. Bu doğrultuda 1911-1931 yılları arasında yayınlanan dergilerin orijinal nüshaları taranmış, Dış Türklere dair haber ve makaleler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın amacı ise, konu ve tarih aralığında sosyal bilimler disiplinde çalışmalar yapan araştırmacılar için kolaylık sağlamaktır.

Konun kapsadığı 1911-1931 yılları arasındaki 20 yıllık sürede, Türklerin yaşadığı coğrafyalardaki siyasi gelişmeler büyük ölçüde kaderini belirlemiştir. Bu mühim dönemde yaşanan gelişmeler Türk basınındaki diğer süreli yayınlarda yer aldığı gibi, Türkçülük fikrinin sözcüsü olan Türk Yurdu tarafından da ele alınmıştır. Nitekim dergide 1911-1918 yılları arasında Dış Türklere dair haber ve makalelere büyük oranda yer verilirken, 1924-1931 yılları arasındaki sayılarda bu oranda ciddi bir düşüş olmuştur. Bu düşüşün temel sebebinin yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin benimsediği politik ilkelerden kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Türk Yurdu dergisinde yer alan haber ve makale bibliyografyalarının açıklanmasına geçmeden önce derginin kuruluş safhasındaki gelişmeler, derginin yayım hayatına başlamasıyla birlikte izlediği yol ve derginin biçimsel özelliklerindeki değişimler ve gelişimler başlıklar halinde incelenecektir.

1. Türk Yurdu Cemiyetinin Kurulması

II. Meşrutiyet Döneminde faaliyet yürüten ve temelde Türk milliyetçiliği fikriyle hareket eden üç adet dernek bulunuyordu. Bunlardan ilki "Türk Derneği" (Kuruluş: Kasım 1908), ikincisi ise "Türk Yurdu" idi. Bu iki derneğin son halkasını da 1912 yılında kurulan "Türk Ocağı" oluşturuyordu (Ertunç, 2010, s. 278).

Yukarıda ifade edilen bu üç cemiyetten Türk Yurdu Cemiyeti, 31 Ağustos 1911 tarihinde kurulmuştu. Kurucu üyeleri arasında Türk Derneği'nin kurucusu Yusuf Akçura da bulunuyordu. Akçura'nın Türk Derneği'nden ayrılıp, Türk Yurdu Cemiyeti'ne katılması Türk Derneği dergisinin içeriğinden ve derneğin ilkelerinden tatmin olmadığını gösteriyor. Nitekim bu yeni cemiyette bir önceki derneğe göre Ahmet Agayev, Hüseyinzade Ali gibi Rusya göçmenlerinin daha aktif rol aldığı görülüyor. Dahası, Orenburg'daki Tatar burjuvazisine mensup Mahmut Hüseyinov, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki vakıflar için hatırı sayılır bir yardımda bulundu. Başlangıçta cemiyetin iki hedefinden birisi Türk öğrenciler için bir yurt kurmaktı. Diğer hedefi ise, Türklerin entelektüel standartlarını geliştirmelerine katkı sağlamak ve onları heyecanlı ve girişimci bir hâle getirmek için bir dergi çıkarmaktı (Arai, 1996, s.109).

Dergi programını ve izleyeceği yolu Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki Türk unsurunun haklarını korumak, Türk Milliyetçiliğini yaymak ve Türk dünyasının her yerinden acı tatlı olayları haber vererek Türk Âleminin menfaatlerini korumak olarak belirleyen Türk Yurdu; ilk sayısından itibaren bu programa uygun bir politika izlemeye başlamıştır (Özkan, 2008, s. 296).

Ayrıca Akçura, o sırada Erzurum'a vali tayin edilen milliyetçi Osmanlı şairi Mehmed Emin (Yurdakul)'in temsilcisi olmanın yanında Türk Yurdu dergisinin editörlüğünü de üstlenmiştir. Editörlük programının çerçevesi de Akçura tarafından çizilmiştir. Akçura'nın ilk makalesi, dilde sadeleşmeyi savunuyordu. Türk Derneği'nin bildirisinin aksine sadeleştirmenin amacı, Türkler arasında dergiyi mümkün olduğu kadar yaygınlaştırmak suretiyle Türk milletini geliştirmeye yönelikti. Program genel olarak, Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyasetinde öngörüldüğü şekilde Türklerin birliğinin (tevhid-i Etrak) gerçekleşmesi yolunda fiili bir araç kabul edilmişti. Sonuç olarak, sadece iki makale Osmanlı Türkleri ve

imparatorlukları ile ilgiliydi. Dahası, Türk Derneği veya Genç Kalemler'in aksine bu makalelerden hiçbiri Osmanlı Devleti'nin entegrasyonunu konu etmiyordu. Bu faktörler bize Türk Yurdu'nun pan-Türkist ve Osmanlıcı olmayan bir dergi olduğunu göstermektedir (Arai, 1996, s.109).

2. Türk Yurdu Dergisinin Yayın Hayatına Başlaması

Türk Yurdu Dergisi, Türk Yurdu Cemiyeti'nin kurulmasının ardından 24 Kasım 1911 tarihinde 15 günlük periyotlarla yayımlanmaya başlamıştır. İlk sayısında amacı "Türklüğe hizmet etmek ve faydalı olmak" şeklinde belirtilir. 1917'den itibaren (XIII. cilt) Türk ocaklarının yayın organı halinde varlığını sürdürür. Dergi günümüze kadar bazı kesintilerle birlikte Türkçülük hareketini savunan en uzun ömürlü dergi olmayı başarmıştır (Tuncer, 2012, s. 41). Şubat 1929'dan itibaren "Türk Ocaklarının fikirlerini neşreder" ibaresiyle varlığını sürdürür. Türk dünyasında "Türk Yurdu" ile "Türk Ocağı" bir bütün olarak bilinir ve öyle ele alınır (Tuncer, 1990, s. 13-18).

1911'den günümüze değin kesintilerle de olsa yayın hayatını sürdüren Türk Yurdu dergisi uzun ömürlü Türkçü bir dergidir. Ayrıca millî kültür ve şuurun sözcülüğünü yapan derginin içeriği maddî manevî hayatın her alanıdır. Bu anlamda, fikriyat, içtimaiyat, iktisadiyat, edebiyat, lisanîyat, matbuat, Türkiyat, tarih, arkeoloji, coğrafya, etnografya, tenkit, seyahat, musahabe, temaşa, şiir, hal, bibliyografya, sağlık, spor, talim ve terbiye, felsefe, kültür araştırmaları, Türklük şuurunu ve diğer konular Türk Yurdu'nun muhtevasına ait ana başlıklar olarak görülür (Tuncer, 1993, s. I-V; Tuncer, 2002, s. I-V).

Türk Yurdu özellikle 1931 yılına kadar olan çalışmalarıyla daha aktif bir çizgi izler. Bu devrede ve takip eden yıllarda dergide görülen başlıca isimler şunlardır: Yusuf Akçura, Mehmet Emin (Yurdakul), Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, İsmail Gaspıralı, Ayaz İshaki (İdilli), Zeki Velidi (Togan), Sadri Maksudi (Arsal), Rıza Nur, Aka Gündüz, Halide Edip (Adivar), Besim Atalay, Akdes Nimet (Kurat), Mirza Bala, Kemal Lokman, Hamit Zübeyr (Koşay), Nurullah Ataç, Faruk Sümer, Mehmet Kaplan vb. (Ayer, 1995, s. 1-7).

Hüseyin Tuncer'in 1993 ve 2002 yıllarında hazırladığı çalışmada, Türk Yurdu dergisi aralardaki aylık kesintilerin dışında yıllara göre, günümüze kadar yedi evre geçirir. Bu evreler şu şekildedir:

- I. Seri (1911-1918),
- II. Seri (1924-1931),
- III. Seri (1942-1943),
- IV. Seri (1954-1957),
- V. Seri (1959-1968),
- VI. Seri (1970),
- VII. Seri (1987-2001).

1911-1931 yılları arası Türkiye coğrafyasında kritik bir safhayı teşkil etmektedir. Türk Yurdu dergisi, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yıkılış süreci sırasında gerçekleşen siyasi olaylar ve 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin izlediği siyasi politikalara şahitlik etmiştir.

20 yıllık bu periyodun ilk dönemini kapsayan 1911-1918 yılları arasında özellikle 1917 yılı, Türkçülerin geleceğe ümitle bakmaya başladığı bir yıl olmuştur. Rusya'da yaşanan ihtilal ve kargaşa ortamında Rus Çarlığı yıkılmış, Rusya'nın egemenliği altında yaşayan milletlere hürriyet ortamı doğmuştur. Birinci Dünya Savaşının doğurduğu gelişmeler, Rusya'da yaşayan Türklerin bağımsızlık ümitlerini artırmıştır. Bu durum, Rusya Türkleri kadar, Osmanlı Türkçülerini de sevindirmiştir. Bu sevinç ve coşku, Türk Yurdu'nun 15 Şubat 1917 tarihli 128. sayısında; Hamdullah Suphi'nin "Milli Hutbeler" başlıklı yazısında şöyle ifade edilmiştir (Karaer, 2016):

"Bugün onların muharebesi, Osmanlı sınırlarının dışında kalmış kaç milyon Türkün ruhunu dağınıklıktan, serserilikten kurtarıyor ve bize bağlıyor. Osmanlı sınırları kendi kendine eriyor, siliniyor, dışarıdaki Türk dünyası, buradaki Türk dünyasına ruhunu bağlayarak birleşiyor, hepsi bir vatan oluyor."

Diğer yandan, Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşını kaybetmiş, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Bu mütareke uluslararası nitelik taşımasına karşın I. Dünya Savaşı'nın galipleri İngiltere, Fransa ve İtalya Anadolu'yu gizli paylaşım antlaşmaları gereği, "doğu sorununu" kendi lehlerine sonuçlandırmak için Türkiye'yi işgale başlamışlardır. İşgaller karşısında kendi vatanını, canını, namusunu ve bağımsızlığını korumak amacıyla örgütlenmiş, Kuvayı Millîye hareketini başlatmış ve savaş yapılmaksızın bağımsız bir Türk devletine sahip olunamayacağı anlayışını benimsemiş olan "milliyetperver (milliyetçi)" insanlar, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesiyle onun arkasında yer almıştır. Bir anlamda; Türk milliyetçiliğinin, Türk İstiklal Harbi'nin fikri temelini oluşturması nedeniyle, Türk Ocağı veya Türk ocaklılar da bu grupta yer almış, Türk İstiklal Harbi'ne başından itibaren destek vermiştir. Ancak başta işgal altındaki İstanbul olmak üzere pek çok yerde rahat çalışma imkânı elde edememişlerdir. Hatta Ziya Gökalp gibi önde gelen Türk milliyetçileri tutuklanıp Malta'ya sürgün edilmişlerdir. Bu yüzden Türk İstiklal Harbi döneminde Türk Yurdu Dergisi yayın hayatına devam edememiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Türk milletinin İstiklal Harbi'nden zaferle çıkmasının ardından, Türk Yurdu Dergisi, Ankara'da yeniden yayınlanmaya başlamıştır. "Türk Yurdu, yeni Türkiye'ye istinatgâh olan fikirleri takviye ve neşredebilir ... vaktiyle olduğu gibi Türk Ocakları'nın harsî ve ilmî faaliyetlerini tespit edecek, Türk milletinin harsî (kültürel) birliğine çalışacaktır. Aynı zamanda Türk Yurdu, garp medeniyetini benimseyen ve Türk milletini garp milletleri ailesine sokmak isteyenlerin, bir telkin vasıtasıdır" denilerek, derginin batıda yer alan çağdaş uygarlık düzeyine önce ulaşma, sonra da üstüne çıkma hedefini benimseyen Mustafa Kemal Paşa ile aynı amaca odaklandığı ortaya konulmuştur. Bu nedenle, dergi Cumhuriyet döneminde yapılan inkılâpların halka ulaşmasında ve yerleşmesinde, Türk milletinin çağdaşlaşma projesinde önemli bir görev üstlenmeye başlamıştır (Türk Yurdu maddesi, 2021).

3. Türk Yurdu Dergisi'nin Biçimsel Özellikleri

I. Seri (1911-1918): 1911 yılındaki ilk sayısı 18x25 ebadında çıkmaya başlar. Bu sayıda Mehmet Emin Bey'in "Demirci" şiiri, Ahmet Hikmet Bey'in "Üzümcü" hikayesi, Can Bey imzasıyla (Sadri Maksudi Arsal) "Büyük Millî Emeller" yazı serisinin ilki, Ahmet

Agayef (AĞAOĞLU)'in "Türk Alemi" başlıklı yazısıyla, Yusuf Akçura'nın "Çingiz Han" tefrikasının yer aldığı görülür. Dergi 15 günde bir 32 sayfalık bir forma halinde çıkar. Büyük ilgi görür. Çıktığı ilk günlerde biter ve ikinci baskısını yapar. Derginin imtiyaz sahibi Mehmet Emin (Yurdakul)'dir. 1911 Ağustos'unda Erzurum valiliğine atanınca, derginin imtiyaz müdürlüğünü Yusuf Akçura'ya bırakır. 1911-1912 yılları arasında derginin müdürü Yusuf Akçura'dır. Ekim 1912-Kasım 1913 tarihleri arasında Yusuf Akçura'nın Erkân-ı Harb Yüzbaşı olarak Çatalca cephesinde savaşa katılmasından dolayı, derginin ilk 3. ve 4. ciltleri Mehmet Emin tarafından çıkarılır. 1913'te 5. ciltten, 1917'de 12. cilde kadar müdür yeniden Yusuf Akçura'dır. Dergi, 13. ciltten itibaren Türk Ocağı'nın yayın organı olarak çıkmaya devam eder. 1917 yılında 13. ve 14. Ciltlerde müdür, Celâl Sahir Bey'dir. Ülkenin içinde bulunduğu şartlar yüzünden, Türk Yurdu 15 Temmuz 1918'den 1924 yılına kadar yayın hayatına ara vermek zorunda kalır. 1911'den 1918'e kadar olan yedi yıllık sürede dergi, İstanbul'da 14 cilt, 161 sayı olarak çıkar (Tuncer, 1993, s. I-V; Tuncer, 2002, s. I-V; Karaer, 2011).

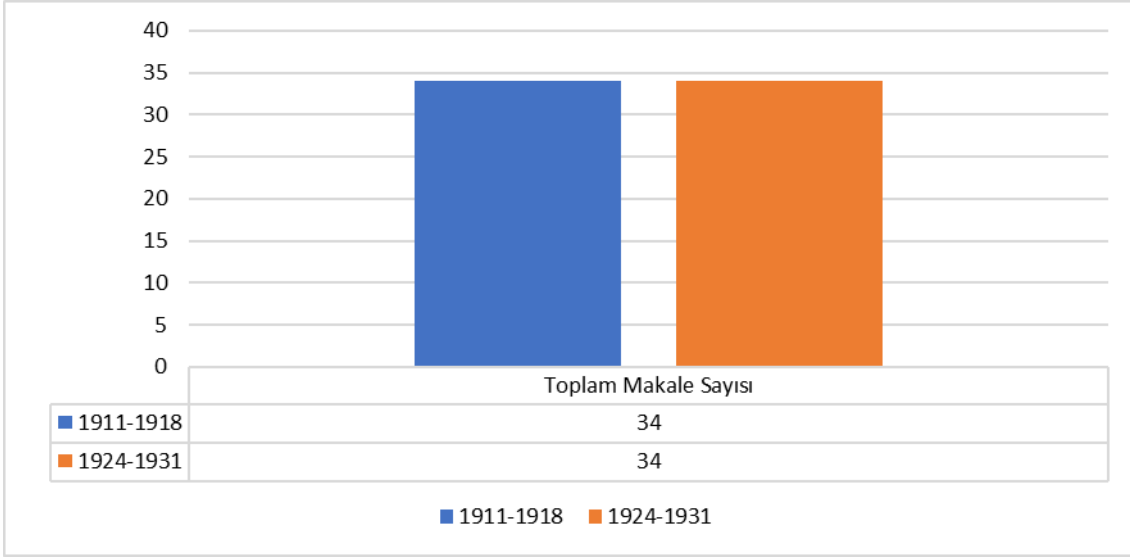
II. Seri (1924-1931): Bu devrede dergi, Ankara'da yayımlanır. Ekim 1924'te 14. seneye 1. ciltle devam edilir. Yeni bir düzenlemeyle dergi 16x23 ebadında çıkar. Eylül 1927-Ocak 1928 tarihleri arasında yeni bir değişiklikle derginin boyutları 21x28 olur. 1928 Ağustosuna gelindiğinde derginin yine görünümü değiştirilmiştir. Türkiye'de 1 Kasım 1928'de harf inkılâbı gerçekleştirilip, Latin alfabesine geçilmesinin ardından, Türk Yurdu dergisi, 1929 Şubat'ında yeni harflerle çıkmaya başlamıştır. Yeni harfli derginin başında, "Türk ocaklarının fikirlerini neşreder aylık mecmuadır (dergidir)" cümlesi yer almıştır. 1924 yılında kamu yararına çalışan bir dernek statüsüne getirilen Türk Ocaklarının iç ve dış bazı nedenlerle 10 Nisan 1931'de kapatılmasının ardından Türk Yurdu dergisi de belli bir süre yayın hayatına ara vermek durumunda kalmıştır. Bu dönemde derginin müdürlüğü görevini Nihat Bey, Cemil Behçet, Enver Bey, Ferit Celal ve İzzet Ulvi üstlenmiş, toplam 26 cilt halinde ve 233 sayı olarak yayınlanmıştır (Tuncer, 1993, s. I-V; Tuncer, 2002, s. I-V; Karaer, 2011; Türk Yurdu maddesi, 2021).

4. Dış Türklerle İlgili Yayımlanmış Makalelerin ve Haberlerin Değerlendirilmesi

Türkçülük düşüncesinin savunucularından Yusuf Akçura, "Türkçülük ve Dış Türkler" adlı eserinde, "Dış Türkler" kavramını, "Türkiye Cumhuriyeti dışında yaşayan Türkler" şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımın kapsamında, Batı Trakya Türkleri, Kafkasya Türkleri, Azerbaycan ve Dağıstan Cumhuriyetleri, Kırım Türkleri, Kırım-Karaî Türkleri, Kazan Türkleri ve Sovyetlerdeki Müslüman Türkler gibi çeşitli coğrafyalarda yaşayan Türkler yer almaktadır (Akçura, 1990, s. 195).

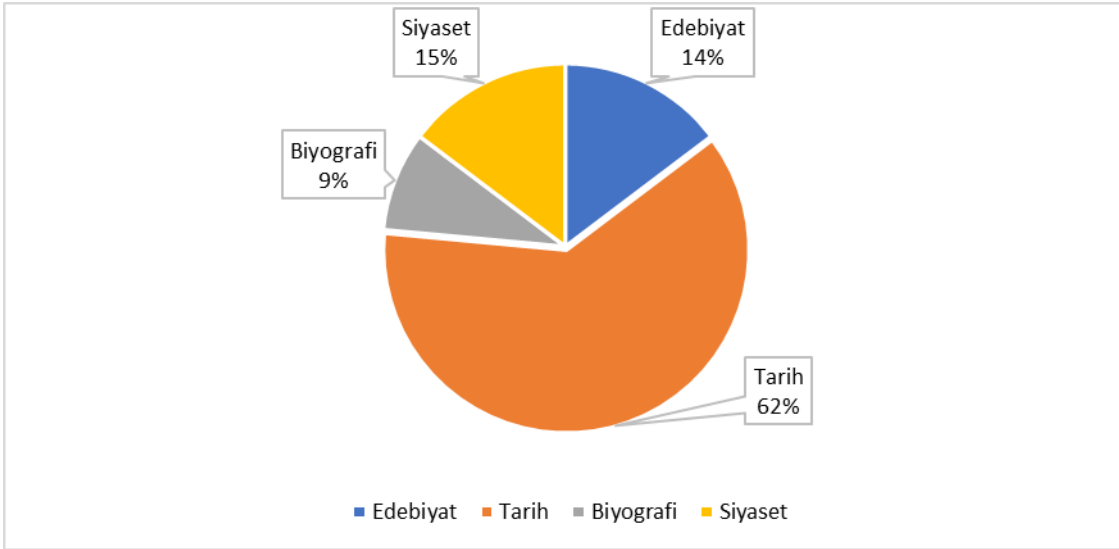
4.1. Makalelerin Değerlendirilmesi

Daha önce de değinildiği üzere, Türk Yurdu dergisi 1911-1931 yılları arasında 233 sayı yayımlanmıştır. Bu yıllar arasında "Dış Türkler" ile ilgili yayımlanan makale sayıları aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Grafik - 1: Türk Yurdu Dergisi'nde "Dış Türkler" ile ilgili yayımlanmış Makale Sayıları (Yıllara göre)

Grafikte görüldüğü üzere iki seride toplam 68 adet makale tespit edilmiştir. 1911-1918 ve 1924-1931 dönemini kapsayan, "Dış Türkler" ile ilgili 34 makale ve haber tespit edilmiştir. Bu iki dönemde Türk Yurdu dergisindeki yazarlar; siyaset, biyografi, tarih ve edebiyat gibi alanlarda yazılar kaleme almış, Türk kültürünü kamuoyuna duyurmayı amaçlamışlardır. Ayrıca Dış Türklerin yaşadıkları coğrafyalardaki sorunlarını anlatan makaleleri de okuyucularına aktarmaya çalışmışlardır. Aşağıdaki grafikte, 1911-1931 yılları arasında yayımlanan makalelerin alanlarına/konularına göre oranları gösterilmektedir.

Grafik - 2: 1911-1931 Yılları Arasında Yayımlanan Makalelerin Konularına Göre Oranları

1911-1931 yılları arasında yayımlanan makalelerin içerik bakımından konularına göre bir sınıflandırma yapıldığında, yukarıdaki grafikte de görüldüğü üzere, yazıların yarısından fazlasının Tarih alanında olduğu görülmektedir. Bu alanı takiben Edebiyat ve Siyaset alanında yayımlanan makalelerin oranları neredeyse aynı orandadır. Biyografi türünde yayımlanan yazıların oranı ise, %9'dur.

Diğer taraftan bu tarihlerde yazarların yazmış oldukları makale sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

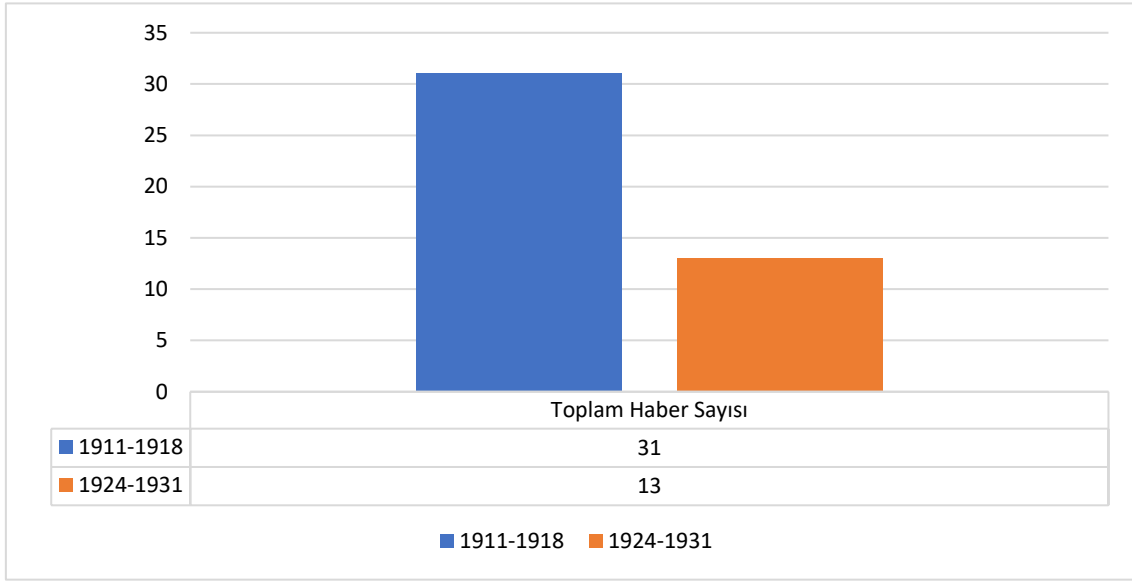
Yazar Adları	Toplam Makale Sayısı
Abdullah Battal	6
Ağaoğlu Ahmet	3
Ahmet Zeki Velidi	1
Akçuraoğlu Yusuf	5
Ali Rıza Seyfi	3
Ayaz İshaki	2
Başkurdistanlı Abdülkadir	1
Cafer Seydahmet	1
Emin Abid	2
Fatih Kerimî	1
Gobineau	3
Hamdullah Suphi	2
Haşim Ertuğrul	1
Haşim Nâhid	11
Hüseyin Hüsameddin	1
İsmail Gaspırinski	2
Kara Şemsi	2
Kemal Lokman	1
Mehmet Muhlis	1
Müteaddid İmza	1
Re'fet Avni	2
Resulzâde Mehmet Emin	6
Reşid Saffet	1
Safes	2
Uyguroğlu	1
Zâkir Kadiri (Ugan)	6
Genel Toplam	68

Tablo - 1: 1911-1931 yılları arasında Dış Türklerle ilgili yazarların yayımladıkları makale sayıları

Dış Türklerle ilgili tespit edilen makalelerin yazarları incelendiğinde, en çok yazının Haşim Nâhid'e ait olduğu görülmektedir. Tabloda dikkat çeken bir husus da "Safes", "Kara Şemsi" gibi müstear isimlerin kullanılmasıdır.

4.2. Haberlerin Değerlendirilmesi

1911-1918 ve 1924-1931 yılları arasında yayımlanan haberlerin sayıları aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Grafik 3: Türk Yurdu Dergisi'nde "Dış Türkler" ile ilgili yayımlanmış Haber Sayıları (Yıllara göre)

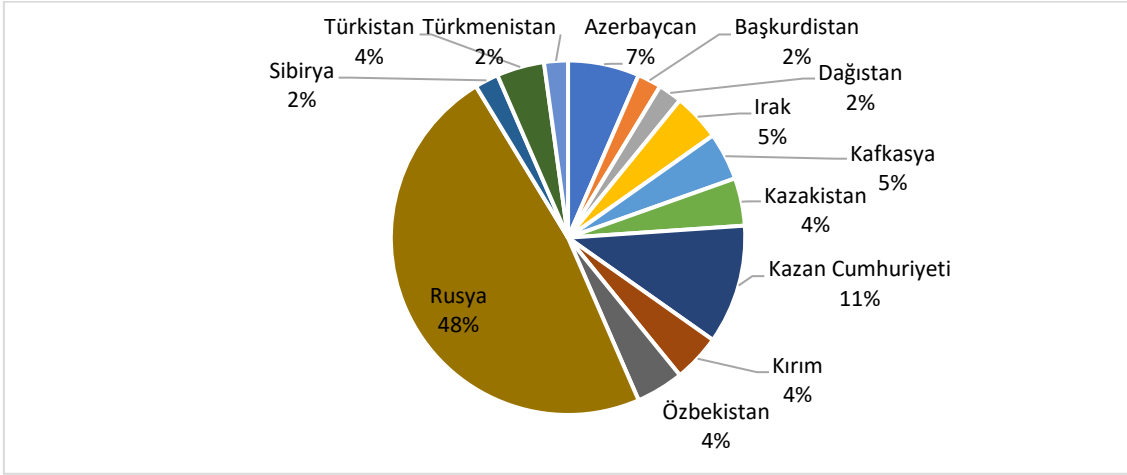
Grafikte görüldüğü üzere, yayımlanan haberlerin ekserisi 1911-1918 yılları arasındadır. Toplamda 44 haberin tespit edildiği bu iki devrede, 1911-1918 döneminde 31 haber yer alırken, 1924-1931 döneminde ise, 13 haber yer almaktadır. Bu haberlerin derginin ilk döneminde yoğunluk kazandığı grafikte göze çarpmaktadır. İkinci devrede ise, haber sayısı neredeyse yarı yarıya oranda azalmıştır. Bu dramatik azalmanın sebebi oldukça düşündürücüdür. Kurtuluş Savaşı sırasında, Dış Türklerin çoğunlukta olduğu Türkistan coğrafyasına hâkim Sovyetler Birliği'nin Ankara hükümetine yaptığı yardımlardan (Müderrisoğlu, 1994, s. 27-53) ve ikili diplomatik ilişkilerin bozulmaması için gösterilen çabalardan kaynaklanmış olabileceğini akla getirmektedir.

Aşağıdaki tabloda Dış Türklerin yaşadıkları ülke/bölge adlarına göre yayımlanan toplam haber sayıları gösterilmektedir.

Ülke/Bölge Adı	Haber Sayısı
Azerbaycan	3
Başkurdistan	1
Dağıstan	1
Irak	2
Kafkasya	2
Kazakistan	2
Kazan Cumhuriyeti	5
Kırım	2
Özbekistan	2
Rusya	22
Sibirya	1
Türkistan	2
Türkmenistan	1
Genel Toplam	46

Tablo - 2: 1911-1931 yılları arasında Dış Türklerin yaşadıkları ülke/bölgelere göre yayımlanan haber sayıları

1911-1931 yılları arasında Dış Türklerin yaşadıkları ülke/bölgelere göre yayımlanan haber sayılarını gösteren tabloya bakıldığında, haberlerin büyük ölçüde Rusya bölgesinde yaşayan Türklere ait olduğu anlaşılmaktadır. Haberlerin içeriğini, Rusya'nın çeşitli yerlerinde Türkler tarafından düzenlenen kongreler ve Türklerin yaşadıkları sorunlar oluşturmaktadır. Aşağıdaki grafikte ülke/bölgeye göre, 1911-1931 yılları arasında yayımlanan Dış Türklerin sorunlarını konu alan haberlerin oranları gösterilmektedir.

Grafik - 4: 1911-1931 Yılları Arasında Dış Türklerle ilgili Yayımlanan Haberlerin Yüzdelik Oranları

Grafik incelendiğinde, haberlerin büyük bir oranda Rusya'da yaşayan Dış Türklerle ilgili olduğu görülmektedir. Kazan Cumhuriyetindeki Dış Türklerin sorunlarını dile getiren haberlerin oranı %11'dir. Azerbaycan, Kırım, Özbekistan, Kafkasya, Türkistan, Kazakistan ve Irak coğrafyasında yaşayan Dış Türkler ile ilgili yayımlanmış haber sayılarının oranları neredeyse birbirine yakındır. Sibirya, Başkurdistan, Türkmenistan ve Dağıstan'daki Dış Türklerle ilgili yayımlanan haber sayılarının oranları ise, diğer ülke/bölgelere göre daha az oranda oldukları görülmektedir.

Son olarak, yukarıda değerlendirilmeye çalışılan makale ve haberlerin bibliyografik yazımı konusuna değinmek çalışmanın anlaşılması bakımından önemli görülmektedir. Bibliyografya yazımında, American Psychological Association (APA) stilinin 6. sürümünde yer alan "sürelili yayınların kaynak gösterilmesi" biçimi örnek alınarak, özellikle araştırmacılara kolaylık olması bakımından teknik biçimde sistematik bir bibliyografya yazımı geliştirilmeye çalışılmıştır. Makaleler ve haberler alfabetik olarak sıralanmıştır. Derginin aynı sayısında bulunan birden fazla haber ve makaleler, tek bibliyografide gösterilmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere, makale bibliyografyasında 68 adet yazı tespit edilmiştir. Haber yazılarında ise bu sayı 44'tür.

5. Dış Türklerle İlgili Yayımlanmış Makalelerin Bibliyografyası

- (1) Abid, E. (Kânunusani 1926). "Muasır Azerbaycan Edebiyatı". Türk Yurdu, III(15), 281-290.
- (2) Abid, E. (Şubat 1926). "Muasır Azerbaycan Edebiyatı". Türk Yurdu, III(16), 434-443.
- (3) Ağaoğlu A. (1 Mart 1334). "Rusya'daki Müslümanlar". Türk Yurdu, XIV(154), 124-126.

- (4) Ağaoğlu A. (16 Mart 1334). "Rusya'daki Müslümanlar". Türk Yurdu, XIV(155), 146-148.
- (5) Ağaoğlu A. (Teşrinisani 1330). "İsmail Gaspırinski". Türk Yurdu, VI(72), 2405-2409.
- (6) Akçuraoğlu Y. (1 Mayıs 1330). "1331 Senesinde Türk Dünyası". Türk Yurdu, VI (65), 2166-2169.
- (7) Akçuraoğlu Y. (1327-1328). "Türk Aleminde". Türk Yurdu, I-II(1-9), 598-600; 663-664.
- (8) Akçuraoğlu Y. (17 Nisan 1330). "1330 Senesinde Türk Dünyası". Türk Yurdu, VI (64), 2135-2141.
- (9) Akçuraoğlu Y. (27 Teşrinisani 1330). "Muallim'e (Gaspırinski'ye) Dair". Türk Yurdu, VI (72), 2409-2412.
- (10) Akçuraoğlu Y. (3 Nisan 1330). "1329 Senesinde Türk Dünyası". Türk Yurdu, VI (63), 2098-2104.
- (11) Avni R. (Eylül 1341). "Azerbaycan Şâirleri". Türk Yurdu, II(12), 593-601.
- (12) Avni R. (Teşrinievvel 1341). "Azerbaycan Şâirleri". Türk Yurdu, III(13), 108-114.
- (13) Başkurdistanlı A. (Temmuz 1926). "Türk Şamanizmine Ait". Türk Yurdu, IV (19), 25-34.
- (14) Battal A. (Ağustos 1926). "Rusya'daki Türk Cumhuriyetleri". Türk Yurdu, IV(20), 119-132.
- (15) Battal A. (Eylül 1926). "Rusya'daki Türk Cumhuriyetleri". Türk Yurdu, IV(21), 254-264.
- (16) Battal A. (Kânunuevvel 1926). "Rusya'daki Türk Cumhuriyetleri". Türk Yurdu, IV(24), 524-534.
- (17) Battal A. (Mayıs 1927). "Rusya'daki Türk Cumhuriyetleri". Türk Yurdu, V(29), 464-476.
- (18) Battal A. (Şubat 1927). "Rusya'daki Türk Cumhuriyetleri". Türk Yurdu, V(26), 169-180.
- (19) Battal A. (Temmuz 1926). "Rusya'daki Türk Cumhuriyetleri". Türk Yurdu, IV(19), 36-50.
- (20) Ertuğrul H. (12 Haziran 1330). "Unutulmuş Kan Kardeşlerimizden Karacadağ Türkleri". Türk Yurdu, VI(68), 2251-2258.
- (21) Gaspırinski İ. (27 Teşrin-i Evvel 1330). "İsmail Gaspırinski'ye İthâf Edilmiş Özel Sayı (İçinde Gaspırinski'nin kendi el yazısından bir mektubun kopyası ve resmi bulunmaktadır.)". Türk Yurdu, VI(72).
- (22) Gaspırinski İ. (27 Teşrinievvel 1330). "Büyük Türk Muallimi'nin Büyük Türk Şairine Bir Mektubu". Türk Yurdu, VI(72), 2404-2405.
- (23) Gobineau. (İkinci Kânun 1931). "Türklük ve Türkçülüğün İzleri (1)". Türk Yurdu, (Çev. Reşit Saffet), VI(231), 1-38.

- (24) Gobineau. (Mart 1931). "Türklük ve Türkçülüğün İzleri (3)". Türk Yurdu, (Çev. Reşit Saffet), VI(233), 1-61.
- (25) Gobineau. (Şubat 1931). "Türklük ve Türkçülüğün İzleri (2)". Türk Yurdu, (Çev. Reşit Saffet), VI(232), 1-51.
- (26) Hüsameddin H. (1 Kânunusani 1334). "İran'da Türkler". Türk Yurdu, XIV (151), 13-25.
- (27) İshaki A. (Ağustos 1341). "Abdülkayyim en-Nâsiri". Türk Yurdu, II(11), 409-413.
- (28) İshaki A. (Eylül 1341). "Şimâl Türklerinde Tiyatro". Türk Yurdu, II(12), 602-611.
- (29) Kerimî F. (27 Kânunuevvel 1328). "Merhum Ahmet Mithat Efendi ve Şimâl Türkleri". Türk Yurdu, III(2), 161-164.
- (30) Lokman K. (Şubat 1931). "Beynelmilel Petrol Mücadelesi (San Remo İtilafı)". Türk Yurdu, VI-XXVI(38-232), 31-36; 1-51.
- (31) Muhlis M. (11 Teşrinisani 1333). "Rusya Müslümanları". Türk Yurdu, XIII(145), 3608-3611.
- (32) Müteaddid İ. (7 Şubat 1328). "Şimâlî Türk Hanımlarının Protestosu". Türk Yurdu, III(9), 286-287.
- (33) Nâhid H. (1 Nisan 1339). "Irak Türkleri". Türk Yurdu, cilt yok(2), 49-56.
- (34) Nâhid H. (15 Mart 1339). "Irak Türkleri". Türk Yurdu, cilt yok(1), 31-42.
- (35) Nâhid H. (15 Mayıs 1339). "Irak Türkleri". Türk Yurdu, cilt yok(3), 84-96.
- (36) Nâhid H. (17 Kânunuevvel 1331). "Irak Türkleri". Türk Yurdu, IX(99), 2858-2864.
- (37) Nâhid H. (17 Teşrinisani 1331). "Irak Türkleri". Türk Yurdu, IX(97), 2830-2834.
- (38) Nâhid H. (22 Teşrinievvvel 1331). "Irak Türkleri". Türk Yurdu, IX(95), 2800-2804.
- (39) Nâhid H. (3 Kânunuevvel 1331). "Irak Türkleri". Türk Yurdu, IX(98), 2844-2848.
- (40) Nâhid H. (31 Kânunuevvel 1331). "Irak Türklerine Dair Son bir İzah". Türk Yurdu, IX(100), 2874-2878.
- (41) Nâhid H. (31 Kânunuevvel 1331). "Irak Türklerine Dair Son bir İzah". Türk Yurdu, IX(100), 2874-2878.
- (42) Nâhid H. (5 Teşrinievvvel 1331). "Irak Türkleri". Türk Yurdu, IX(96), 2817-2822.
- (43) Nâhid H. (8 Teşrinievvvel 1331). "Irak Türkleri". Türk Yurdu, IX(94), 2785-2788.
- (44) Resulzâde M. E. (12 Temmuz 1328). "İran Türkleri". Türk Yurdu, II(18). 551-556.
- (45) Resulzâde M. E. (17 Mayıs 1328). "İran Türkleri". Türk Yurdu, II(14). 428-432.
- (46) Resulzâde M. E. (23 Ağustos 1328). "İran Türkleri". Türk Yurdu, II(21). 648-656.
- (47) Resulzâde M. E. (5 Teşrinievvvel 1328). "İran Türkleri". Türk Yurdu, II(24). 755-760.
- (48) Resulzâde M. E. (6 Eylül 1328). "İran Türkleri". Türk Yurdu, II(22). 670-678.
- (49) Resulzâde M. E. (1328). "İran Türkleri". Türk Yurdu, I(4). 106-111.

- (50) Reşid S. (Birinci Kânun 1929). “Şimâl ve Sovyet Memleketlerinde Türkçülük Tetkikleri”. Türk Yurdu, XXIII(218), 3-18.
- (51) Safes (10 Eylül 1331). “Rusya’da Sakin Müslümanların Mahalle ve Müftülük Teşkilatı”. Türk Yurdu, IX(92), 2752-2757.
- (52) Safes (24 Eylül 1331). “Rusya’da Sakin Müslümanların Mahalle ve Müftülük Teşkilatı”. Türk Yurdu, IX(93), 2764-2769.
- (53) Seydahmet C. (Birinci Kânun 1930). “İsmail Bey Gaspırinski”. Türk Yurdu, XXV(230), 48-55.
- (54) Seyfi A. R. (Eylül 1341). “Kırgızlar ve Memleketleri”. Türk Yurdu, II(12), 516-524.
- (55) Seyfi A. R. (Teşrinievvel 1341). “Kırgızlar ve Memleketleri”. Türk Yurdu, III(13), 38-40.
- (56) Seyfi A. R. (Teşrinisani 1925). “Kırgızlar ve Memleketleri”. Türk Yurdu, III(14), 154-158.
- (57) Suphi H. (15 Şubat 1917). “Milli Hutbeler”, Türk Yurdu, cilt yok(128).
- (58) Suphi H. (27 Teşrinisani 1330). “Ben O’nu (Gaspırinski’yi) Gördüm”. Türk Yurdu, VI(72), 2402-2404.
- (59) Şemsi K. (Ağustos 1929). “İran’da Türk Katliamı”. Türk Yurdu, XXIII(214), 54-55.
- (60) Şemsi K. (Eylül 1929). “Rus Çarlığının Kuruluşunda Tatarlar ve Türkler”. Türk Yurdu, XXIII(215-216), 48-55.
- (61) Uyguroğlu (Teşrinievvel 1340). “Türkistan Ahvâli Hakkında Bir Tahlil”. Türk Yurdu, I(1), 65-71.
- (62) Zâkir K. (Kânunusani 1926). “İdil-Ural Türkçesi”. Türk Yurdu, III(15), 309-322.
- (63) Zâkir K. (Mart 1341). “Çuvaşların Etnografyası”. Türk Yurdu, I(6), 531-542.
- (64) Zâkir K. (Mayıs-Haziran 1926). “Şimâlî Türk Lehçesinde Osmanlı Türkçesinin Tesiri”. Türk Yurdu, III(18), 616-625.
- (65) Zâkir K. (Nisan 1341). “İdil-Ural Boyundaki Türk Lehçeleri Hakkında Bir Tahlil”. Türk Yurdu, II(7), 42-47.
- (66) Zâkir K. (1930). “Tuna Bulgarlarının Kronolojisi I-III”, Türk Yurdu, IV(27-28-29-30), 7-15; 22-29; 5-13.
- (67) Zâkir K. (Mart 1931). “Eski Türk Dinine Dair – Umay Alihesi”. Türk Yurdu, VI(233), 1-61.
- (68) Zeki Velidi A. (26 Temmuz 1328). “Kazan Hanlığının Son Günleri”. Türk Yurdu, II(19), 575-580.

6. Dış Türklerle İlgili Yayımlanmış Haberlerin Bibliyografyası

- (1) "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde", "Dağıstan'da", "Özbekistan'da", "Kazakistan'da", "Türkmenistan'da", "Türkistan'da", "Kazan Cumhuriyeti'nde". (Haziran 1927). Türk Yurdu, V(30), 615-623.
- (2) "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde". (Şubat 1928). Türk Yurdu, XXI(196), 62-63.
- (3) "Azerbaycan'da İdeoloji Bahsi: Şâyân-ı Dikkat Bir Hadise". (Kânunusani 1927). Türk Yurdu, V(25), 61-63.
- (4) "Azerbaycan'da", "Başkurdistan'da", "Kazan Cumhuriyeti'nde". (Şubat 1927). Türk Yurdu, V(26), 189-192.
- (5) "Harsî Fin-Ugur Kongresi". (Temmuz 1928). Türk Yurdu, II(201), 44-45.
- (6) "Irak Türklerine Dair Umumî Malumat". (Temmuz 1930). Türk Yurdu, XXV(225), 6-16.
- (7) "Irak Türklerine Dâir". (Temmuz 1930). Türk Yurdu, XXV(225), 6-16.
- (8) "İmparatorluk Haricindeki Türker'in Osmanlılara Yardımı". (13 Kânunuevvel 1328). Türk Yurdu, III(5), 159-160.
- (9) "İmparatorluk Haricindeki Türkler Ne Diyorlar?". (9 Ağustos 1328). Türk Yurdu, II(20), 627-630.
- (10) "İsmail Bey'e (Gaspırinski'ye) Türk Milletinin İhtirâmı". (27 Teşrinisani 1330). Türk Yurdu, VI(72), 2412-2414.
- (11) "Kafkasyalılar Dayanamıyorlar". (13 Teşrinievel 1332). Türk Yurdu, XI(120), 3206.
- (12) "Kazan Cumhuriyet'inde Yeni Neşriyat", "Birinci Türkologya Kurultayı", "Kâyyum Nâsırî'nin Şimdiye dek Tab Olunmamış Eserleri", "Rusça'da Yeni Türkiye'ye Dâir Kitaplar". (Eylül 1926). Türk Yurdu, IV(21), 280-283.
- (13) "Kazan Cumhuriyeti'nde Abdullah Tukay'ın Mecmua-i Âsârı". (Ağustos 1926). Türk Yurdu, IV(20), 189-190.
- (14) "Kazan Cumhuriyeti'nde İlim Sahasında Faaliyet". (Temmuz 1926). Türk Yurdu, IV(19), 90-93.
- (15) "Kırgız Türkleri Asker Edilecekmiş". (22 Teşrinievel 1331). Türk Yurdu, IX(95), 2806.
- (16) "Kırım Tatarlarının Mütâlebi", "Rusya İhtilali'nin Buhara'daki İn'ikâsları [Yansımaları], Rusya Türkleri ve Milliyet Prensibi". (16 Ağustos 1333). Türk Yurdu, XII(141), 3549-3550.
- (17) "Merhum Şakir ve Hüseyin Efendiler". (1327-1328). Türk Yurdu, I(12), 372-374.
- (18) "Mirzâ Fetali Ahundov". (1327-1328). Türk Yurdu, I(5), 127-131.
- (19) "Özbekistan'da", "Kazakistan'da". (Mayıs 1927). Türk Yurdu, V(29), 521-524.
- (20) "Petersburg'da Müslümanlar İctimâî". (10 Temmuz 1330). Türk Yurdu, VI(70), 2336.
- (21) "Petersburg'da Müslümanlar İctimâî". (24 Temmuz 1330). Türk Yurdu, VI(71), 2396-2398.

- (22) "Petersburg'da Rusça Türk-Müslüman Gazetesi". (29 Teşrinisani 1328). Türk Yurdu, III(4), 128.
- (23) "Rus İhtilali ve Türkler". (10 Mayıs 1333). Türk Yurdu, XII(134), 3437-3438.
- (24) "Rus İhtilali ve Türkler". (22 Teşrinisani 1333). Türk Yurdu, XIII(148), 3661.
- (25) "Rus İhtilalinde Türkler". (5 Temmuz 1333). Türk Yurdu, XIII(138), 3501-3502.
- (26) "Rus İhtilali-Türkistan ve Kafkasya". (1 Nisan 1334). Türk Yurdu, XIV(156), 198-202.
- (27) "Rusya Müslümanlarının Bir İctimâi" (24 Mayıs 1333). Türk Yurdu, XII(135), 3454.
- (28) "Rusya Müslümanlarının Esirlerimize Muaveneti", "Moskova İslam Kongresi'nin Mukarrerâtı", "Şimâl Türklerinin Kararı", "Rusya Müslümanlarına Rus Hükûmetinin Mezalimi". (13 Eylül 1333). Türk Yurdu, XIII(143), 3580-3582.
- (29) "Rusya Müslümanlarının Müftü ve Kadı İntihabları ve İlk Kadın Kadı". (2 Ağustos 1333). Türk Yurdu, XII(140), 3534.
- (30) "Rusya'da Milliyet Meselesi". (21 Haziran 1333). Türk Yurdu, XII(137), 3486.
- (31) "Rusya'da Türk Gazeteleri". (19 Temmuz 1333). Türk Yurdu, XII(139), 3516-3517.
- (32) "Rusya'daki Müslümanlar". (16 Mart 1334). Türk Yurdu, XIV(155), 4120-4122.
- (33) "Sadrettin Efendi Maksudî'nin Kâdeler Kongresinde Söylediği Nutuk". (2 Ağustos 1333). Türk Yurdu, XII(140), 3531-3532.
- (34) "Şark ve Şimâl Türklerinde". (15 Eylül 1332). Türk Yurdu, XI(118), 3174.
- (35) "Şâyân-ı Dikkat Bir Hadise (Azerbaycan)". (Kânunusani 1927). V(25), 61-63.
- (36) "Şimâl Türkleri ve İstanbul Meselesi". (24 Mayıs 1333). Türk Yurdu, XII(135), 3453-3454.
- (37) "Şimâl Türklerinde İktisadi Teşebbüsler". (21 Şubat 1328). Türk Yurdu, III(10), 318.
- (38) "Şimâl Türklerinde". (10 Eylül 1331). Türk Yurdu, IX(92), 2757-2758.
- (39) "Şimâlî Türklerinde Terakki Eserleri". (9 Kânunusani 1329). Türk Yurdu, IV(9), 1136.
- (40) "Türk Aleminde Fikir ve Sanat Hareketleri". (Ağustos 1926). Türk Yurdu, IV(20), 184-197.
- (41) "Türk ve Tatar Heyeti". (31 Kânunuevvel 1331). Türk Yurdu, IX(100), 2884-2886.
- (42) "Türkistan ve Sibiryâ Türklerinin Askerliği". (18 Ağustos 1332). Türk Yurdu, X(116), 3142.
- (43) "Türkistan'da Askerlik". (27 Teşrinievvel 1332). Türk Yurdu, XI(121), 3224.
- (44) "Türkiye Haricindeki Türklerde". (7 Nisan 1332). Türk Yurdu, X(107), 2996-2997.

Sonuç Yerine

Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinin en önemli safhalarından birisi olan II. Meşrutiyet döneminin getirdiği özgür ortam basın hayatını epeyce canlandırmıştır. Bu hareketli dönemde içerik bakımından pek çok fikir ve ideolojiyi savunan gazete ve dergiler yayımlanmıştır. Siyasi alanda İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf grupları arasında ciddi bir çekişme bulunmaktadır. Sosyal alanda ise üç grup fikirleriyle temayüz etmiş ve kamuoyunun dikkatini toplamıştır. Bunlar; Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük fikir akımlarıdır. Bu üç gruptan Türkçülük fikrini savunanların kamuoyuna hitap ettikleri yayın araçlarından öne çıkanı Türk Yurdu dergisidir.

Yayınlarında Türkçülük düşüncesini savunan ve bu çalışmanın da esas konusunu oluşturan Türk Yurdu dergisi, 31 Ağustos 1911 tarihinde kurulan Türk Yurdu Cemiyeti'nin resmî yayın organıydı. Ancak bu cemiyet, kuruluşu Türk Ocakları ile aynı döneme rastladığı için etkili olamamış, tüm üyeleri Türk Ocaklarına geçmiştir. Böylelikle Türk Yurdu dergisi de Türk Ocaklarının resmî bir yayın organı hâlini almıştır. Amacı, "Türklüğe hizmet etmek ve Türklere faide dokundurmak" olarak belirlenen derginin, (Üstel, 2010, s.42-43) günümüze dek ulaşan uzun soluklu bir yayın hayatı vardır.

Bu yayın hayatının ilk devresinde (1911-1918), Türkçülük düşüncesinin önemli figürleri arasında yer alan Mehmet Emin Bey, Ahmet Hikmet Bey, Sadri Maksudi (Arsal), Ahmet Agayef (Ağaoğlu) ve Yusuf Akçura gibi isimler yazılarıyla dergiye katkı sağlamışlardır. Öte yandan bu 7 senelik süre Dış Türklerle ilgili haber ve makalelerin yoğunluk kazandığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Mevcut dergi sayılarındaki Dış Türklerle ilgili yayımlanan makale ve haberler tarandığında 34 makale ve 31 habere ulaşılmıştır.

Türk Yurdu'nun ikinci devresinde (1924-1931) ise, dergi Ankara'da yayınlanmaya başlamıştır. Bu dönemde derginin idareciliklerini Nihat Bey, Cemil Behçet, Enver Bey, Ferit Celal ve İzzet Ulvi gibi isimler üstlenmiştir. 1928 Ağustosuna gelindiğinde derginin görünümü değiştirilmiştir. 1924 yılında kamu yararına çalışan bir dernek statüsüne getirilen Türk Ocaklarının iç ve dış bazı nedenlerle 10 Nisan 1931'de kapatılmasının ardından, Türk Yurdu dergisi de belli bir süre yayın hayatına ara vermek durumunda kalmıştır. 7 yıllık bir dönemi kapsayan bu sürede de Türk Yurdu dergisinde Dış Türklerle ilgili yayımlanan haberlerin azınlıkta kalması oldukça dikkat çekicidir. Nitekim bu dönemde yayımlanan sayılarda 13 haber ve 34 makale tespit edilmiştir. Özellikle bu dönemde derginin batıda yer alan çağdaş uygarlık düzeyine önce ulaşma, sonra da üstüne çıkma hedefini benimseyen Mustafa Kemal Paşa ile aynı amaca odaklandığını söylemek mümkündür. Bu nedenle, dergi Cumhuriyet döneminde yapılan inkılapların halka ulaşmasında ve yerleşmesinde, Türk milletinin çağdaşlaşma projesinde önemli bir görev üstlenmeye başlamıştır. Ayrıca Cumhuriyetin ilanından sonra Dış Türklerle ilgili yayımlanan haber ve yazıların gittikçe azaldığı görülmektedir. Bunun da dış politikada benimsenen yeni ilkelerden kaynaklanmış olması muhtemeldir.

KAYNAKÇA

- Akçura, Y. (1990). *Türkçülük ve Dış Türkler*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Arai, M. (1996). Devlet ve Toplum Arasında Türk Yurdu Dergisine Yeni Bir Yaklaşım". (K. Kahraman, Dü.) *Türk Yurdu*. Eylül Sayısı.
- Ayer, İ. (1995). "*Türk Yurdu*" Dergisinin 1924-1970 Yılları Arasında Çıkan Sayılarında Türkiye Dışındaki Türkler. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Basın: Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri. (1985). *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, I, 117-133. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dergi. (1977). *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler, İsimler, Eserler, Terimler)*, II, 246-249. İstanbul.
- Encyclopaedia Britannica. (2022). *Abdülhamid II: Ottoman Sultan*. 15.10.2022, <https://www.britannica.com/biography/Abdulhamid-II>
- Ertunç, A. C. (2010). *Cumhuriyetin Tarihi*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Fesch, P. (2021). *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*. (E. Üyepazarcı, Dzl.) İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İnuğur, M. N. (2005). *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- İskit, S. (1943). *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*. Ankara: Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları.
- Karaer, İ. (2011). *Türk Yurdu Dergisi Sahibi, Mes'ul Müdürleri, Genel Yayın Müdürleri ve Dergi Yönetiminde Görev Alanlar (1911-2010)*. 10.10.2022, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1342> adresinden alındı
- Karaer, İ. (2016). İlk Dönem Türk Yurdu'nda Dış Türkler ve Türkçülük (1911-1918). VI. Bölüm. *Türk Yurdu Dergisi* (308). <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2687>.
- Müderrişoğlu, A. (1994). Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. (13).
- Özçelik, T. (2021). Türk Basın Tarihinde Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad. *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad Dergisi ve Mehmet Akif Ersoy* (s. 11-30). Kocaeli: Gölcük Belediyesi.
- Özkan, A. (2008). Millet-Milliyetçilik-Millî Tarih Bağlamında Türk Yurdu Dergisi'nde Millî Tarih Oluşturma Çabaları (1911-1918). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. (37).
- Tokgöz, A. İ. (2012). *Matbuat Hatıralarım (1888-1914)*. (A. Kabacalı, Dü.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Toprak, Z. (1984). *Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı. Türkiye'de Dergiler-Ansiklopediler (1849-1984)*. İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Tuncer, H. (1990). *Türk Yurdu Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tuncer, H. (1993). *Türk Yurdu Bibliyografyası (1911-1992)*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Tuncer, H. (2002). *Türk Yurdu Bibliyografyası (1911-2001)*. Ankara: Türk Yurdu Yayınları.
- Tuncer, H. (2012). *Türk Yurdu. DİA*.

- Türk Yurdu maddesi. (2021, Mayıs 19). Ekim 15, 2022 tarihinde Atatürk Ansiklopedisi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-yurdu/> adresinden alındı
- Üstel, F. (2010). *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yurdürün, A. T. (1994). *Yayın Tarihimizde Türk Yurdu Dergisi ve Derginin Dil Konulu Makalelerin İçerik Analizi (1928-1931)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Makale Gönderim Tarihi: 24.10.2022

Yayına Kabul Tarihi: 25.12.2022

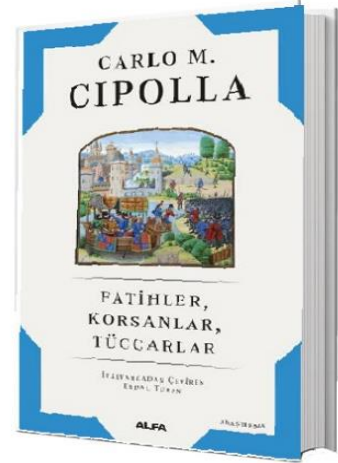
Kitap Değerlendirmesi

Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar

C. Maria Cipolla, Alfa Yayınları, İstanbul 2021, ISBN: 978-625-449-099-6

Levent Gökçeoğlu*

Modern döneme kadar Avrupa tarihinin gelişim safhalarına göz attığımızda sömürge imparatorluklarının elde ettikleri kazançla büyük gelişme sağladıklarını görürüz. Özellikle Osmanlı Devleti'nin ilerlemesinin durmasıyla eş zamanlı olarak doğuya kaydırılan bu özellik Avrupa için yeni bir tutum olarak görülmemektedir. Kristof Kolomb'un Amerika seyahatiyle birlikte daha da yoğunlaşan sömürge hareketleri, henüz yarım asır sonra pek çok Avrupa devletine ciddi gelir kalemi olmuştur. 16. yüzyılın ikinci çeyreğinden başlayarak uluslararası piyasaya kaynak olan nakit bolluğunu yalnızca yağmalayarak değil, başta madencilik ve kıtalararası ticarete olmak üzere tüm faaliyetlerine yansıtan İspanya sömürge imparatorluğunu çağının en zengin ve organize teşekkülü noktasına getirmesi ilgi çekmektedir. Tüm bu gelişmelerin merkezinde yer alan paranın hikayesini iktisat tarihçisi İtalyan Carlo M. Cipolla "Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar" eseri ile değerlendirmektedir. Dünyada siyasi tarihin uzun süreli hegemonyasının ardından gitgide önem verilen sosyokültürel tarih serüveninin önemli akademisyenlerinden olan Cipolla'nın bu eseri, tarihin sunduğu fırsatların birer şans olmadığı konusunda analizler içermesi bakımından yeni bir perspektif sunmaya hazırdır.

Carlo M. Cipolla tarihe, felsefeye, ekonomiye olan tutkusu ve mukayeseli çalışmaları ile bilinen İktisat Tarihi uzmanı bir akademisyendir. Doğduğu İtalya topraklarında önce siyasal bilimler, ardından ekonomi okumuş ve hem Fransa'da hem de İngiltere'de üst eğitimler almıştır. Henüz 26 yaşında iken ilk eserini yayımlamış (Studi di Storia della Moneta/ Para Tarihi Üzerine Çalışmalar, 1948), bir yıl sonra ise Sicilya'da ilk ekonomi tarihi derslerini vermeye başlamıştır. 1953 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin en prestijli burslarından olan Fulbright kapsamında öğrenim görmüştür. 1957 yılında misafir öğretim üyesi olarak başladığı Kaliforniya Üniversitesi'nden 1991 yılında emekli olarak İtalya'ya dönmüştür. 2000 yılında hastalığı nedeniyle İtalya'da

* Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yüksek Lisans Öğrencisi, leventgokceoglu@outlook.com

hayata veda eden Cipolla, yıllarca Amerika'da çalışmasına rağmen yazdığı İtalyanca eserleri ve kitaplarında sıklıkla kullandığı mizahi dili ile bilinmektedir.

Eserin kaynakçasına dikkat çekmek gerekirse, alışlagelmiş bir bibliyografyadan ziyade Cipolla okuruna aktardığı bilgiler çerçevesinde konuların daha derinliklerine inmek için temel eserlerin yer aldığı bir liste sunmaktadır. Başlıca Artur Attman, Humberto Francisco Burzio, Kirti Narayan Chaudhuri, Antonio Domínguez Ortiz, Fernando Serrano Mangas, Antonio García-Baquero González ve Sir John Huxtable Elliott gibi pek çok meşhur ekonomi ve tarih profesörlerinin eserlerinden faydalanılmıştır.

Yazar, eserinde İspanya'nın Yeni Dünya'daki ilk adımlarının *konkistadorlar* öncülüğünde hırsızlık ve yağmalamalar ile başlamasından itibaren kronolojik şekilde 17. yüzyıl ticaretlerine kadar hikâyenin izini sürer. Bunu hem sayısal veriler ışığında hem de kendisinden önceki araştırmacıların üretimlerini inceleyerek ortaya koyar. Ticari kayıtların keşifler ve resmi kayıtlar ile denkleşmesi sonucunda ortaya çıkan müthiş tablo dönemin ticaret ağındaki İspanyol ağırlığını net bir şekilde açıklamaktadır.

Cipolla'ya göre İspanya'nın 1536 ile 1566 yılları arasında yaşadığı inanılmaz yükselişin temelinde 1519 sonrasında yapılan iki büyük girişim yatmaktadır. Birincisi; Hernan Cortes öncülüğünde Vera Cruz'a yapılan çıkartma ile Aztek İmparatorluğu'na karşı işgal hareketidir. Aztek başkentine yapılan saldırıda güçlü bir savunmayla karşılaşan Komutan Cortes, *Noche Triste* (Hüzünlü Gece) olarak bilinen yenilgiden yalnızca bir yıl sonra toparlanarak tekrar saldırır. Bu süreçte yaşanan temaslarda bulaşan hastalıklar ile Azteklerin sayısında da önemli derecede azalma görülür ve savaşlar neticesinde Tenochtitlan kentinin de düşmesiyle 13 Ağustos 1521'de Aztek İmparatorluğu yıkılır. Günümüz Meksika topraklarında kurulan *Nueva Espana* (Yeni İspanya) ise genel valilik statüsünde İspanya'ya bağlanır. İkinci büyük girişim ise 1531 senesinde Francisco Pizarro önderliğindeki Tumbes çıkarması ve İnka İmparatorluğu'nun işgalidir. 1532 Kasım'ında Cajamarca meydanında Atahualpa ordusunun mağlubiyeti ile başlayan savaşlar yaklaşık iki yıl sonunda İnka İmparatorluğu'nun yıkılması ile sona erer. Yerine kurulan Peru Valiliği de İspanya'ya bağlanarak topraklar genişletilir. Şunu unutmamak gerekir ki o dönemde mevzubahis valilik yalnızca adını aldığı Peru topraklarına değil, günümüz Bolivya, Şili, Venezuela, Paraguay, Kolombiya ve Ekvador sınırları dahil olmak üzere çevredeki irili ufaklı pek çok adaya da hükmetmektedir.

Yazar, incelemelerinde Cenovalı Amiral Kristof Kolomb'un keşifleri sırasında tuttuğu seyir defteri ile *konkistadorların* kayıtları arasında da bir paralellik olduğunu tek bir sözcükle özetlemektedir: Altın. Buna göre İspanyollar da aynı şevkle hareket ederek çıkarmalar yapmış, hazinelerin varlıkları hakkında bilgi sahibi olabilmek için kendilerince her türlü fedakarlığı ve yerlilere karşı da çeşitli işkenceleri yapmaktan kaçınmamışlardır. Acımasızlık yalnızca yerel halka şiddetle sınırlı kalmamış, ince işlemeli altın eserler de tahrip edilmiş ve günümüzde büyük sanat değerleri olabilecek kıymetli eşyalar da eritilmiştir.

Cipolla, eserinin üçüncü bölüme kadar olan kısımda bahsettiklerinin aksine sonrasında İspanyolların hem anavatanlarına göndermek hem de kendileri kullanmak için yağmalanan hazinelerin elbet bir gün tükeneceği durumuna vurgu yapmıştır. Nitekim sömürge imparatorluğunun madencilik serüveni tam da bu kısımda başlar. Öyle

ki 1520'lerden beri Kuzeybatı Pasifik sahillerinde birkaç noksan gümüş yatağı ile uğraşmış olan İspanyolların 1545 yılı sonlarında Potosi, biraz sonrasında da Zacatecas kentindeki gümüş damarları keşfi, ilginin tamamıyla buraya aktarılmasına neden olmuş ve buraları Mexico kentine bağlayan yollarla transfer sağlanmıştır. Yazarın aktardığına göre 1554'te Tüccar Bartolome da Medina'nın cıva ve tuz kullanarak Zacatecas madenlerinde uyguladığı yeni ayrıştırma tekniği de maliyetleri düşürmüş, elde edilen gümüş oranını ve hatta kalitesini artırmıştır. Muhtemelen 1540 yılında Venedik'te İtalyan teknisyen Vannoccio Biringuccio'nun yayınladığı bilimsel inceleme raporlarında maden ve metali ayrıştırmadaki tespiti Medina'ya yol göstermiştir. İspanya'nın bulunduğu İber yarımadasındaki Almeden bölgesinde Roma döneminden beri aktif çalışan cıva madenleri de büyük avantaj sağlamıştır. Potosi yakınlarında keşfedilen tehlikeli bir madende yerlilerin zor şartlarda çalıştırılmasıyla elde edilen cıvalar da düşünüldüğünde 1573 yılı İspanya için 16. yüzyılın zirvesini teşkil etmektedir. Çıkarılan yasalar ile sömürge topraklarına üç kuşaktır Kastilya, Leon ve Navarra asıllılar hariç kimseye konaklama izni verilmemesi ve bu ilkenin sıkı denetlenmesi, varlıklardan ve ticaretten elde edilen kazancın İspanya tekelinde kalmasında belirleyici etken olmuştur. Ticareti hızlarıyla tanınan svelto isimli gemiler aracılığıyla yürütmüşlerdir. Yazarın aktarımında bu noktada dikkat çeken husus ise kazancın artmasıyla svelto gemilerinin savunma gemileri ile birleşerek konvoy oluşturmasıdır. Buradan hareketle 1561 yılında İspanya donanmasında kurulan *Carrera de las Indias* sisteminin temellerinin Güney Amerika ticareti esnasında atıldığını söylersek yanlıtıcı olmaz. Cipolla'ya göre henüz sömürge topraklarındaki yerel halkın madeni paradan bihaber olduğu bir dönemden bahsediyor olmamız da yine İspanya'nın kazanç noktalarından birisidir. Zira kendi aralarında takas usulünü sürdüren yahut altın tozu, kakao çekirdeği ve pamuklu kumaş ile ödeme yapan yerliler açısından üretilen gümüşün bir kıymeti yoktur. Çoğunlukla anavatana gönderilen gümüş külçeleri darphanelerde basılmış ve kullanılmıştır. 1574-75 yıllarında Potosi darphanesinin kurulması işlemeye başlaması yavaş yavaş eşitliği sağlarken 17. yüzyıl sonlarında durum tam tersine dönerek büyük çoğunluk Amerika kıtasında kalmıştır. Tüm bu politikaları başarılı bir şekilde yürüten İspanya'nın ilk hatalı girişiminin, gümüşün çıkarıldığı topraklarda kalacağını hesap etmeden ticaretlerini merkantalist bir politika ile devam ettirmesi olarak ifade edebiliriz. Elde edilen gümüş külçelerinin hemen hepsiyle İspanya'ya tedarik edilen ithal ürünlerin ödenmesi bu bahsin temel dayanağıdır. Bu gümüş kaybının daha sonraları yarattığı ekonomik gerileme de hiç kuşkusuz İspanya Sömürge İmparatorluğu çöküşünün ana nedenlerinden birisidir. 1588-1593 İspanya meclisleri bu hadiseyi "Amerika'dan gelen ve gelmeye devam eden altın ve gümüş bolluğuyla krallıklarımız dünyanın en zengini olabilecek konumda iken en fakirleri olmak üzereler. Çünkü altın ve gümüşün düşmanımız olan ülkelere geçmesinde köprü görevini de biz gördük." beyanatı ile açıklıyor. Bu esnada kayıtlara bir eleştiri getirmek gerekirse, şahısların kayıt dışı kaçırdıkları gümüşlerin göz ardı edilmesi içeriden başka koşulların işlediğini de göstermektedir.

Yazara göre darphanelerde basılan paranın bu kadar yaygın olmasının bir nedeni de hafif ve basit bir sikke olmasıdır. Sekizlik Real olarak tanıtılan Güney Amerika'ya özgü bu ilk madeni paranın adı, günümüzde Meksika parasına adını veren Peso'dur. Biçim olarak çok da estetik durmayan bu paranın uluslararası ödemelerde kullanılması sirkülasyonunu şaşırtıcı derecede artırmıştır. 1550'li yıllarda İtalya, İngiltere ve Fransa

gibi ülkelere ulaşmışken 1970'lerde Kuzey Afrika'ya kadar gitmiştir. 17. yüzyıl sonlarında Rus tüccarlar da peso ödemelerini resmen kabul etmişlerdir. Finansal açıdan bakıldığında bir paranın değeri yokluğu ile ölçülürken peso ne kadar çok üretilirse o kadar çok talep görmeye devam etmiştir. Bu da dolaylı olarak, Avrupa ürünlerine ilginin olmadığı dış pazarlar için Avrupalıları bu bölgelerden mal satın alırken peso kullanmaya itiyordu. Bu süreçte peso tüm dünyada geçerli olan bir satın alma gücüne ulaşmıştır. Cenova'da 1589'da çıkarılan ekonomik kurallara göre hangi miktarda olursa olsun yabancı paranın iç piyasada dolaşımı yasaklanmış, ancak peso kullanımı tüm bu kanunların dışında tutularak ayrıcalık tanınmıştır. Floransa'da yayınlanan bir rapora göre de 16. asrın ortalarından itibaren Avrupa'ya yayılan gümüşün dağıtım kaynağı olarak Cenovalılar gösterilmiştir.

Eserin ince hacmine karşın konuya tüm verileri karşılaştırarak yaklaşması, tek odaklı bir anlatım yerine farklı coğrafyalar ve ticari koşullar içerisinde değerlendirerek aktarması değerini arttırmaktadır. Akademik tarafının ağır hissedilmediği ve okurken yapılan açıklamaların da tam yerinde olmasıyla eser hem kendi dilinde hem de çeviri anlamında net bir kaynak olarak bizlere sunulmaktadır. Üstelik içerisinde farklı kaynaklara yapılan atıflar ile bilinen yanlışların düzeltilmesi açısından da önemlidir. Bu türdeki eserler tarihe bakışta farklı bir perspektif kazandırarak gözden kaçan küçük detayların, tablonun daha net anlaşılmasında ne denli etkili olabileceğini gözler önüne sermektedir.

Makale Gönderim Tarihi: 24.10.2022

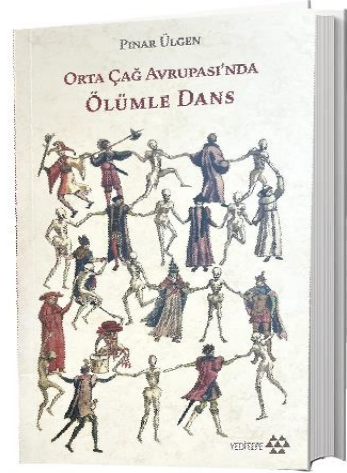
Yayına Kabul Tarihi: 28.12.2022

Kitap Değerlendirmesi

Orta Çağ Avrupası'nda Ölümle Dans

Pınar Ülgen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2022, ISBN:978-625-8396-85-0.
Nilhan Karabacak*

Pınar Ülgen, lisans eğitimini 2002 yılında Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalında tamamlamıştır. 2004 yılında "Orta Çağ Avrupa'sında Sanayi" adlı yüksek lisans tezini ve akabinde 2008 yılında "XI.-XV. Yüzyıllarda Yakınoğu ve Avrupa'da Teknolojik Gelişmeler ve Bu Gelişmelerin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Etkileri" adlı doktora tezini tamamlayarak 2009 yılında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesinde yardımcı doçent doktor olarak göreve başlamıştır. 2011-2012 Akademik yılında Bilim ve Sanat ödülü ve 2022 yılında Yılın En İyi Akademisyen Kadın Tarihçi ödülünü aldı. 2014 yılında doçent, 2019 yılında ise profesör unvanını alan Pınar Ülgen, halen Gaziosmanpaşa Üniversitesinde profesör olarak görev yapmaktadır. Yazarın, ulusal ve uluslararası alanda Orta Çağ üzerine birçok makalesi ve ödülü bulunmasının yanı sıra, kaleme almış olduğu pek çok kitap da bulunmaktadır. "Doğu-Batı Arasında Teknoloji Transferi", "Orta Çağ Avrupa'sında Kölelik-Toplum ve Hukuk", "Orta Çağ Tarihi Yazıları (Editör ve kitap bölümü yazarı olarak)", "Orta Çağ Avrupa'sının Ölümle Dansı", "Kadınlar ve Cadılar", "Orta Çağ Avrupa Tarihi" Orta Çağ'dan Kesitler (Editör olarak), "Orta Çağ Avrupa'sında Gündelik Yaşam" gibi eserleri buna örnektir.

Orta Çağ Avrupası'nda Ölümle Dans; XIV. Yüzyıldaki Önemli Olaylar, Önsöz, Sonuç ve Kaynakça kısımları haricinde 3 bölümden oluşmaktadır ve bu bölümler kendi içlerinde alt başlıklar bulundurmaktadır. Yazar kitaba başlamadan önce, eserinde anlatmakta olduğu XIV. yüzyıl Orta Çağ Avrupası'nın önemli olaylarını kronolojik olarak sunmaktadır. Bu kronoloji içerisinde; 1306'da Yahudilerin Fransa'dan kovulmasıyla başlattığı sıralama, içerisinde, 1313 Dante'nin *La Divina Commedia*'yı (İlahi Komedi) tamamlaması, 1337 Yüzyıl savaşı, 1348 Kara Ölümün kıyımlara başlaması gibi söz konusu asrın birçok

* Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yüksek Lisans Öğrencisi, nilhankarabacak@outlook.com.

olayını ihtiva etmektedir. Ayrıca yazar eserin ilerleyen bölümlerinde kullanmış olduğu görseller ile okuyucuyu konunun içine daha çok çekerek, o dönemde yaşanan olayları daha iyi anlamasında yardımcı olmaktadır.

Yazar "önsöz" kısmına Orta Çağın genel bir tanıtımını yaparak başlar. 10 asırdan fazla süren bu devir, genel olarak kendi içerisinde bir düzen ve ileriye doğru bir yükseliş içerisinde iken, XVI. yüzyıl daha çok bir geçiş dönemi hatta düzen ve dengenin bozulmaya başladığı bir yüzyıl olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en büyük sebebi ise hiç kuşkusuz büyük kıtlık ve kara veba ile nüfusun hızlı bir şekilde azalmasıdır. Papalığın bölünmesi, Yüzyıl Savaşları ve çeşitli heretik akımlar da bu denge kaybının bir başka boyutunu oluşturmaktadır.

Birinci bölümde ana başlık Bu Dünya'nın Sonu Muydu? şeklindedir (s.17-79). Alt başlıklar ise XIV. Yüzyılda Avrupa'da Kıtlık ve Salgın Hastalıklar, Kıtlık, Salgın Hastalıklar, Cüzzam, Veba olarak hazırlanmıştır.

Yazar, eserine XIV. yüzyılın belki de en büyük sorunu olan kıtlık ve salgın hastalıklarla başlamaktadır. Hatta bu yüzyılı Avrupa için bir felaketler çağı olarak tanımlamak yerinde bir tespit olacaktır. Fakat felaket terimi Disaster tarihçilerin çokça tartışma içinde olduğu bir terimdir. Bu tartışma içerisinde yazarın sık sık bahsettiği kıtlık, salgın, felaket ifadeleri zengin dipnotlar sayesinde konunun meraklılarına araştırmalarında yeni pencereler açmaktadır. Ekolojik olarak sıcak ve nemli olan Avrupa, 1300'lü yılların başından itibaren ani bir soğuk havaya maruz kalmıştır, daha sonrasında "Küçük Buzul Çağı" olarak da isimlendirilecek olan bu dönem, Avrupa için "7 Yıllık Kıtlık" olarak isimlendirilecek olup, büyük bir kıtlığın yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Yazar bu bölümde okuyucuya, kıtlık konusunda çalışma yapan araştırmacıların notlarını da sunmaktadır. Buradaki değerlendirmeler Mısır, Antik Roma, Batı Avrupa, Etiyopya ve Doğu Avrupa ayrıca Çin ve Hindistan'da yaşanan kıtlıklarla karşılaştırma şeklindedir. Bu döneme tanıklık edenlerin, "Her gün erkek kadın, zengin yoksul, genç yaşlı o kadar çok insan ölüyordu ki hava kokuyordu." şeklindeki ifadeleri durumun vehameti hakkında bir tablo çizmektedir. Bu tablo yazarın bu bölüm içerisinde değinmiş olduğu diğer başlıkları olan Cüzzam ve Vebanın aslında nasıl meydana çıktığının bir göstergesidir.

Günümüzde yaşanan salgın sonrasında da insanların ilgisini çeken ve araştırmalara konu olan salgınlar tarihini, XIV. yüzyıl Avrupası içinde cüzzam ve veba salgınlarını değerlendiren yazar bizlere bu iki büyük salgının tetiklediği olayları aktarmaktadır. Birçok salgın gibi bu salgınların başlangıç yeri Asya'dır. Bu hastalıklardan ilki olan cüzzam adını - teşhisini- aslında 1873 yılında Gerhard Armauer Hansen tarafından aldı. Orta Çağ insanı bu hastalık için "Tanrı'nın Laneti" demektedir. Hastalık insanlar arasında ayırımı daha da belirginleşmesine sebep olmuş olup, bu hastalığa yakalanan kişiler için ayrı semtler oluşturulmuş, özel giysiler üretilmiş ve hatta rüzgârın esme yönüne doğru gidecekleri yollar belirlenmiştir. Hastalık Bizanslı ve Müslüman bilim insanları tarafından da uzun süre araştırılıp incelenmiş ve hatta İbn-i Sina bu hastalığın kökeniyle ilgili araştırmalar yapmıştır. XIV. ve XV. yüzyıllarda bu hastalık etkisini kaybetmiş olsa dahi Orta Çağ Avrupası'nda cüzzam hastaları, yasal olarak toplumdan dışlanmış, mallarına el konulmuş ve hakları ellerinden alınmıştır. Bu kaos ortamında Katolik inancında olmayan ayrılık için bile, eşlerden birinin bu hastalığı öne sürmesiyle boşanma sebebi olarak kabul edilmiştir.

Bu dönemde birçok hastane kurulmuş olsa da Avrupa'nın bir sonraki büyük yıkımı olacak olan "Kara Ölüm" yani veba karşısında insanlar çaresiz kalmıştır.

Orta Çağ insanı için ayrı bir önem taşıyan veba hastalığı, başladığı yüzyılın yani XIV. yüzyılın etiketi haline gelmiştir. Veba hastalığındaki kan ve iltihapla dolu koyu renkli şişliklerden dolayı "Kara Ölüm" ifadesi yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca insanlar bu salgını, tanrının kötü insanları cezalandırmak için gönderdiğine inanmış ve başlarına gelen bu Kara Ölümü, Tanrının Cezası şeklinde ifade etmişlerdir. Bu bölüm daha çok o dönemde yaşamış olan seyyahların, kralların, papazların yazıları ile örneklendirilerek, kroniklerde konuyla ilgili geçen yerler okuyucuya sunulmuştur. Bölümün belki de en önemli ve dikkat çekici kısmı ise kullanılan görsellerdir. Vebanın insan üzerindeki etkileri, o dönemde yaşamış olan insanların vebayı ve vebanın getirmiş olduğu yıkımı nasıl attığına dair kullanılan bu görsel malzemeler, anlatımla birlikte okuyucunun konuyu daha iyi anlamasını sağlamaktadır. Hayvanlardan özellikle de sığınlardan insana bulaşan bir hastalık olarak bilinen veba, Orta Çağ insanının neredeyse %70- 80'ini öldürmüş, birçok köy, kasaba ve hatta şehir bu hastalığın getirdiği ölümden ötürü bomboş kalmıştır. Genel olarak bakıldığında "Kara Veba", tarihçiler tarafından Batı Avrupa'da feodal sistemin gerilemesinin belirleyici unsuru olarak görülmüştür. İkinci bölümün ana başlığı XIV. Yüzyılda Avrupa'da Savaşlar ve Finansal Kriz şeklindedir (s.81-105). Alt başlıklar ise "Savaşlar" ve "Finansal Kriz"dir. Yazar bu bölümde XIV. yüzyıl Avrupası'nın salgınlar dışında kalan savaş ve ekonomik kriz sorunlarını ele almaktadır. Savaşlar alt başlığı ile ilk değerlendirmesi XIV. yüzyılın en önemli savaşı olarak kabul edilen Yüzyıl Savaşlarıdır. 1300'lü yıllarda Avrupa'da başlayan değişim süreci; Hastalık ve kıtlıkla birlikte kırsal fakirlikte boy gösteren isterik hareketler, İngiliz İskoç savaşları ve bu savaşların getirdiği Fransa ve İngiltere karşılıklı çatışması -Yüzyıl Savaşları-, Fransa'nın kendi içinde açıkça belli ettiği Yahudi katli ve 1306'da Yahudiler için alınan sürgün kararı, İngiltere'nin de kendi içinde yaşamakta olduğu halk -köylüsü, çiftçisi, tüccarı, yargıcı- ve kral II. Edward ile olan sorunlar, taht kavgaları, iç ve dış savaşlar gibi konulardan bahseden yazar bunları verdiği örnekler ile aktarmaktadır. Yazar aynı zamanda Yüzyıl Savaşları öncesinde Fransa ve İngiltere'nin kültürel ve siyasal olarak iç içe geçmiş bir yapıda yaşamlarını sürdürürken savaş sonrasında bu iki halkın uluslaşma sürecine girdiğini bildirerek XIV. yüzyıl Avrupası'nda yaşanan savaşların aslında ulus millet olma serüvenlerinin bir parçası olduğunu göstermektedir. Bölümün bir diğer alt başlığı olan "Finansal Krizler" ile yazar, bu yüzyılın hem felaketler çağı hem de değişimler çağı olarak adlandırılmasının bir diğer önemli nedeni olan finansal sorunlardan bahseder. Bu yüzyılda Avrupa'nın en ünlü bankaları olan Bardi, Peruzzi ve Acciaivoli gibi aile bankalarıyla bölüme başlayan yazar, XIII. yüzyılın ortalarında kurulmaya başlayan bankaların, yine bu yüzyılın sonlarına doğru büyümelerini aktarır. Genel olarak bankalara, bankerlere özellikle de İtalyan bankerlere yer verilen bölüm finansal krizleri Kilise hiyerarşisi kullanılarak Latin Hıristiyanlığına nasıl yayılmış olduğunu ve krizlerle çatışmalarla geçen sürecin akabinde ise zenginlik ve sefalet arasında kapitalizmin dünyasının nasıl meydana çıktığını gözler önüne sermektedir.

Üçüncü bölüm ise "Kilise'de Kaos ve Heretikler" ana başlığı (s.107-138) ve "Kilise'de Kaos" ve "Wycliffe'çiler ve Hus'çular" alt başlıklarını taşımaktadır. Orta Çağ denildiği zaman asla unutulmaması gereken unsurlardan biri kesinlikle kilisedir. Yazarın

bölüme başlarken vermiş olduğu örnek gibi; “Extra ecclesiam nulla salus yani kilisenin dışında hiçbir çözüm yoktur. Bu bir kuraldır.” (Barbara W. Tuchman, *A. Distant Mirror: The Calamitous 14. Century*, s.54-56) Çok geniş bir kavram olmasına karşın Orta Çağ içerisinde hangi yüzyıla bakarsanız bakın kilise her zaman çok önemli bir yer tutmaktadır. XIV. yüzyılda da kilise ve Papalık bu yüzyılın genel çerçevesine bakıldığında da görüleceği üzere sorunlu bir konumdadır. Yazar bölüme başlarken maddeler halinde bu sorunların sebeplerini sıralamaktadır. Bunlar; “Monarşiler tarafından din adamlarının vergilendirilmesi konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıklar, Papalık yetkiyle din adamlarında yaratılan memnuniyetsizlik ve Unan Sanctum Fermanı’dır.” (s.107). Unan Sanctum Fermanı’nı detaylı bir şekilde inceleyen yazar, bu fermanla birlikte aslında bu yüzyılda da kilise ve kral ilişkisine bir ayna tutmaktadır. Zira ferman “Kiliseyi tek, kutsal, Katolik ve apostolik olarak gördük.” (s.108) sözleri ile başlayıp “Dahası her insanın Roma’ya tabi olması gerektiğini ilan ediyoruz, ifade ediyoruz ve de kurtuluşun gerekliliğini telaffuz ediyoruz.” (s.115) sözleri ile bitmektedir. Bu da kilisenin o dönemde krallar/krallıklar üzerindeki gücünü çok iyi gösterir. Yazar aynı zaman bu bölümde kilisenin bir diğer büyük problemi olan hatta kriz olarak nitelendirebileceğimiz “Büyük Bölünme”den bahsetmektedir. Bu büyük bölünme kilise birliğinin parçalanması olarak görülse de yine papalık ile ilgilidir. Bu büyük bölünmenin en büyük getirisi ise hiç şüphesiz eyalet hükümetlerinin daha da güçlenmesini sağlamasıdır. Yazarın alt başlık altında incelemekte olduğu bir diğer önemli konu ise Wycliffe’çiler ve Hus’çulardır. İsimleri çok bilinmese de Protestanlığın öncüleri olarak kabul edilen bu iki isim, kilisenin zenginliğine karşı çıkmış ve Papalığın üstünlüğünü reddetmiş ve hatta “Eukharist yani cisim değiştirme (ekmek ve şarabın et ve kan oluşu) öğretisini inkâr etmişlerdir.” (s.127).

Genel bir değerlendirme yapacak olursak Pınar Ülgen, Orta Çağ Avrupası’nın genel durumuna son derece hâkim bir şekilde, “Karanlık Çağ” dediğimiz XIV. yüzyıl Avrupası’nı gözler önüne sermektedir. Eserinde kullandığı örneklerde vakıf olduğu dönem dilleri, görseller, belgeler, kronikler, dönemi bizzat yaşamış ya da görüp duymuş kişilerin eserlerinden yapmış olduğu aktarımlar, açıklamalı dipnotları ve zengin bibliyografyasıyla bu alanı çalışan çalışmayan herkesin ilgisini çekecek ve bilgilendirecek niteliktedir. Okurun kitaba başlamadan aklında olan muhtemel sorular, akış içerisinde kendiliğinden gerekli cevapları bulmaktadır. Kısacası “Felaketler Çağı” ya da “Karanlık Çağ” olarak tanımlanan bu çağ Avrupa’nın Avrupa oluşum serüveni olarak tarif edilebilir. Kitabın sonunda belirtildiği gibi “Orta Çağ’ın ne olmasını istiyorsak Orta Çağ, O’dur”.